

Francis
Balodis

VÅLD OCH FRIHET

GEBERS

B

**No Benitas un Ausekļa
Veģu mājām Upsalā**

b

Francis Babelis

VÄLD OCH FRIHET

159520

W

Francis Balodis

VÅLD OCH FRIHET

*En lettisk universitetsprofessors
minnen*

Översättning av *Curt Munthe*

HUGO GEBERS FÖRLAG
STOCKHOLM

1 9 4 1

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

0306023515

VÅLD OCH FRIDHET

En politisk universitetsprofessors

minnen

Översättning av Carl Munksgaard

ALMQVIST & WIKSELLS

BOKTRYCKERI-A.-B.

UPPSALA 1941

Förord

TANKEN på Lettland, fosterlandet, följer mig ständigt. Genom händelsernas, för mitt land så tragiska utveckling måste jag nu vistas fjärran från detta, tacksam för den gästfrihet, som mött mig i den svenska huvudstaden. Knappt en dag förgår, utan att minnena från mitt eget land överväldiga mig, halvt förbleknade minnen från länge sedan flydda tider eller minnen från de näraliggande dagar, då jag upplevde det fria Lettlands energiska och målmedvetna uppbyggnadsarbete.

I det förgångnas perspektiv framstå många händelser förskönade eller fördjupade, andra åter dystrare än verkligheten kanske en gång var. Men på det hela taget är det så mycket från förr, som nu synes mig som en solig sannsaga, under det att min nuvarande tillvaro som politisk flykting i ett främmande, om ock gästfritt land, för vilket jag alltid hyst djupa och uppriktiga sympatier, ibland får

något av överklighet över sig. Alla de olyckor, all den bittra nöd, som drabbat mitt eget land, ja hela min nuvarande tillvaro, verkar ibland på mig som en fantastisk dröm, en mardröm, som dock måste få ett slut...

Hur måste jag icke resa mig upp mot det öde, som slagit det lettiska folket med så många svåra hemsökelse! Med vilken sorg och förtvivlan måste jag icke tänka på, hur främmande trupper med sina hundratals politiska kommissarier trängt in i mitt land, hur eurasiska horder hålla det nyss så blomstrande Lettland under sitt ok! Vad har följt i deras spår? Levnadsstandarden har sjunkit till armodets gräns, lettiskt språk och lettisk kultur är i fara, glädje och livsmod ha förbytt i misströstan och förtvivlan.

Där ännu i maj 1940 ett energiskt, målmedvetet arbete i nationell anda bedrevs, där skolor och högskolor nedlade ett oförtrutet och hänfört arbete på att vidga och höja landets kulturliv, icke minst på vetenskapens och de sköna konsternas område, där härska nu 6 maj 1941 bolsjevikiska kommissarier och ämbetsmän, som hänsynslöst söka förslava allt och alla. Där gapa nu tomma skyltfönster och butikslokaler, utplundrade affärshus och ruinerade banker. I skolor och högskolor söker bolsjevikandan tränga sig in. Den fria forskningen förbjudes, konsten tvingas att anpassa sig efter ryska former och ryskt väsen, den skall göras till tolk för »socia-

listisk realism», asiatisk färggrällhet och förhårliga de ryska makthavandena. Musiken skall behärskas av kosacksångernas vilda klang, teatern skall förvandlas till ett propagandaverktyg för Ryssland och Stalin . . .

Oemotståndligt kommer mig i tankarna en dikt av Lettlands störste författare, J. Rainis, vars andemening skulle kunna sammanfattas i dessa rader: »Eftersom vi alla uppleva samma sorger, gråta samma tårar över ett älskat fosterland, må du veta, att då du talar om dina sorger, talar du också om mina.»

Under hela sin långa, av lidanden uppfyllda historia, har väl det lettiska folket aldrig drabbats av ett hårdare slag än den ryska ockupationen år 1940. Ty vad kan vara svårare än att drabbas av olyckan, då man varit lycklig, då man ägt allt det, som utgör grundvalen för individens och nationens väl. Det är i sanning ett hårt öde, som övergått dem, vilka måste leva i nöd och ofrihet i sitt eget land, samma land, där nyss glädje och välstånd härskade, där litteraturen blomstrade, utmärkta konstutställningar med täta mellanrum kommo till stånd, och där folket församlades från när och fjärran till storslagna sångarfester för att manifesteras sin kärlek till landet och hembygden. Men nu? Nu sjunga ryska soldater i letternas land, sjunga om sina asiatiskt ryska stämningar, om Stalin och Rysslands övriga härskare. Och allt detta

sjunga de huvudsakligen på befallning för att demonstrera Rysslands makt.

Är det icke därför helt naturligt, att mina tankar gå tillbaka till Lettlands frihetsstrider i det förgångna och till mitt fosterlands lyckliga år som självständig stat? En lett kan endast finna sin tröst i dessa minnen, ty från dem utgår också en hoppets ljusstråle för framtiden — den enda framtid vi kunna tänka för vårt land. Jag skall också bemöda mig om att nedskriva dessa minnen så objektivt som möjligt utan något politiskt ställningstagande ehuru jag i många år tillhörde ett politiskt parti, det lettiska bondeförbundet; mina upplevelser skola tala för sig själva.

Jag hoppas, att mina skildringar skola väcka läsarens intresse för mitt fosterland liksom att i honom få en bundsförvant, som delar mina förhoppningar om, att rätt och rättfärdighet en gång måtte härska i Europa, och att Lettland på nytt må bliva en självständig stat, som tillsammans med de övriga folken kring Östersjön skall arbeta för nordisk kultur och för de nordiska ländernas gemensamma väl.

»Dievs svēti Latviju.»

Gud beskydde mitt fosterland i denna dess hem-sökelses tid och för all framtid!

Mitt fosterland Lettland

»Vid Östersjöns strand
är mitt fosterland,
med hela min själ jag det älskar...»

heter det i en gammal studentvisa från Dorpat. Ja, hur mycket måste jag icke älska mitt fosterland Lettland, landet där jag föddes och växte upp, där mina föräldrars välsignelse följde mig på min väg genom livet, och där mitt folk sedan uråldriga tider har levt, lidit och verkat. Då min far svårt insjuknade år 1916, for jag från Moskva till Valmiera, som då låg i omedelbar närhet av den ryss-tyska frontlinjen. Det var sista gången jag såg honom, och de ord han i avskedets ögonblick riktade till mig, skall jag aldrig glömma: »Gud hjälpe dig i ditt arbete för ditt folk och ditt land. Upphör aldrig att älska Lettland.» Och än i dag kan jag så levande se för mig min faders höga gestalt och vita huvud, då han i avskedsögonblicket lade sin bleka, darrande hand på mitt huvud.

Jag har hela mitt liv försökt att bliva min faders önskan trofast, och hur skulle jag kunna vara annat! Varje tumsbredd av Lettlands jord har begjutits med mitt folks blod, tårar och svett. Mitt folk har dyrt, mycket dyrt fått betala för de berg och dalar, för de åkrar, ängar och skogar, som ligga inom Lettlands gränser.

»Evigt blåa äro Lettlands berg, evigt skälver en vemodig visa i Lettlands björkdungar», heter det i en dikt av den lettiska lyrikern Karlis Skalbe, en hänförd patriot och gammal lettisk revolutionär. Evigt sköna äro min hembygds ekar och björkdungar, härligt dofta dess barrskogar, där hjortar och rådjur dväljas, och orren sjunger sina kärleks-sånger i tidiga vårmorgnar.

Likt ett silverband slingrar sig Gauja genom ett höglänt, skogbevuxet landskap, och man måste ha sett dess stränder, då oräkneliga vilda blomster trängas så tätt på dem, som trådde de till floden, till att av dess vatten föras ut till Östersjön och vidare ut över världen för att berätta om vårens härlighet i Lettland eller sända en hälsning till de letter, som måste leva utanför dess gränser.

Om vad allt kunde icke Düna berätta, hur många härskaror, mest komna från främmande folk, ha icke tågat längs dess stränder eller forslats i stora båtar på dess vatten, tyskar, ryssar, polacker, svenskar . . . Många ruiner av gamla vackra borgar tala ännu sitt tysta språk om de fruktansvärda

drabningar, som utkämpats på stranden av denna flod. På många ställen höja sig fornborgar från uråldriga tider, och på ännu fler ställen kan man än i dag se de skansar, som svenskarna byggde på 1600-talet.

På Dünas södra strand reser sig en tuffstensklippa, från vilken källvattnet året om droppar ned som tårar. Det är, säger legenden, tårar över landets fallna hjältar.

Hur många andra folk ha icke velat komma i besittning av mitt land, vilka fruktansvärda våldsdåd har det icke fått bevittna i ofredstider, hur många gånger ha icke Lettlands städer och gårdar bränts ned, kyrkor plundrats, befolkningen dödats eller förts bort i fångenskap. Det har funnits tider, då man på stora områden icke kunde höra ljudet av en mänsklig röst, icke kunde höra en hund skälla eller en tupp gala.

Ödet har i sanning icke varit mitt fosterland nådigt. Det har så ofta velat bryta mitt folks motståndskraft och utplåna allt vad lettiskt är. Och ändock består än i dag det lettiska folket och skall bestå i alla tider.

Därför älskar jag så dyrt mitt folk och mitt fosterland, som ingen makt i världen skall kunna lös-slita från varandra.

Trots allt ligga ännu gamla lettiska städer kvar på Lettlands jord och skola göra det ännu i århundraden. Till mina ungdomsår knyta sig många

intryck och minnen från två livländska småstäder, Valmiera och Cēsis, bägge stammande från tolvhundratalet med slott, borgmurar och en liten kyrka från denna tid; i ofredstider, särskilt under femton- och sextonhundratalet, voro bägge fästningar.

Till Cēsis knyter sig minnet av den heroiska bragd under 1500-talet, då slottets försvarare sprängde sig själva i luften för att icke falla i den ryska övermaktens händer. Trä- eller tegelstenshus i en eller två våningar ligga i den mäktiga borgruinens skugga vid rena och väl stenlagda gator, en mängd små trädgårdar förläna staden ett intryck av frid och idyll.

Valmiera ligger alldeles vid stranden av Gauja. I dess närhet växer en lund av uråldriga ekar, »den heliga eklunden», och på två kilometers avstånd från staden, nära Gauja, finnes en källa i sandstensklippan, vilken likaledes betecknas som »helig». Numera har Valmiera blivit bekant för sitt mineralvatten, som tappas från källor i stadens närhet.

I provinserna Kurland och Semgallen finnes en mängd minnesmärken från det kurländska hertigdömet's tid, slott och kyrkor, vilkas namn aldrig skola försvinna ur den lettiska konsthistorien, ofta fyllda av konstverk, målningar och skulpturer, praktfulla altare och silversaker. Stora konstnärliga skatter äga framför allt städerna i Semgallen, ett bördigt, av floden Lielupe genomflutet slätt-

land, en gång hertigdömet, senare hela Lettlands kornbod. Den förutvarande hertigliga residensstaden Jelgava är en av Lettlands vackraste och intressantaste städer med en mängd arkitektoniskt och historiskt intressanta offentliga och privata byggnader.

Och Riga, belägen på bägge sidor om Düna, kan säkert med sina moderna asfalterade gator, sin stora hamn, sina härliga parkanläggningar, sina kyrkor, privathus och offentliga byggnader mäta sig med mer än en västeuropeisk stad. Men mitt i stadens hjärta, vid dess största och vackraste boulevard, lät Alexander III uppföra en väldig ortodox katedral för att symbolisera Rysslands makt. Anblicken av denna katedral kändes som ett ryskt knytnävsslag. Alla önskade, att den kunde plånas ut från jordens yta . . .

Men »det heliga Ryssland» älskade och uppskattade ju icke andra folks frihet, det bragte endast skam och våldsdåd till den människoälskande kristenheten.

Lettland och Ryssland . . . Lettland har alltid varit ett land, som velat leva sitt eget fria liv, ett liv av arbete och kulturella framsteg. Men om Ryssland och ryssarnas inställning till begreppet frihet skall denna bok även handla.

Om de lettiska folkvisorna ofta ha en sådan vemodig melodi, en sådan sorgsen underton, så är det ett vemod, vilket frambesvurits av den ryska knytnävsmaktens onda ande . . .

Min barndoms blåa berg

I DEN gamla kretsstaden Valmiera, i norra Livland, kom jag till världen en augustimorgon år 1882. Min far, som vid denna tidpunkt var överlärare vid stadens elementarskola, var en uppskattad historieförfattare, vars intressen även ompändade den arkeologiska forskningen. Han var en glödande patriot, som älskade Lettlands äldsta historia och att studera de arkeologiska minnesmärkena från de fjärran tider, då letterna voro de lyckliga herrarna i sitt eget land.

Också uppfostrades jag allt från mina tidigaste år i en anda av lettisk patriotism. Som helt liten fick jag sitta hos min far, vid hans skrivbord eller vid den gamla taffeln i salen, och lyssna till lettiska sagor eller folksmelodier. Litet äldre fick jag medfölja min far på hans resor i norra och mellersta Livland, och ofta besökte vi då platser förknippade med Lettlands äldsta historia. Ruiner, fornborgar,

förehistoriska gravfält och heliga lunder undersöktes, uppmättes och beskrevos, ja ibland föranstaltade även min far små arkeologiska utgrävningar, arbeten som gjorde ett djupt intryck på mig.

Min far var den förste, som i något större omfattning ägnade sig åt utgrävningar av de lettiska fornborgarna, och jag minnes den hänförelse, med vilken jag bevittnade, hur han på ett av dessa frilade resterna av ett gammallettiskt boningshus; hittills hade man haft den uppfattningen, att fornborgarna icke voro bebodda. Senare, under Lettlands frihetstid, skulle jag själv som Lettlands riksantikvarie få tillfälle att leda den systematiska utforskningen av denna fornborg, det forna »Beverin», ett forskningsarbete, till vilket min far hade gjort den blygsamma början.

Omkring en mil från Valmiera, i socknen Mujani, lyfter sig »det blå berget» över den omgivande vidsträckta slätten. Detta berg, ett av de högsta och vackraste i Livland, ligger mellan två olikartade geografiska zoner, den ena i väster med vidsträckta skogar och moras, den andra i öster med bördiga åkerbruksbygder. Då man ser berget på avstånd, tycks det vara insvept i en skimrande blå slöja, något som hos befolkningen givit upphov till de mest skiftande sagor och legender.

»Det blå berget» har i själva verket två toppar. På den större av dessa växer än i dag en lund av åldriga ekar, på den andra — så förtäljer tradi-

tionen — skall en gång ha funnits en källa, vars läk-
kraft var känd och omtalad över hela landet. Men
en dag skall en främmande, oren kvinna ha badat
i källan. Denna hade då förvandlats till ett moln,
och molnet hade flugit mot norr och skulle icke
återkomma, förrän landet befriats från främmande
herravälde . . . Så långt sagan! Säkert är, att man
på en av de två bergstopparna, uppkallad efter käl-
lan, kan finna en liten fördjupning, och att man
både i denna och på sluttningarna runt omkring
har funnit en mängd mynt från tiden mellan tolv-
hundralet och sjuttonhundralet, något som
tycks bestyrka, att en helig plats en gång befunnit
sig på detta berg. Gravar från tusentalet till sjut-
tonhundralet på bergets alla sluttningar och vid
dess fot äro emellertid det bästa beviset för, att så
varit fallet. I kyrkan S:t Simonis arkiv finnas gamla
protokoll enligt vilka de, som jordfäst sina döda på
bergets sluttningar, till straff härför, så sent som på
sexton- och sjuttonhundredalen, om söndagarna
måste sitta i järnkedjor, fastgjorda vid ringar i mur-
verket, på bägge sidor om ingångsportalen.

»Det blå berget» gör ett underbart intryck.
Man tror sig ha förflyttats till en förtrollad värld,
då man går under de höga tallarna vid bergets fot,
fortsätter upp för dess sluttningar, be vuxna med
åldriga lindar, från vilkas grenar mossan hänger
ned, och slutligen uppnår den härliga eklunden
längst upp på toppen. Ja, man har känslan av att

befinna sig i en drömvärld, där de dödas själar tyckas viska i de lummiga trädkronorna. Man kan så lätt inbilla sig, att de berätta om tider, då hedna präster, åtföljda av de troendes skaror, skredo upp för berget för att i eklunden nedlägga sina kransar till gudarnas ära eller tända midsommarnattens eldar. Men dessa viskande röster kunna också berätta om, hur befolkningen i senare, kristna tider trots kyrkligt förbud samlades till hemliga rådslag och ceremonier på »det blå berget».

Och hur många strider ha icke utkämpats kring detta berg under Lettlands långa, blodiga historia! Man förstår så väl, att en saga kunnat uppstå, som förtalte om, att en gammallettisk hjälte satt fången inne i berget. Men då frihetens timme åter slog, skulle han öppna bergets portar och i spetsen för sina härskaror upptaga striden för land och folk. Jag måste alltid taga av mig mössan, då jag vid min faders sida gick upp för berget — för oss var det ett heligt berg. Och då vi lettiska pojkar under skolårens utflykter bestigit »det blå berget», lämnade vi aldrig dess lund av åldriga ekar utan att ha sjungit patriotiska sånger och i romantisk hänförelse ha svurit fosterlandet vår trohetsed.

Hur svårt föll det sig icke därför för oss med våra av fosterlandskärlek upptända sinnen att erhålla vår skolundervisning på ryska, ja till och med voro tvungna att tala ryska sins emellan. Lyckligtvis delade min far sina elevers sinnesstämning; två

gångar hade han förlorat sin lärarställning, därför att han tillåtit lettiska sånger att sjungas i skolan, och därför att han vägrat att hörsamma de stränga russifieringsbestämmelserna. Kravet på rysk språklig undervisning uppehölls icke heller så strängt i hans skola, trots skolmyndigheternas stränga inspektioner. Men i trakten av Valmiera fanns en skola, där förhållandena voro så mycket grymmare. Om någon av eleverna hade talat lettiska — det egna modersmålet! — fick han till straff bära en träbricka med en skymflig inskription om halsen. Upprepades »försyndelsen», måste han i en timmes tid krypa omkring på knä på det av ärter beströdda golvet.

Mina läsare må tro mig, då jag försäkrar, att våra gosshjärtan icke klappade för »det heliga Ryssland!» Men däremot gävo de ryska förordningarna oss anledning till många hemliga sammankomster för att tillsammans sjunga våra fosterländska lettiska sånger, och till talrika förbrödringsfester, som senare skulle bereda de ryska myndigheterna åtskilligt huvudbry.

I en lettisk småstad

DEN skola, vid vilken min far var lärare, låg på omkring en kilometers avstånd från Valmiera. Grundad redan år 1693 på befallning av de svenska myndigheterna hade skolan till 1747 varit inrymd i en liten tillbyggnad till en torkhuslada på gården Briesji. Denna ägdes av en av mina förfäder, som ställt utbyggnaden till den enda lilla skolklassens förfogande. Först år 1747 hade läraren Janis Bresje, en av mina förfäder på mödernet, med församlingens hjälp kunnat uppföra ett nytt, rymligt skolhus. Själv hade han varit lärare vid skolan ända sedan 1729 och hade den första tiden i likhet med sin företrädare Janis Wellers säkerligen icke kunnat ha mer än 15—20 elever åt gången — så liten var den första, ursprungligen som bostadsrum använda lokalen. Ända sedan dess har ödet velat, att alla lärare vid denna skola ända till min fars avgång varit medlemmar av min släkt, om icke i

rakt nedstigande led. Av de övriga släktmedlemmarna voro ett par präster, flera läkare och advokater, en Lettlands mest betydande musiker (professor Jazeps Vitols), en diktare (Edvards Balodis-Rieteklis) och fyra professorer (två bröder Semmers, Janis Endzelins och jag själv).

Jag hade glädjen att äga två lettiska biblar, som tillhört min farfarsfars mor, Marina Balodis, född Bresje, med hennes egenhändiga inskrifter. Senare överlämnade jag dem i gåva till Rigas friluftsmuseum, dit den ovan omnämnda torkladan med sin lilla tillbyggnad överfördes år 1933.

Även Janis Neulands, som i min ungdom var pastor primarius i Valmiera, härstammade från mina förfäder, och läsaren kan lätt föreställa sig det goda förhållande, som därför måste råda mellan honom och min far, skolläraren. För att giva en föreställning om Janis Neulands ädla personlighet skulle jag vilja omtala, att hans predikningar, alltid hållna på vacker lettiska och genomträngda av hans hjärtas godhet, till sista plats fyllde kyrkan S:t Simonis; ja till och med på gångarna stodo eller knäböjde människor under hans predikningar. Och hans frikostighet kände inga gränser! Hade han uppburit en inkomst vid någon prästerlig förrättning, och en tiggare en stund efteråt bad den vänsälle mannen om en allmosa, fick denne vanligtvis med ett »I guds namn» mottaga hela innehållet i penningpungen, även om beloppet var förhållande-

vis stort. Man kan lätt föreställa sig den för hemmets ekonomi alltid bekymrade husmoderns känslor en sådan dag — det fanns även två söner, som skulle uppfostras och voro förutbestämda för prästbanan.

Min far och pastor Neulands hade ett gemensamt intresse för historia och hembygdsforskning, och i min fars hem utfördes delar av den nya lettiska bibelöversättningen från de hebreiska och grekiska grundtexterna. Såväl min far som pastor Neulands hade även författat ett antal sånger för den nya kyrkosångboken. Dessemellan skrevo bägge i hemlighet dikter och svärmade för poesi. Jag minns ännu med vilken synbar förtjusning de bägge herrarna läste och diskuterade konung Davids 104:de psalm med dess hänförelse över Guds sköna jord.

Slutligen hade bägge två, pastorn och skolläraren, gemensamma religionshistoriska intressen. Bägge stammade från en familj av herrnhutare, och det är ett intressant faktum, att denna religiösa rörelse i Lettland haft en utomordentligt stor kulturell och — hur egendomligt det än kan låta — även nationell betydelse. Till de lettiska broderförsamlingarna hade även anslutit sig patriotiska och intellektuella kretsar, vilkas sammanhållning därigenom förstärkts och fördjupats. Den herrnhutska rörelsen hade även givit upphov till en intressant lettisk kyrkolitteratur.

En stor roll i Valmierabygden hade även spelats av min farfars far, den herrnhutske predi-

kanten Jekabs Balodis, son till Marina Balodis, född Bresje. Hans och hans syster Marinas memoarer hade en hedersplats icke endast bland min fars herrnhutska böcker och handskrifter utan över huvud taget i mitt föräldrahem. Jag måste också tillstå, att detta syskonpars starka religiositet och skildringar av de lettiska herrnhutarnas stor-slagna människokärlek alltid gjort ett djupt intryck på mig.

Jag tror också, att man över huvud taget har att tacka inflytandet från de herrnhutska broderförsamlingarna för, att de senare lettiska patrioterna och revolutionärerna kunde utföra sitt verk i en sådan anda av vänskaplig och kamratlig sammanhållning.

Den ovan omnämnda Marina Balodis har på ett underbart sätt berättat om sin religiösa hänförelse, då hon sista gången, redan svårt sjuk, besökte en gudstjänst i kyrkan S:t Simonis — hon trodde sig därvid i en vision ha sett Frälsaren själv.

Min farfars far hade dött kort före min födelse. Men min farfar kunde på ett medryckande sätt berätta om denna herrnhutska broderskärlek, då jag som liten pojke gick bredvid honom på hans lantgård Balosji, eller då vi sutto tillsammans under de höga lindarna kring gårdsplanen. Han förstod även att på ett levande sätt skildra sin fars herrnhutska vänner, och han lärde mig att älska hundraåriga böcker. Kanske det kan intressera mina svenska lä-

sare att höra, att ett porträtt av Gustav II Adolf hängde över soffan i hans gästrum bredvid bilderna av Luther, Zwingli och Melancthon. Av min farfar fick jag även Dorpatpredikanten och professorn J. Mancelius lettiska postilla av år 1649, och såg hos honom för första gången denne store Lettlandsväns övriga skrifter, såsom hans »Vademecum» och hans vetenskapliga arbeten över det lettiska språket, »Lettus» och »Phraseologia Lettica». På lördagarna for jag ofta tillsammans med mina föräldrar på besök till farföräldrarna, och om söndagsmorgnarna deltog vi med glädje i den gemensamma husandakten, varvid min far eller farfar själv spelade orgeln. Farfar läste morgonbetraktelsen och texten till de psalmer, som skulle sjungas.

I »Lettiska föreningen», som spelade en stor roll i Valmiera, utgjordes de ledande krafterna av två lärare, Vilips Schwede — vars minne staden senare hedrade med en bronsbyst, uppställd framför hans gamla skola — och min far. I föreningens hus hade min far inrett ett litet arkeologiskt och etnografiskt museum till belysandet av Lettlands älsta historia. Föreningen hade även en sparkassa, som ekonomiskt hjälpte obemedlade studenter, och anordnade ofta lettiska konserter och teaterföreställningar — de senare med amatörskådespelare, till vilka även jag hörde —, populärvetenskapliga föredrag i för Lettland viktiga frågor, diskussionsaftnar o. s. v. Nästan alla de skrifter, som min far

utgivit om hembygdsforskning, hade tidigare varit utarbetade som föredrag hållna i den lettiska föreningen.

Den fint bildade stadsläkaren i Valmiera, den ädle människovännen Georgs Apinis, höll ofta föredrag i föreningen över frågor av medicinsk natur, och karakteristiskt för vår lilla stad och dess borgare var, att samme läkare enhälligt valdes till borgmästare. Och det var ett gott val! Staden blomstrade, och med sina endast 5,050 invånare hade den utmärkta skolor och fick snart ett gymnasium. Affärslivet tog fart, och staden fick till och med några små fabriker, så att invånarantalet vid doktor Apinis frånfälle uppgick till 8,141. Hela sin egendom testamenterade han till staden, och det finns ingen i Valmiera, som icke minnes honom med vördnad och tacksamhet.

Senare i denna bok skall jag skildra en rysk småstad med 16,000 invånare, ett apotek och två läkare. Valmiera hade fyra läkare, tre apotek och ett sjukhus, i vilket doktor Apinis låtit inreda ett modernt operationsrum — han var själv en i hela trakten högt skattad kirurg.

Studenterna voro alltid välsedda i Valmiera. Under ferierna deltogo de gärna i den lettiska föreningens arbete och förlänade den lilla staden en livligare och brokigare anblick än vanligt; med studenterna från den kringliggande landsbygden uppgingo de till ett femtiotal. Under sommar-

ferierna hände det ofta, att stadens fäder och lärare gjorde studenterna sällskap till Riga för att under loppet av några dagar deltaga i de intellektuellas sommarmöten i Rigas lettiska förening med föredrag och diskussioner om det lettiska språket samt om lettisk historia och kultur. På de lantbrukskurser, som årligen anordnades i Valmiera, anlätades även ofta studenter som föredragshållare, och några år senare, kort före världskrigets utbrott, var Karlis Ulmanis, senare landets president, en av lärarna.

Jag tror mig kunna säga, att det utvecklades en rätt stor andlig aktivitet i Valmiera, och under föredragen i den lettiska föreningens stora sal var denna nästan alltid fylld till sista plats.

Av dem, som i tsardömet's dagar deltog i de lettiska föreningarnas arbete över hela landet, skulle många en gång bliva det fria Lettlands statsbyggare!

Gymnasieåren

I SLUTET av augusti år 1896 började jag mina studier i Rigas stadsgymnasium. Det var vid en kritisk tidpunkt, som jag gjorde mitt inträde i denna läroanstalt. De gamla lärarna hade nästan alla avskedats, en ny rektor och nya lärare hade inkallats från Ryssland för att med all kraft genomföra skolans fullständiga russifiering. Mina läsare kunna säkerligen med lätthet föreställa sig det tragikomiska i den undervisning, som vi lettiska elever fingo i denna skola; vi behärskade icke tillräckligt det ryska språket för att kunna tillgodogöra oss undervisningen, framför allt icke i de mer komplicerade ämnena såsom matematik. Lärarna å sin sida förstodo inget annat språk än det ryska, och även om så varit fallet, skulle de icke ha vågat begagna sig av det. Därför kunde det hända, att de obegåvade eleverna erhöilo ett bra betyg för en väl inlärd utanläxa, fast de icke förstått mycket

av innehållets mening och tankegångar, under det att begåvade elever, vilka redogjorde för innehållet med egna ord på en bruten ryska, fingo de sämsta betygen.

Vi hade en sällsynt fint bildad historielärare, P. Ruzkij, en verkligt intressant personlighet. Men trogen myndigheternas instruktioner, därtill en övertygad nationalist, överdrev han på ett för oss både beklämmande och löjeväckande sätt den ryske skolboksförfattaren Dimitrij Ilovaiskij's chauvinistiska svammel. Sina favoriter bland eleverna hade han gärna på fläcken velat inskriva i någon rysk-ortodox församling. Därför hade vi mycket roligt åt berättelsen om, hur de ryska myndigheterna lockat några bönder att övergå till den ortodoxa kyrkan med löfte om land, ett löfte som naturligtvis aldrig infriades. En anekdot om Alexander III och Maria Pawlowna, storfurst Wladimirs gemål, berättade vi också gärna för varandra. Tsaren skulle vid en måltid ha plattat till ett franskbröd med handen, varvid han yttrade, att han på samma sätt skulle platta till den protestantiska kyrkan. Storfurstinnan hade då gjort tsaren uppmärksam på, att franskbrödet råkat falla ned på golvet, där det svällt upp på nytt och återtagit sin gamla form . . .

Det tatariska barbariet, som skulle ha gjort det ryska folket så mycket ont, och allt som rörde Peter den store var vår historielärares speciella käpphästar. Ville man riktigt förarga honom, behövde

man endast fråga, om kanske icke »Pravda» — Rysslands första handskrivna lagbok — liksom det ryska postväsendet och flera av landets förnämsta adelssläkter voro av tatariskt ursprung. Ville man däremot göra honom på gott humör, behövde man endast be honom berätta om Peter den store. Då blev han så hänförd, att han kunde deklamera flera sidor ur Puschkins episka skaldestycke »Poltava»!

Ännu så sent som vid tidpunkten för vår studentexamen, talade vi så dålig ryska, att jag till exempel måste späcka den obligatoriska uppsatsen på ryska med grekiska citat, som upptogo hälften av denna. Var och en förstår nog, vilket sorgligt inflytande på vår skolundervisning denna erbarmligt förkrympta skola skulle ha. Men kanske detta också var vår lycka. Föräldrahemmets inflytande kunde under sådana omständigheter icke försvagas, och hela vår inställning predestinerade oss till att sluta patriotiska vänskapsförbindelser och hängiva oss åt hemligt studium av förbjudna böcker.

Många av skolans lärjungar, såväl äldre som yngre, tillhörde en patriotisk lettisk ungdomsförening, som naturligtvis var förbjuden av myndigheterna. Om söndagsförmiddagarna samlades man i »Bergs basarer» vid Mariagatan, ett slags affärskomplex uppkallat efter den rike lettiske byggmästaren Christians Bergs. Högst uppe i ett av de åt gården vettande husen bodde en gammal fru, vars son var skolkamrat med oss, och det var i hennes

våning, som vi träffades för att läsa och debattera verk av lettiska skriftställare. De äldre kamraterna höllo föredrag i lettisk historia, varpå ofta följde diskussioner i de mest skiftande frågor av patriotisk natur. Ofta övade vi oss i fäktning, och på hemvägen besökte vi en skjutbana för att utveckla vår förmåga i pistolskytte.

Som en patriotisk insats betraktades också deltagandet i den lettiska protestantiska kristendomsundervisning, vilken förlagts till timmen före den obligatoriska morgonandakten. Den som försakat sin morgonsömn för att delta i den lettiska kristendomsundervisningen hade i våra ögon dokumenterat sig som en god patriot. Även vid utövandet av vinterns friluftsslekar läto vi våra patriotiska känslor komma till uttryck. På stadskanalen fanns en särskild skridskobana för gymnasiets och realskolans elever. De av kamraterna, vilka utsetts till ordningsvakter på banan, undveko på tusen olika sätt att som tecken härpå bära det anbefallda märket i de ryska färgerna, vitt-blått-rött. På flaggstängerna kring banan hissades aldrig några ryska flaggor.

Många av eleverna — och ofta de bästa — deltog i de hemliga politiska sammanslutningarnas arbete, framför allt senare under revolutionsåret 1905. De två främsta av dessa sammanslutningar voro »Lettlands socialistiska parti», som hade klart utvecklade patriotiskt-revolutionära tendenser, och

»Lettlands socialdemokratiska arbetarparti», som var anslutet till den internationella arbetarrörelsen. Till det förra partiet hörde flera av Lettlands på den tiden mest kända patrioter, såsom skriftstäl-larna Akuraters, Skalbe, Arnis, Apsedēls, M. Valters, senare det fria Lettlands förste inrikes-minister, och många andra. »Socialrevolutionä-rerna», som medlemmarna av partiet kallade sig, voro villiga till vilka offer som helst — de voro be-redda till att gjuta sitt blod för fosterlandets fri-het och att begagna sig av våldsdåd, om så var nöd-vändigt, ja de ryggade icke ens tillbaka för hand-lingar av terroristisk natur.

Ett för mig särskilt dyrbart minne är förknippat med det stora orosåret 1905. Mitt ungdomssvär-meri, en livlig, sanningsälskande ung flicka med brunlockigt hår och strålande blå ögon, tillhörde också det socialrevolutionära partiet. Hon fick ofta i uppdrag att utdela flygblad riktade mot tsaren och den ryska regeringen, främst bland skolungdomen. Vem hade kunnat misstänka en kokett, sextonårig flicka för att vandra politikens förbjudna vägar . . . Flygblad och revolutionära skrifter utdistribueras till partimedlemmarna i den lettiska bokhandeln »Ausma», där de revolutionära kretsarna hade sin samlingsplats.

Min tös hade särskilt utmärkt sig för sin våg-halsighet vid utdelandet av flygblad. Då hon en kväll mötte en rysk militärpatrull, överlämnade

hon till soldaterna med ett vänligt leende sina mot tsaren och Ryssland riktade flygblad... och var försvunnen innan de föga läskunniga krigarna hade fått klart för sig vad det var för något, som de höllo i händerna! Över huvud taget — det kan sägas utan överdrift — visade skolungdomen ett häpnadsväckande mod. Endast ett par år efter den nyss omtalade händelsen nedkastade några skolpojkar, som vid en välgörenhetsfest i den ryska klubben »Ulej» fattat posto på läktaren, hundratals flygblad över den församlade mängden, bland vilken även den för sin grymhet kände generalguvernören Möller-Sakomelskij befann sig. Men pojkarna hade försvunnit, innan polisen hunnit avspärra huset och företaga några häktningar. Ungdomens mod gränsade ofta till lättsinne, och alltid hade man nog icke klart för sig, vilka konsekvenser ett ertappande kunde ha till följd.

Min brunlockiga tös blev slutligen tillsammans med några av sina kamrater häktad och måste tillbringa ett helt år i Rigas centralfängelse i väntan på rättegången. Då den sextonåriga flickan äntligen stod inför krigsrätten och hörde åklagarens yrkande på dödsstraff eller deportation till Sibirien föll hon i vanmakt. Hennes försvarsadvokat, furst Mansyrew, medlem av det konstitutionell-demokratiska partiet, höll härpå ett tal till krigsrätten, i vilket han framhöll det omänskliga i att släpa halv-vuxna ungdomar inför domstol och hota dem med

dödsstraffet — var icke den vackra backfischens svinningsanfall det bästa beviset på hennes oskuld? Hon frikändes också, men då modern, som var närvarande vid rättegången, skulle taga hand om sitt barn, yrkade flickan på att få stanna kvar hos sina kamrater, vilka alla hade dömts till hårda straff. Så starkt var hennes kamratkänsla utvecklad.

Här vill jag nu också berätta en liten episod från den tid min tös tillbragte i fängelset, där det överallt fanns alarmklockor för vakten i händelse myteri skulle utbryta bland fångarna. Då flickan, som av fängselivets enformighet kände sig upplagd för litet omväxling, tillsammans med några andra kvinnliga fångar uppehöll sig i fängelsets badstuga, lyckades hon, osedd av den närvarande polissystemen, få ett tillfälle att ringa på klockan. Följden blev att hela Rigas garnison sattes i rörelse, och man kan lätt föreställa sig situationen, då de beväpnade soldaterna trängde in i badstugan... endast för att konfronteras med en samling nakna flickor! Då flickan senare ville omtala det rätta förhållandet för fängelsets föreståndarinna, ville denna icke tro henne — bekännelsen var väl endast ett nytt prov på hennes offervillighet...

Ja, sådana voro vi i vår ungdoms flydda dagar, innanför fängelset som utanför det. Skulle något sådant ännu vara möjligt? Knappast i det nuvarande Ryssland, som vi längre fram skola få tillfälle att konstatera.

Min studenttid i Dorpat

ÅR 1902 inskrevs jag som student vid det ärevördiga, av Gustav II Adolf grundade universitetet i Dorpat. I Riga fanns vid denna tid inget universitet, endast en teknisk högskola med en avdelning för nationalekonomi. I likhet med skolor och högskolor hade även universitetet i Dorpat nyligen russifierats och så gott som fullständigt förlorat sin akademiska autonomi. En rad ryska professorer hade nyutnämnts, och vid samtliga fakulteter, med undantag för den teologiska, måste föreläsningarna hållas på ryska, vilket kunde leda till de mest groteska konsekvenser. Vid den medicinska fakulteten till exempel fanns några berömda professorer, som icke kunde tala ett ord ryska, såsom anatomen Rauber och kirurgen Koch. Den förre höll därför sina föreläsningar på latin, under det den senare, som föreläste på tyska, ofta missförstods, framför allt av de ryska studenter, vilka nu som följd av

ett nytt regeringsdekret i allt större skaror började strömma till universitetet i Dorpat. För att påskynda russifieringen av de i de icke ryskspråkiga provinserna belägna universitetet hade regeringen strax förut tillåtit de från de ortodoxa prästseminarierna utexaminerade eleverna att utan vidare examina inskriva sig vid universitetet i Dorpat och Warszawa. Dorpat var också överfyllt av orakade och långhåriga ryska studenter, som endast kunde tala ryska och voro iförda färggranna, oftast röda skjortor under den oknäppta studentuniformen och förlånade hela den lilla universitetsstaden en typisk rysk prägel.

Den för dagligt bruk avsedda studentrocken var en kort »tusjurka» av grått tyg med nedvikt krage och två rader förgyllda knappar. Paraduniformen var av blågrönt tyg med hög, ljusblå krage och vitt foder; rocken räckte till knäna och var försedd med en enkel rad förgyllda knappar. Den vid de ryska universitetet vanliga seden att till denna uniform bära en kort värja förekom emellertid icke i Dorpat, av vad anledning kan jag icke erinra mig. Uniformsrocken var obligatorisk men bars endast av de ryska studenterna. De lettiska, estniska och tyska studenterna, som emellertid voro i en stark minoritet, vägrade konsekvent att bära den, utom då de voro uppkallade till rektorn och ingen möjlighet fanns att komma undan uniformstvånget. På grund härav höll sig varje studentkorporation med

en för alla dess medlemmar gemensam uniformsrock för att begagnas vid sådana tillfällen. Då studenterna givetvis voro av olika längd och omfång gjorde den sålunda kostymerade ofta ett ganska komiskt intryck och hade själv svårt att hålla sig allvarlig inför mötet med universitetets rektor. Om två eller flera studenter tillhörande samma korporation på en gång hade kallats till rektorn, satte man i tur och ordning på sig rocken i rektorns väntrum. Hans magnificens uppträdde alltid med upphöjd värdighet mot studenterna och syntes aldrig i dörren till sitt väntrum. Hans vaktmästare däremot, som icke var ryss, såg genom fingrarna med vårt förehavande i väntrummet.

Av en egendomlig anledning måste jag först ägna mig åt teologiska studier. Kort före min födelse hade min moder måst lova min farsfars far på hans dödsbädd, att hennes son, om det väntade barnet blev en gosse, skulle studera till präst. Under tre år hörsammade jag denna min farfars fars önskan, som kanske också var mina föräldrars, sedan sadlade jag om efter att i kyrkan S:t Simonis i Valmiera ha hållit mitt livs första och enda predikan. Kyrkan var vid detta tillfälle fylld av folk, min far spelade på orgeln, och efteråt fick jag av en gammal kvinnlig släkting mottaga ett exemplar av den första på lettiska år 1685 tryckta bibeln, en klenod som i ett par århundraden varit i min familjs ägo. Tyvärr var min onkel, den tidigare omnämnde

pastor Neulands, en man av utpräglad gammal-lutheransk läggning, mycket missbelåten med min predikan. Han ansåg, att jag for med irrläror, och denna predikan i min hemstads kyrka blev, som nämnt, både min första och sista. Jag stannade ännu ett år i Dorpat, där jag nu studerade historia. Under de följande åren, till 1912, ägnade jag mig åt studiet av konsthistoria och arkeologi vid universitetet i Moskva och München.

Professorerna Seeberg, v. Bulmeringk och Seesemann vid den teologiska fakulteten i Dorpat voro onekligen utomordentliga lärarkrafter, men ehuru fakulteten var protestantisk, hade den grekisk-ortodoxa ryska regeringen även försökt att göra sitt inflytande gällande inom denna. Till professor i kyrkohistoria hade en forskare av slavisk nationalitet utnämnts, en för övrigt mycket älsklig människa men på grund av sin språkliga brytning utomordentligt svår att förstå.

Alla de lettiska studenterna i Dorpat voro närvarande vid professor Lautenbachs-Jusmins föreläsningar. Denne, som var universitetslektor i det lettiska språket, föreläste även över lettisk litteratur och folklore. De lettiska studenterna bestraffades av sina organisationer med en skarp tillrättvisning eller med en extra arbetsuppgift, om de utan något giltigt skäl uteblevo från någon av dessa föreläsningar. Professor Lautenbachs-Jusmins var även skriftställare och övertygad lettisk patriot.

Gärna tillbragte han sina fritider i vår krets, och ofta sutto vi då uppe nätter i ända hängivande oss åt vackra drömmar om vårt lands framtid, drömmar, vilkas förverkligande vi då knappt kunde hoppas på — men som dock realiserades år 1918!

Jag tillhörde en nationalistisk lettisk student-korporation, »Lettonia», som grundats år 1870 och ursprungligen antagit en röd-vit-röd fana som symbol för sina syften; den röd-vit-röda flaggan hade enligt rimkrönikan använts i västligaste delen av det fornlettiska konungariket Lettia (med Jersika vid Düna som huvudstad) och blev senare det fria Lettlands flagga. Universitetsmyndigheterna hade emellertid förbjudit denna fana, antagligen därför att den var allt för röd i färgen, vilket ju kunde tyda på revolutionära tendenser . . .

Egendomligt nog gjorde man för övrigt inget intrång i vår kårverksamhet. Vi hade ett eget hus med ett eget bibliotek — själv var jag i tre år dess bibliotekarie — som man icke underkastade någon kontroll. Vi kunde hålla sammankomster och litterära aftnar, som om aldrig ett ont ord hade yttrats om Ryssland inom korporationens murar. Och dock voro vi glödande lettiska patrioter, som svärade för ett fritt Lettland och som mål för vår verksamhet uppsatte vi »arbetet på nationellt välstånd för Lettlands folk». En tid hade vår korporation till och med kunnat utgiva en tidskrift på lettiska, »Sëta, Daba, Pasaule» (Hemmet, Naturen,

Världen). Vårt intresse för Lettlands folk och historia bevisas kanske bäst av den serie småhäften, »Latvju tauta» (Det lettiska folket), som vi redigerade, och av vilka de flesta kunde tryckas.

Vi studenter kände oss emellertid ännu icke tillräckligt starka och förberedda för att även med vapen i hand gå till storms mot det stora och mäktiga Ryssland — först efter världskriget yppade sig detta tillfälle, och då deltog icke mindre än ett-hundratrettio två av oss som frivilliga i vårt folks befrielsekamp.

Under revolutionsåret 1905 ansågo vi emellertid, att det var förenligt med våra intressen att träda i förbindelse med de revolutionära ryska studenterna för att om möjligt genom en revolution i Ryssland skaffa vårt folk fördelar. En revolutionär studentkommitté hade bildats vid universitetet. Denna hade visserligen organiserats av en nykomling — varifrån han kommit visste man icke riktigt — och denne mystiske man, en ryss med namnet Sambykin, var även dess ordförande, under det att den bland oss alla studenter utomordentligt populära juris studeranden Adamow beklädde posten som vice ordförande. Under de revolutionära oktoberdagarna år 1905, då myndigheterna fullständigt tappat huvudet, föranstaltades ett flertal möten i universitetets med röda fanor smyckade aula, och redan på eftermiddagen den 16 oktober kunde man se en röd duk på universitetsbyggnadens

fasad, vars inskription med vita bokstäver förkunnade på estniska: »Ned med självhärskardömet!» Sambykin, som åtminstone av utseendet att döma var mycket äldre än vi andra, höll glödande tal mot tsaren och hans regering. Hans kampsignaler mottogos med jubel av de yngre bland de ryska, lettiska och estniska studenterna, och över huvud taget formade sig dessa möten till mäktiga demonstrationer mot Ryssland. Man var beredd att med våld förjaga både regeringsämbetsmännen, polisen och den föga talrika militär, som befann sig i Dorpat.

Då emellertid de revolutionära studenterna den 17 oktober 1905 skulle göra ett försök att utföra denna plan och rycka till sig makten i Dorpat, varvid i första hand telefonstationen och posthuset skulle stormas, hade en förrädare i tid varskott militärbefälet, och några salvor från ett infanterikompani visade sig vara tillräckliga för att undertrycka upprorsförsöket; flera studenter dödades eller sårades därvid. Rigagatan i Dorpat, som ledde till post- och telefonstationerna, var fylld av till stor del obehäpnade ryska, lettiska och estniska studenter, som i lättsinnigt övermod, uppeldade av provokatorer i den ryska regeringens sold, trodde att man med käppar och stenar som vapen kunde gå till storms mot militären. Själv befann jag mig mitt inne i den framträngande hopen tillsammans med min rumskamrat och bästa vän, senare general i den lettiska armén, och vi kunde endast i sista minuten

rädda oss genom att söka skydd bakom en sten-trappa.

Faktiskt var revolutionen i full gång, och resultatet lät icke vänta på sig. Hur stor var icke vår glädje, då ett meddelande redan på eftermiddagen samma dag ingick från Petersburg, att tsaren proklamerat trosfrihet, språkfrihet och tryckfrihet för Rysslands alla folk samt kungjort sin vilja att giva landet ett parlament. Från ett möte i universitetets aula begåvo vi oss omedelbart till polishuset, där befälet fullständigt tappat huvudet, och i polismästarens och hans underlydandes närvaro hissades den röda fanan på taket, vilket framkallade ett obeskrivligt jubel i mängden.

Vi letter tyckte oss uppleva en nationell högtidsdag, så mycket mer som den ryska polisen och militären i Riga farit våldsamt fram under större delen av år 1905. Politiska demonstrationer, anordnade av den obehäpnade befolkningen, framför allt av arbetarna, hade här ofta ägt rum. Mer än en gång hade beridna kosacker skingrat mötesdeltagarna med knutpiskor och dragna sablar. Många hade häktats, och redan den 13 januari 1905 hade hundratals deltagare i ett demonstrationståg från förstäderna som på »järnbron» över Düna försökte tränga fram till slottet på den andra sidan floden, blivit dödade. Vilket jubel måste det icke uppväcka hos oss, att det ryska militär- och polisväldet nu fått en ände!

På kvällen den 17 oktober 1905 hissade vi med glädjefyllda hjärtan flaggan på vårt korporationshus, och för att ytterligare giva uttryck åt vår feststämning tände vi ljus i fönstren och placerade ett hundratal små brinnande lerlampor på trottoaren utanför. Nu skulle vi ju fritt få säga vår mening och fritt få hävda våra nationella särdrag! Fylld av hoppfull kampstämning for jag dagen därpå till Valmiera, där jag övertalade min far och ordföranden för lettiska föreningen att anordna en offentlig sammankomst, där man skulle visa tablåer ur Lettlands historia och en blandad kör sjunga fosterländska lettiska sånger. Jag fick i uppdrag att organisera denna fest. I en tablå symboliserande det pånyttfödda, fria Lettland, höll en kvinnofigur iförd lettisk nationaldräkt med en lettisk flagga i den vänstra och ett svärd i den högra handen sin fot på en beväpnad krigare, medan kören sjöng den lettiska nationalsången. De närvarande poliserna ingrepo icke, men både min far och jag voro efter denna dag illa anskrivna hos myndigheterna, och ett år senare förtidspensionerades min far, därför att han »icke bibringat sina elever den rätta förståelsen för Ryssland och ryskt väsen».

På år 1905 följde det svåra året 1906 med dess officiella och systematiskt genomförda reaktionära åtgärder och de ryska kosackernas och dragonernas fruktansvärda våldsdåd i Lettland och Estland, såväl i städerna som på landsbygden, där belägrings-

tillstånd proklamerats redan den 5 december 1905. I Dorpat, dit jag nu hade återvänt, förlades ett gardeskosackregemente förstärkt med artilleri. Häktningarna började, ståndsrättens domar föllo så gott som omedelbart, och de dödsdömda fördes genast bort för att skjutas eller hängas. På landet blevo hela byar nedbrända, och många familjer avrättades utan föregående dom; de blevo helt enkelt infösta i lador eller andra byggnader, som sedan antändes. Vad hjälpte väl beväpnat motstånd mot dylika våldsdåd, vad hjälpte det över huvud taget att göra uppror mot den talrika, väl beväpnade ryska militären? På enstaka ställen lyckades man hålla stånd mot de anryckande kosackerna eller dragonerna och tillfoga dem en del förluster, så till exempel i Lielvarde vid stranden av Düna, där till och med några dragoner togos till fånga. Hårda strider utkämpades vid staden Tukums, som föll den 14 december. Den 17 december lät den ryske generalen Chorunsjenkos belägga staden Talsi med kanoneld, varvid tjugoåtta hus förstördes. Den tjugonionde och trettionde i samma månad utkämpades vid Aizpute en regelrätt drabbning mellan revolutionärer och ryska trupper. Men allt var förgäves. De ryska trupperna under generalerna Bekman, Sweginzew, Meinhardt, Orlow, Wendt och Chorunsjenko hade snart nedbrutit allt motstånd. Drömmen om ett fritt Lettland var all. Snart började också den ryska regeringen med stöd av agrar-

banken att uppköpa land i Lettland och Estland, som sedan överläts till ryska bönder, och under hela år 1906 voro gendarmer och krigsdomstolar i ivrig sysselsättning med att hänga, skjuta eller åtminstone deportera till Sibiren alla dem, som gjort öppet eller passivt motstånd mot den ryska överheten. Och hur många hade icke massakrerats i den hemliga polisens fångelser, innan de ännu hade ställts inför någon domstol! Gamla revolutionärer från denna tid tänka ännu med fasa på den ryske polisprefekten Gregus i Riga, vars bestialiska grymhet kanske endast överträffats av den senare ryska tjekan.

Men jag måste återvända till studenterna — hur levde icke, trots allt, deras mod och kamplust vidare! I Dorpat var det omöjligt att företaga något mot myndigheterna, eftersom det var en liten stad och militären var lika talrik som studenterna. Också hade de många häktningarna, dödsdomarna och framför allt det mot natthimlen synliga eldskenet från antända bondgårdar gjort ett djupt och skakande intryck på oss.

I Riga, som ju var en betydligt större stad, var antalet revolutionärer större. I stadens omgivningar fanns det gott om skogar, vilka särskilt sommaren 1906 användes till hemliga sammankomster. Hit drog ungdomen på de mest olikartade vägar och stigar ut ur staden, aldrig mer än två tillsammans, som förälskade par, och gömda i skogarna höllo de sedan sina sammankomster efter det att vaktposter

först utsatts. Ungdomens mod var oböjligt. Än i dag talar man i Lettland om den dåvarande högskolestudentens, senare professor A. Razums, våghalsighet, då han mitt på dagen iförd en svart mask tillsammans med några vänner trängde in i polisprefekturen i Riga, befriade en kamrat, som satt häktad där, och var försvunnen, innan polisen ännu hunnit fatta galoppen. Då alarm slogs, satt Razums, hans medhjälpare och den befriade själv i en kaukasisk vinrestaurang mitt emot prefekturen med fyllda pokaler och avnjutande den kaukasiska livrätten »schaschlyk». Polisen, som genast satte i gång med att genomleta hus och gårdar i hela staden, misstänkte naturligtvis icke att de efterspanade befunno sig ett stenkast från prefekturen.

För dem, som väntade på att deporteras till Sibirien, var det så gott som omöjligt, i varje fall mycket svårt, att få ett tillfälle att taga farväl av sina fästmör, om även dessa befunno sig i häkte. Särskilt romantisk funno vi en fängelseepisod, som jag här skall berätta. I två veckors tid måste en av de kvinnliga fångarna som följd av en nyss genomgången blindtarmsoperation dagligen föras till fängelsets sjukstuga, naturligtvis under bevakning av en polissyter. Samma dagar och samma tid på dagen lät hennes fästman, en ung student, vilken dömts till straffarbete i Sibirien, föra sig till sjukstugan för att få en tand utdragen. Det var hans enda möjlighet att få se en skymt av sin älskade.

Offret av så många tänder kunde synas den mindre romantiskt anlagde något överdrivet, men tilläggas måste, att den unge mannen icke överlevde den ohyggliga vistelsen i Sibirien. Han återkom aldrig.

För de häktade unga flickorna framstod studentens handlingsätt naturligtvis som ett hjältedåd, och en välkänd lettiska kan än i dag berätta om, hur hon trots strängt förbud lyfte sig upp till fönstret i sin cell för att få se en skymt av den unge mannen, då han dagen för sin avresa fördes över fängelsegården. En kula från en vaktsoldat hade nästan dödat henne — den snuddade vid hennes ena kind. Dagen därpå lät hon vaktposten umgälla detta genom att spela honom ett spratt. Hon satte en docka i fönstret, och denna gång måste vaktposten själv betala den av hans kula förstörda fönsterrutan.

Med en liten episod ur mitt eget liv vill jag nu till sist avsluta detta kapitel. Den inträffade i mars eller april år 1906. Efter ett sammanträde på korporationen satt jag tillsammans med ett flertal kamrater i hotel Bellevues restaurang i Dorpat. Vid bordet bredvid hade ett sällskap kosackofficerare tagit plats. En ordväxling uppstod mellan oss och dessa, och till slut beslöt man sig för att avgöra tvisten med duell. Det var sent på natten och duellen utkämpades med kosacksablar på rådhusplatsen. Säkert hade den kunnat få svåra följder, om den icke plötsligt avbrutits av det taktfasta trampet

från en annalkande soldatpatrull. För bägge parter skulle det ha varit ganska pinsamt att överraskas av soldaterna mitt under en duell på själva rådhusplatsen . . . Vi skildes åt, och dagen därpå voro vi allt för nyktra för att vilja återupptaga duellen.

Så långt var allt gott och väl. Men efteråt hörde jag att polisen sökt mig, och även andra svårigheter hade yppat sig för mig, framför allt därigenom att jag på grund av min fars förtidspensionering icke längre kunde räkna med något finansiellt understöd hemifrån. Jag beslöt mig därför för att fara till Ryssland, där det fanns större arbetsmöjligheter, där ingen skulle söka mig och ingen finna mig, och dit flera andra letter stodo i begrepp att resa eller redan hade rest.

I Moskva och Kijew

MOSKVA... Vilken oerhörd betydelse har icke denna stad mitt i Rysslands hjärta haft både för Rysslands och, framför allt i senare tid, så många andra folks öden! Ändock gjorde denna väldiga stenöken, då jag första gången såg den, intryck av en asiatisk by.

Efter ankomsten till Brester-bangården måste jag fara en hel timme i en ruggig droska förspänd med en lika ruggig häst för att uppnå stadens centrum. Jag färdades fram på breda men illa stenlagda gator förbi hus, som till att börja med voro små trähus men så småningom övergingo i allt större tegelhus med spruckna fasader, vilkas ursprungliga vita, gröna, gula eller röda färg under årens lopp fått en anstrykning av smutsgrått. Inga park- eller trädgårdsanläggningar vederkvickte ögat. Endast längs Moskvafloden, på de fåtaliga boulevarderna, Ordynkagatan och den endast delvis trädplanterade Ringgatan kunde man fröjda sig åt

litet grönska i Moskvas om somrarna så heta och dammiga gatulabyrint. På vintern råde den strängaste kyla med upp till 25 grader kallt och otroliga mängder av snö, på våren inträffade över-
svämningar, som förvandlade de kring floden liggande stadsdelarna till ett veritabelt ryskt Venedig.

Särskilt iögonfallande var det oräkneliga antalet kyrkor, stora och små, de flesta vitmålade med lökkupoler. Stadens centrum behärskades av Kreml med sin asiatisk-italienska ringmur kring palats, kyrkor och andra byggnadsverk i de mest skiftande arkitekturstilar. Alldeles i närheten lyfte den orientaliskt praktfulla Wasilij Blasjennyj-katedralen sina nio färgskimrande lökkupoler mot himlen. Litet längre bort, bredvid historiska museet, befann sig Iwerskajakapellet med sin undergörande Mariabild, framför vilken varje troende ryss knäböjde och gärna tände ett vaxljus, och som tsaren själv efter sin ankomst till Moskva först av allt besökte. Mellan det historiska museet, katedralen, kremlmuren och de i bysantinsk stil uppförda saluhallarna utbreddes sig »det röda torget» (eller »det sköna torget»); röd är på ryska identiskt med skön), så benämnt redan under tsartiden. Detta torg var en sannskyldig symbol för Ryssland. Här befinner sig nu Lenins mausoleum. Bredvid katedralen och mitt emot »Spasskija Vorota», kremlmurens huvudportal, låg förut det så kallade emporiet (»lobnoje mesto»), ett runt, upphöjt podium, där de döds-

dömda en gång exekverats, och där Peter den store lät avrätta hundratals av sina gamla gevärsskyttar («strelzen»).

Byggnaderna kring torget voro uppförda i en blandning av asiatisk, bysantisk, rysk och italiensk stil. Iwerskajakapellet bar vittne om en till fanatism gränsande religiositet och emporiet om de ohyggligaste avrättningar; vad Lenins mausoleum symboliserar behöver väl icke närmare karakteriseras . . .

Rysslands hjärta var och är än i dag Moskva med sitt »röda torg»!

* * *

Särskilt under min första Moskvatid tycktes det mig endast finnas en strålande oas i denna väldiga, dystra barbarby — universitetet, om vilket jag hört så mycket talas, och vid vilket så många av mina lettiska vänner och bekanta studerade. Grundat år 1755 var det Rysslands äldsta universitet och hade under tidernas lopp haft en mängd utomordentliga lärarkrafter. Bredvid den gamla, i den äldsta ryska empiristilen uppförda universitetsbyggnaden, var ett nyuppfört hus med stora, ljusa lokaler, inrymmande de filologiska-historiska och juridiska fakulteterna och det utomordentligt rikhaltiga universitetsbiblioteket. På platsen framför stod en staty av Lomonosow, Rysslands förste inhemska vetenskapsman i modern bemärkelse, en symbol för det bästa

i ryskt väsen vid sidan av den deprimerande och dominerande barbarismen.

Fortsättande mina studier i Ryssland fick jag överallt det vänligaste mottagande, och här hade jag även de bästa möjliga arbets- och förtjänstmöjligheter. Ja, efter avslutade studier skickades jag som statsstipendiat 1910—1912 till München för att fortsätta mina studier för den berömde egyptologen, professor von Bissing. Efter att ha disputerat i München med en avhandling om egyptiska dvärggudar och i Moskva med en avhandling om lettisk arkeologi blev jag docent och konseljsekreterare vid arkeologiska institutet och privatdocent vid Moskvas universitet. Senare blev jag professor och prorektor vid universitetet i Saratow, filosofiska fakultetens dekanus och direktör för det arkeologiska forskningsinstitutet i denna stad. Jag måste tillstå — vad mina läsare redan själva förstått — att trots det att jag var lett och alltid underströk detta, stodo inga portar stängda för mig i Ryssland, ända tills jag år 1924 kallades till professor vid universitetet i Riga, där jag 1926 för tredje gången försvarade en avhandling, denna gång över El-Amarnakonsten i Egypten.

* * *

Skall jag nu i största korthet karakterisera det ryska folket, kan jag vid sidan av dess osympatiska

och fula sidor även nämna många goda, främst då en tilltalande generositet i tanke och handling, karakteristisk för de intellektuellt arbetande ryssarna, liksom även för de rika köpmännen och en del av adeln. Girighet och avundsjuka voro sällsynta egenskaper i dessa kretsar. Också har jag endast gott att säga om de ryska vetenskapsmännen, vilkas begåvning jag villigt kan betyga. Bland Moskvauniversitetets historiker och jurister fanns det många synnerligen framstående förmågor; bland de förra kan jag särskilt nämna Kljutschewskij, Ljubawskij, Petruschewskij, Robert Wipper (sedan 1924 professor i Riga), Sawin, Kisewetter och Jegorow, bland de senare Moromzew, Novgorodzew, Scherschenewitch, furst Trubetzkoi och Manuilow. Det var vetenskapsmän, som skulle ha varit en ära för varje land och varje universitet.

Här skall jag nu omtala, vad jag funnit typiskt för Ryssland enligt den erfarenhet, som aderton års vistelse i landet förskaffade mig. Därigenom får jag även möjligheten att skildra en tid av politisk högsättning, eftersom jag upplevde både de år av våldsam reaktion, vilka följde på revolutionen 1905, samt den revolution, som började 1917 och resulterade i kommunisternas seger, i ej ringa grad en följd av den ryska intelligensens svaghet för att tala och diskutera i stället för att handla och försvara vad som redan uppnåtts.

Det första ryska parlamentet, som öppnades i

april 1906, upplöstes redan efter 72 dagar, då tsarens regering ansåg det vara allt för liberalt. Det andra ryska parlamentet, vilket sammanträdde år 1907, rönt ett liknande öde, varvid samtidigt valagen ändrades genom ett tsardekret i syfte att stärka parlamentets högra flygel och försvaga eller, om möjligt, fullständigt undanröja den vänstra. Alla planerade reformer och alla utfästelser i proklamationen av den sjuttonde oktober 1905 kastades på sophögen, vilket betydde en återgång till självhärskardömet, såsom det förkroppsligats av Alexander III, sorglig i åtanke för det ryska folket.

Nikolaus II:s karaktärssvaghet, som blivit ett ordspråk i hela landet, och hans löftesbrott upprörde framför allt ungdomen. Om hovet och dess inflytande på tsaren och regeringen hade man endast en mening. Därför lyssnade man också begärligt, både i Petersburg, Moskva och ute på landsbygden, till varje revolutionärt ord, och även i moderata kretsar lånade man ett villigt öra till för tsaren och hans regering nedsättande anekdoter. Vid universiteten och i fabrikerna kom det åter till revolutionära möten och strejker; till och med bland skolungdomen i läroverkens högre klasser var det helt enkelt på modet att gälla som revolutionär, och populär kunde endast den lärare bli, som förstod att inför eleverna lägga i dagen en demokratisk inställning. Kulturministern Kasso, en man av bessarabisk extraktion, hade gjort sig särskilt för-

hatad genom sina ingrepp mot universitetsautonomin, vilka försatt både professorer och studenter i harnesk mot honom. Ett antal liberala professorer hade även entledigats, och politiska synpunkter hade till och med inflytande på studenternas inskrivning vid universitetet.

Universitetsungdomen förstod icke endast att genom strejker giva sitt missnöje och genom applåder sitt bifall till känna. Då Rysslands främste historiker och framstående talare Kljutschewskij i en bok om Alexander III framställt tsaren i en förmånlig dager, bildade studenterna häck från universitetets ingång till föreläsningssalen, och då den gamle herrn gick genom denna, följdes han av den fruktansvärdaste visselkonsert — detta var ungdomens svar på lovorden över självhärskardömet! Och då stoftet efter talmannen i det första ryska parlamentet, den liberala professor Muromzew, sent en kväll skulle jordfästas i ett kloster utanför staden, slöto sig Moskvas alla studenter, lärare, ja, till och med eleverna i de högsta skolklasserna till liktåget.

Gick man till en föreläsning på universitetet, visste man aldrig, om den skulle äga rum eller ersättas med en politisk sammankomst. Särskilt åren 1906—1909 voro så rika på politiska processer, att det alltid fanns en förevändning att demonstrera, och även debatterna i det tredje ryska parlamentet gävo anledning till ovilja och protestmöten. De av

Kasso utnämnda universitetsmyndigheterna införde särskilda med fotografier försedda studentpass för att redan vid ingången till universitetet kunna hindra icke önskvärda element att komma in. Det skämtades inom befolkningen med, att det icke längre fanns en enda student, som icke var revolutionär. »Se, där kommer en student i uniform med revolutionen i sin ficka!» var rader, som man ofta hörde gnolas på Moskvas gator. I den förutvarande militära ridskolan mitt emot universitetet liksom på närliggande gårdar och vid fabrikerna hölls i väntan på oroligheter ofta militär i beredskap.

Överallt i landet, där det fanns fabriker, var militär stationerad, huvudsakligen kosacker som åtminstone en gång om dagen redo genom gatorna för att med sina vilda utseenden och sin lika vilda sång injaga skräck hos de motspänstiga.

* * *

Men även i dessa dagar av polis- och kosackvälde kunde man här och där uppleva händelser, som voro otänkbara på övriga platser i landet, något jag själv kunde konstatera vid ett besök i Kijew, Ukrainas största stad. Tillsammans med tre vänner, också gamla Dorpatstudenter, hade jag rest dit på ett par veckor i och för några avslutande språkliga och lit-

teraturhistoriska studier, vilka voro nödvändiga för vårt fortsatta arbete.

Vid denna tid, år 1906, var Kijew otvivelaktigt en av Rysslands skönaste och intressantaste städer. Från staden, som var belägen på den höga, västliga stranden av Dnjepr, hade man en vidsträckt utsikt över stäpplandet på den andra sidan floden. Dess centrum hade en nästan västeuropeiskt modern prägel, och även befolkningen i denna stadsdel, huvudsakligen bestående av ukrainare och polacker, gjorde ett mycket vänligare intryck än befolkningen i det halvasiatiska Moskva. Staden hade vackra boulevarder och trädgårdsanläggningar, och alldeles vid flodstranden fanns ett vackert monument över den helige Wladimir, som var furste av Kijew och år 988 hade infört kristendomen till Ryssland. Ett annat monument över hetmannen Bogdan Chmelnitzkij erinrade om de ukrainska Dnjeprkosackernas flydda tider.

Förstäderna gjorde ett mer primitivt intryck, även om gatorna i dessa på det hela taget voro renare än Moskvaförstädernas. Endast Podol, den nordligaste förstaden vid Dnjeprstranden, var ett eländigt ghetto med små smutsiga och vitlöksdof-tande ruckel till hus. Här krälade det av långskäggiga män i långa schabbiga kaftaner och svart-håriga kvinnor i alla åldrar. De gamla kvinnorna voro avskyvärt fula, illa kammade och nästan höljda i trasor, de yngre hade vackra ansikten, ofta iförda

sidenklänningar i granna färger, som skylde de smutsiga trasorna närmast kroppen. De yppigt svartlockiga barnen lekte under den varma årstiden i bara skjortan på gator och gårdar. Denna stadsdel gjorde ett nästan orientaliskt intryck, man kunde knappt tänka sig, att man här befann sig på kort avstånd från Kijews centrum med dess vackra huvudgata, Kreschtschatik.

Även Kijews kristliga vallfartsort, det heliga grottklostret i stadens utkanter, var en anakronism, som man har svårt att föreställa sig i detta århundrade. Vi fördes genom långa, i kalkklippan uthuggna gångar kantade av nischer för de döda, på vilkas kvarlevor vissa salter i kalkstenen verkat konserverande. Här sågo vi Kijews heliga relik, mumificerade kroppar, iförda munkdräkt, med brungult skinn på händerna och ansiktet. Eller också hade endast en del av kroppen bevarats, till exempel ett huvud, vars ögon gräto »helig olja». Vi häpnade verkligen över, hur skickligt klostermyndigheterna manipulerade med underverk, hur de läto mumificerade lik utföra sådana, och hur till och med den nyss nämnda »heliga oljan» (bestrykning av sådan utgör ett av den ortodoxa kyrkans sakrament) kunde förvärfvas av de tjänstgörande munkarna för en lämplig »gåva».

Framför klosterportarna höllo tiggare hus, vilka erbjödo en fruktansvärd anblick med ansikte och armar till hälften uppfrätta av spetälska eller sy-

filis. I månader förföljde mig minnet av denna anblick, och det är häpnadsväckande, helt enkelt otroligt, att ingenting gjordes för att isolera dessa smittobärare, som ett lekande barn när som helst kunde vidröra . . .

Mycket militär hade sammandragits i Kijew, ty även i denna stad och dess omgivningar hade strejker, upplopp och mordbränder förekommit. En morbror till mig, som förvaltade några av prins Lievens ukrainska gods, hade på ett av dessa med knapp nöd räddat livet, då med gårdsgårdsstörar, yxor och liar beväpnade bönder trängde in i gårdsbyggnaden för att plundra och bränna den. Min morbror och hans familj hade i sista ögonblicket kunnat rädda sig genom att fly till en stor fruktträdgård, där några hästar bundits på bete.

I staden men särskilt på gårdarna voro beridna soldater ur »den vilda kaukasiska divisionen» — så var verkligen dess officiella namn — inkvarterade, då man icke längre vågade lita på kosackerna från Don. Och ändock kunde vi fyra lettiska studenter en tidig morgonstund i en restaurang vid stadens huvudgata i lättsinnigt övermod tillåta oss det lilla »skämtet» att med högljudda stämmor orera om de ryska våldsdåden i Lettland — fast icke endast studenter och borgare utan även officerare befunno sig i lokalen! Det slutade med, att jag steg upp och höll ett tal för Lettland, varefter jag med mina lungors fulla kraft utbringade ett leve för »det fria

Lettland», ett leve, som besvarades med ljudliga hurrarop, framför allt av de närvarande studenterna. Trots allt tycktes stämningen i Kijew vara mer patriarkalisk och mindre avhängig av regeringen i Petersburg än fallet var i det övriga Ryssland.

* * *

Svalget mellan folk och regering vidgades mer och mer, under det att tsaren och hans regering med allt större energi tycktes vilja genomföra sina chauvinistiskt-storryska planer, som kunde folkstämningen därigenom påverkas i en för Petersburg gynnsammare riktning! Med förkärlek organiserades övergrepp mot de ryska minoriteterna. I Vitryssland och Ukraina brändes judiska hus och afärer, hela familjer nedslaktades. Massmord och massmordbränder hade förekommit framför allt i staden Bielostock i Vitryssland, ja till och med i Kijews ovan nämnda förstad Podol, dit mycket militär förlagts; på Kijews huvudgata hade judiska studenter levande stoppats ned i kloaköppningarna . . .

Återigen hade inskränkningar gjorts i undervisningen på icke ryska språk. Den 27 augusti 1913 förbjöds genom en enkel förordning av kuratorn Schtscherbakow (en hög ämbetsman i det ryska undervisningsväsendet) användandet av det lettiska

språket till och med i elementarskolans två första klasser. Ja, även vitryska och ukrainska förbjödos i skolorna, liksom naturligtvis alla andra icke slaviska språk.

Under åren 1912, 1913 och 1914 nådde dessa och liknande regeringsåtgärder sin kulmen, och det var faktiskt först vid världskrigets utbrott, som ryska folket började visa en viss, icke obetydlig sympati för tsaren. Denna omsvängning kanske till stor del kan förklaras av det förhållandet, att tsarens reaktionära politik tillskrevs de tyska hovkretsarnas inflytande, och att tyskarna och Tyskland därför icke åtnjöto några sympatier hos det ryska folket.

Ej heller får man förglömma, att den ständiga oppositionsstämningen redan på 1910-talet hade medfört en viss avslappning i den revolutionära målmedvetenheten. Det hade, som redan nämnts, blivit en modesak att vara »revolutionär», och man sjöng revolutionära sånger, vare sig tillfället inbjöd därtill eller icke. Ungdomen hade också börjat intressera sig för teater och konserter och stod gärna, även mitt i vintern, natten lång framför teatrarnas biljettluckor för att kunna köpa en billig biljett. De äldre generationerna brukade besöka kyrkorna, vilket delvis berodde på att man kunde höra härlig sång i dessa, framför allt i Vår Frälsares katedral och i Martha-Maria klosterkyrka, vilken uppförts av storfurstinnan Elisabet, den mördade Moskva-

guvernörens, storfurst Sergejs, gemål. Sången, rökelsen, de flämtande vaxljusen, de åldriga helgonbilderna . . . allt bidrog till att skapa en romantisk sentimental stämning, som ovillkorligen uppamade känslan för länge sedan flydda tider och för en idealisering av ett förgånget Ryssland med allt vad detta innebar. Till hela denna inställning bidrog även i hög grad de ryska målarna Wasnezow, Nesterow och Borisow-Musatow, de två första med sina religiösa målningar, den senare med sitt halvt mystiskt sentimentala framställningssätt av ryskt liv och väsen under förra hälften av 1800-talet. Nesterows väggmålningar i Martha-Maria klosterkyrka med deras förändligt-asketiska gestalter, överjordiska landskap och mjuka färgnyanser voro i särdeles hög grad ägnade att skapa en suggererande harmoni mellan den konstnärliga utsmyckningen och den kyrkliga sången.

Härtill kom, att panslavistiska intressen åter började vinna insteg hos folket, liksom ett växande intresse för de slaviska Balkanstaterna och för den ortodoxa kyrkan. Även i de revolutionära kretsarna fick den mer internationellt betonade socialdemokratiska inställningen en betydande rival i det mycket nationellt betonade socialrevolutionära partiet. Särskilt i de intellektuella kretsarna blevo socialrevolutionärerna mycket mer populära än socialdemokraterna, vartill, åtminstone i Moskva, den mycket avhållne litteraturhistorikern, professor

P. N. Sakulin, och skolrektorn L. D. Sinitzkij i hög grad bidrogo.

Under åren 1912 och 1913 fanns också hos allmänheten en mer sympatisk inställning till officiella högtidligheter och större mottaglighet för en brett upplagd propaganda i form av billiga broschyrer och oljetryck än som varit tänkbar tre eller fyra år tidigare. Hundraårsminnet av Napoleons ryska nederlag 1812 firades med storslagna militärparader och en mängd praktfulla festligheter, vilka bevistades av tsaren själv och utnyttjades till patriotiska demonstrationer, trots det synnerligen populära vänskapsfördraget med Frankrike. Den prakt, som utvecklades vid huset Romanows trehundraårsjubileum år 1913 överträffade emellertid allt, vad det ryska folket hittills bevittnat i fråga om liknande festligheter. Kyrkliga fester, militärparader, teaterföreställningar, baler och folkliga massutspisningar avlöste varandra i en enda följd. Det måste tillstås, att jubileet var lyckat och fann en påtaglig anklang hos Moskvas befolkning.

Naturligtvis hade även den hemliga polisen fortfarande mycket att göra, och hundratals agenter befunno sig till och med bakom den häck, som skolungdomen bildade på Twerskajan, Moskvas huvudgata, då tsarfamiljen gjorde sitt intåg i öppna landåer förspända med vita hästar, medan Moskvas alla kyrkklockor ringde. Ungdomens liksom överhuvud taget hela befolkningens entusiasm var för-

vånande i betraktande av, att endast några år hade förgått sedan det våldsamma upploppet i den huvudsakligen av studenter och arbetare bebodda Priesnja-förstaden.

Som konseljsekreterare i arkeologiska institutet måste jag tillsammans med dess föreståndare, professor A. Uspenkij, deltaga i några av dessa festligheter. I ett särskilt livligt minne bevarar jag den kejsersliga »utgången» till Uspenskikatedralen, de ryska tsarernas kröningskyrka, kanske emedan jag därvid fick tillfälle att bevittna en egendomlig tradition i det ryska hovceremonielet.

Vi hade befallts till det stora kremlpalatset, där representanter för olika stats- och samhällsgrupper skulle bilda häck, då tsaren åtföljd av den kejsersliga familjen och hovdignitärerna begav sig till katedralen. I olika gemak befann sig sålunda adeln, officerarna, de högre ämbetsmännen, representanter för de lärda institutionerna samt för staden, köpmanståndet och lantbefolkningen. Stämningen var festligt högtidlig, och även de mera liberala bland dem, som på grund av sina ämbeten mot sin vilja varit nödsakade att infinna sig, tycktes ha anpassat sig efter den rådande högtidliga stämningen. Dörarna mellan de olika salarna voro stängda, varför det var omöjligt att få en uppfattning av placeringen och stämningen i det närliggande rummet — kanske var detta en tradition, men kanske var det också en försiktighetsåtgärd, ty myndigheterna

voro misstrogna, och varje sal stod under skarp uppsikt, trots det att våra legitimationspapper noga undersökts både vid ingången till Kreml och vid ingången till själva palatset.

Medan vi, ett hundratal vetenskapsmän och andra representanter för de intellektuella yrkena, under viskande samspråk väntade i den för oss anvisade salen, öppnade sig plötsligt dörren, nästan som av osynliga händer, tyckte vi, och en »skorochod» — ett slags förelöpare — i knäbyxor, baret med strutsfjädrar och ett med guldgaloner och kejsarörnar översållat livré, blev synlig. I handen höll han en stor spruta, och springande genom rummet sprutade han ut en väldoftande parfym, som måste luften i detta renas, innan tsaren fick inandas den! Jag måste tillstå, att det komiska i denna anblick icke var ägnat att fördjupa stämningens allvar, och ett leende dröjde kvar på allas ansikten, då hovmarskalken uppenbarade sig och tillkännagav att kortegen nu var i antågande. Omedelbart efteråt trädde tsaren in i rummet och fortsatte genom den bugande häck, som vi bildade, åtföljd av den av en väldig kosack burne tronföljaren, sin gemål och sina döttrar, storfurstarna och storfurstinnorna, alla utomordentligt ståtliga och vackra, samt till sist av de parvis gående hovfunktionärerna.

Jag måste här giva ett erkännande åt det sanna intresse, som Nikolaus II, i likhet med sin fader,

Alexander III, hade för arkeologien och den arkeologiska forskningen. Kejsrerliga arkeologiska kommissionen i Petersburg måste varje år anordna en utställning för tsaren av de viktigaste arkeologiska fynden, och av sina personliga medel skänkte han vart tredje år 10,000 guldrubel till arkeologiska föreningen i Moskva; ordföranden i denna var den mest betydande ryska arkeologen av den äldre skolan, greve Uwarow, och efter dennes död hans maka, grevinnan Praskowja Uwarowa.

Grevinnan, som var en utomordentligt intelligent och älskvärd dam, härstammade från en familj, som nedlagt stora förtjänster på historieforskningens och arkeologiens område. Hennes bror, furst Schtscherbatow, var direktör för det ryska arkeologiska museet i Moskva, i vilket även jag någon tid före mitt återkallande till Lettland var verksam. Det furstliga syskonparet var givetvis nationalistiskt sinnat men förenade med denna inställning ett utomordentligt förstående för den icke ryska kulturen. Så till exempel fick jag år 1909 i uppdrag av grevinnan att företaga utgrävningar av den lettiska fornborgen »Beverin» vid Valmiera, vilka utgrävningar, liksom publiceringen av deras resultat, bekostades med medel emanerande från tsaren. I detta sammanhang kan jag icke heller underlåta att framhålla den förståelse, som den gamla ryska adeln visade för all kulturell verksamhet, samt dess toleranta inställning till de icke ryska

folken. Även furstinnan Tenischewa hade ställt betydande medel till förfogande för mig — en lett — för en expedition till Egypten, och det var uteslutande på grund av världskriget och revolutionen som de redan beslutade utgrävningarna i Achmim, vilka skulle ledas av professor v. Bissing och mig, icke kunde komma till stånd.

Även för det kejserliga arkeologiska institutet i Moskva visade tsaren ett stort intresse, och på hans önskan blev storfurst Alexander Michailowitsch, en ytterst älskvärd, fint bildad man, institutets »hederskurator» eller faktiska protektor, en omständighet som förskaffade institutet de ekonomiska möjligheterna att utveckla en storslagen arkeologisk publiceringsverksamhet.

Mobiliseringen i juli 1914 var en händelse, som, åtminstone i Moskva, påverkade opinionen till förmån för tsaren och gav anledning till spontana yttringar av patriotisk hänförelse. Den ryska ungdomen, ja till och med de äldre reservisterna, drogo gärna ut i kriget. Ändock visade alla de i samband med mobiliseringen vidtagna militära åtgärderna redan de första dagarna en häpnadsväckande brist på organisation, för att använda ett lindrigt uttryck. Redan de på husväggarna uppklitrade mobiliseringsorderna voro så oklart avfattade, att det icke framgick av dem, vilka kategorier reservister, som avsågs, och på vilken dag och plats de skulle rycka in.

Enligt den ryska lagen kunde inga universitetslärare med undantag för sådana, som voro reservofficerare, inkallas till militärtjänst. På grund av mobiliseringsorderns formulering inställde emellertid vi privatdocenter oss tidigt på morgonen på den angivna samlingsplatsen i en av Moskvas mest avlägsna förstäder tillsammans med tiotusentals andra män i den angivna åldern. Antalet officerare, som skulle mottaga de inkallade, var emellertid så obetydligt, att den största oordning rådde. Trängseln var oerhörd, och folk inrangerades i kompanier utan att ens ha blivit tillfrågade om, vilket vapenslag de tillhörde. Allt gick så långsamt, att den tiotusenhövdade mängden framåt middagstiden började bli otålig. Träplanket kring samlingsplatsen stöttes omkull, och det kom till skarpa ordväxlingar. Då vi docenter uppmanade en långskäggig och smutsig stabskapten från provinsen att uppträda mera hyfsat, överöste han oss med de värsta skymf-ord. Då vi protesterade, skickade han iväg oss tillsammans med övriga, som mobiliseringsordern i själva verket icke avsett, och någon inkallelseorder erhöles vi icke mer.

Jag vet icke, om mina läsare ha sig bekant, vilka gräsliga skymford ryssarna ha, och hur gärna de använda dem, ofta utan någon som helst anledning utan endast därför att de så att säga hänga på läpparna. »Du son av en hynda», är det oftast använda skymfordet. De övriga äro ännu gemenare genom

sina anspelningar på ett otillbörligt förhållande mellan den, till vilken skymfordet riktas, och hans moder. Dessa anspelningar göras så ofta, att de flesta till sist icke längre tänka på deras verkliga innebörd. Ryssarna själva nämna dem »morsord». En anekdot berättade om en resenär, vilken så ofta tyckte sig höra orden »bona mater» i Ryssland, att han trodde, att ryssarna voro jordens mest religiösa folk . . . Dessa smutsiga skymford visa bäst av allt, vilken föraktad ställning modern intog i det gammalryska livet, liksom mannens och över huvud taget folkets barbariska hjärtlöshet.

Efter hemkomsten från inskrivningsplatsen hade jag tillfälle att från mina fönster, som vette åt handelshögskolans gård, iakttaga ett här inkvarterat reservregemente. Jag upprördes icke endast över soldaternas dåliga beväpning och ekipering utan också över de smutsiga fältköken och deras lika smutsiga kockar, veritabla bacillhårdar för de farligaste epidemier, framför allt i den hetta som rådde. Skickade till fronten redan samma eller följande dag måste dessa soldater med sitt liv plikta för militärbefällets bristande organisationsförmåga — hur skulle en infanterist, som aldrig förut setat på hästryggen, klara sig i ett kavalleriregemente eller i ett batteri utan den ringaste kännedom om användandet av en kanon? Eller hur skulle en kavallerist eller artillerist utrustad med ett dåligt gevär och otillräcklig ammunition klara sig mot en segerrikt

framstormande motståndare av tyskarnas kaliber? Det enda kännetecken, som man behövt uppvisa vid inskrivningen, var en kokard, som utdelats vid samlingsplatserna av några underofficerare. Även jag hade fått en sådan, och med den i mössan for jag åtminstone gratis hem på spårvagnen — tusentals andra hade denna kokard fört i döden . . .

Det är icke min uppgift att här skildra Rysslands deltagande i kriget med dess segrar och nederlag. Men jag kan icke underlåta att i detta sammanhang betyga, hur varmhjärtat och frikostigt Moskva-borna mottogo de från fronten återvändande sårade krigarna. Efter behandling på sjukhusen inbjödos konvalescenterna eller de lätt sårade att vistas i hemmen, och även hos mig tillbragte en ung officer sin permissionstid efter en långvarig sjukhusvistelse. Det var en mycket intagande, liberalt sinnad man, vilken som student inkallats till en kort utbildningstid på krigsskolan, och som tappert kämpat för sitt land för att senare, år 1917, mördas av sina egna soldater . . .

I arbetet för de sårade utmärkte sig särskilt det ryska köpmanståndet, som över huvud taget kännetecknades av sin frikostighet och ofta storslagna offervillighet. Bland Moskvas rika köpmän skulle jag särskilt vilja nämna ikonsamlaren Rjabuschinskij, samlaren av hypermodern fransk konst, Schtschukin, och grundaren av det första ryska teatermuseet, Bachruschin. Även för skolor och

högskolor ha dessa och andra ryska köpmän gjort en stor insats. Det var tack vare dem, som Moskvas handelshögskola, Kvinnliga handelsskolan med S:t Alexej-kyrkan och Alexej-handelsskolan kommit till stånd, den senare uppnämnd efter ryska kronprinsen och sin donator, den energiske och fint bildade Alexej Wischnjakow.

Mycket gjorde även köpmännen för de mindre bemedlade studenterna, och som en liten kuriositet kan omnämnas deras frikostighet på den heliga Tatjanas, Moskvauniversitetets skyddshelgon, dag. Studenterna hängåvo sig då åt ett ganska grundligt festande, skaror av dem drogo från den ena krogen till den andra — och oftast betalade någon köpman, som tillfälligtvis eller avsiktligt var närvarande, för dem.

Naturligtvis får man icke överdriva de ryska köpmännens frikostighet. Det fanns också dåliga och giriga människor bland dem, och icke för intet hade ryssarna uppfunnit ordet »krowopijza», »blodsugare», för att karakterisera dem. Det fanns bland de rika köpmännen sådana, vilka, då de voro berusade, alltid voro beredda att slå sönder möbler eller krossa speglar och kristallkronor, vilka de sedan frikostigt betalade, men som i sina affärer gärna bedrogo både anställda och köpare på en kopek.

Karakteristisk för den ryske köpmannen är denna anekdot. En berusad rik köpman hade i en krog fått syn på en papegoja, varvid han genast frå-

gade, vad den kostade. Svaret blev hundra rubel. Köpmannen befallde då, att man genast skulle steka fågeln, och då så skett, beställde han med kallblodig min »för en halv rubel papegojstek» . . . Ett omåttligt njutande av bordets läckerheter var också karaktéristiskt för de rika ryssarna, liksom för prästerskapet. Under jul- och påskhelgerna var jag ofta inbjuden till ryska familjer ur olika kretsar, och det var med all möda i världen, som jag kunde anpassa mig efter den omåttliga konsumtionen av fet skinka och gödda kalkoner . . . I den ryska »smörveckan», d. v. s. den vecka, som föregick stora fastetiden, då all köttkonsumtion var förbjuden, var ryssen ofta magsjuk i flera dagar, varför fastetiden i sanning var en nödvändig späkningsstid i det heliga Ryssland!

En rysk småstad

UNDER åren 1906—1916 hade jag ofta tillfälle att besöka staden Klinzy, belägen i guvernementet Tschernigow i gränstrakterna mellan Ukraina och Vitryssland, en fabriksstad med flera stora bomullsväverier och spinnerier och med omkring 16,000 invånare, ryssar, judar och ett fåtal tyskar.

Det var en regnig augustidag år 1906, som jag kom från Riga till Klinzy. Och vilken himmelsvid skillnad var det icke mellan den förra staden med sina vackra hus och härliga parkanläggningar och den senare, vilken gjorde intryck av en stor by med små envånings trähus och gator utan stenläggning! Endast fabrikerna, posthuset, klubbhuset, den tekniska mellanskolan för gossar och ett tiotal privat-hus voro tvåvånings tegelbyggnader, och av de tre ryska kyrkorna, den officiellt ortodoxas, den gammaltroendes och den reformert gammaltroendes,

var endast den av ryska staten i denna ursprungligen gammaltroende stad tvångsvis uppförda ortodoxa kyrkan av tegel. Man kan lätt föreställa sig den akuta eldfaran i denna stad som en följd av ett ovarsamt handhavande med ljus, tändstickor och fotogenlampor, framför allt i hus, där hela familjer samtidigt kunde vara berusade. I mitten av 1800-talet hade staden också fallit offer för en förhärjande brand.

På den tiden ägdes så gott som hela staden jämte de största fabrikerna av den gammaltroende fabrikanter Wasilij Kubarew, som på grund av popens förbud och sin egen religiösa övertygelse icke brandförsäkrat sina till miljontals rubel uppskattade fastigheter. Då fabrikerna och större delen av staden härjades av eld, skonades emellertid en vid floden belägen fabrik, som tillhörde en annan gammaltroende fabrikant Dmitrij Saposjkow, vilken också på grund av religiös övertygelse underlätit att brandförsäkra sin fabrik! De fabriker, som nu funnos i staden, hade uppförts efter den stora branden. Familjen Kubarew och flera andra av stadens borgare voro nu så gott som utfattiga, och över huvud taget gjorde Klinzy intryck av ett smutsigt och andefattigt näste.

Efter ankomsten till järnvägsstationen, som låg ett par kilometer utanför staden, fortsatte jag i en usel droska, körd av en i trasor klädd jude. Jag kände mig alldeles mörbultad, då vi rullade fram

på stadens enda, i smuts begravda, stenlagda gata — det var som att komma till en annan värld. Jag tyckte mig ha hamnat på ett ställe, oändligt fjärran från Västeuropa, där icke den minsta fläkt av europeisk kultur hade ryckt upp ett förgånget århundrades barbarer ur smuts och elände.

Droskkusken körde mig till stadens »bästa hotell», benämnt »Kerón», ett envånings trähus med ett tiotal små rum, skilda från varandra med tunna brädväggar och huvudsakligen frekventerat av handelsresande. Rinnande vatten fanns icke, sängkläderna voro smutsiga, och möblemanget bestod huvudsakligen av ett ovalt bord med en smutsig duk framför en schabbig soffa med märken efter ohyra. Luften i rummet var förskräcklig, och jag förstod genast, att jag måste söka mig en annan bostad än detta för asiatiska bostadsförhållanden synnerligen representativa hotell!

Då man gick på gatorna, sjönk man ner i gyttjan, och innan jag vågade mig ut i staden på jakt efter ett bättre rum, beslöt jag mig för att köpa ett par galoscher. Jag gick in i en skoaffär i närheten av »hotellet», valde ut ett par galoscher, lät expediten slå in dem och återvände till »hotellet» för att där studera en plankarta över staden och införskaffa upplysningar om möjligheterna att finna ett bättre logi. Då jag vecklade ut det skrynkliga, gulaktiga tidningspapper, i vilket man lagt in galoscherna, fann jag, att dessa voro olika stora och till på köpet

avsedda för samma fot — man hade fräckt dragit mig vid näsan!

Detta var mina första intryck av en rysk småstad och ryskt provinsliv. Hade jag icke haft möjligheten att uppsöka min vän Martin Adam Podwysozky, som var matematiklärare i den tekniska skolan, och genom vars förmedling jag fick en bättre inkvartering i en privatfamilj, ja då hade jag nog omedelbart vänt Klinzy ryggen! Och vad jag senare såg av Klinzy detta år och de närmast följande, gav mig icke en bättre uppfattning av ryskt provinsliv (åtminstone i Sydvästryssland), vare sig i hygieniskt eller moraliskt avseende. Det förvånade mig verkligen icke, att min vän Podwysozky, en ädelsinnad, romantiskt anlagd polack med god högskoleutbildning, som av politiska orsaker förvisats av den ryska regeringen till denna smutsiga, barbariska småstadshåla, en höstnatt ett år senare berövade sig livet.

De bildade människor, som bodde i denna stad, kunde man nästan räkna på fingrarna. De utgjordes av borgmästaren, lärarna i tekniska skolan och flickgymnasiet, två läkare, de enda i staden, ett par ingenjörer och två av de ryska prästerna, den officiellt ortodoxa och den reformert gammaltroende — och även dessa föredrogo i allmänhet ett alkoholrus eller att spela »nionde vallen», ett kortspel, som gick ut på att det nionde kortet återgav insatsen niodubblad, framför lektyr eller annan allvarligare

omväxling. Endast under jul-, påsk- och sommarferierna, då ett tiotal studenter och studentskor kommit hem från universitetsstäderna, eller då en ukrainsk teatertrupp gav gästspel i staden, till vilka även folkskollärarna i trakten brukade infinna sig, förekom ett relativt intellektuellt betonat umgängesliv. En nästan fanatisk längtan efter bättre samhällsförhållanden och lidelsefulla diskussioner om politiska problem gjorde sig endast märkbara i en liten krets av lärare och politiska agitatorer. Klinzy liknade ett kärr, på vars stagnerade vattenyta endast då och då ett fosforsken kunde förmärkas, det var ofattbart, hur man skulle kunna leva i denna stad, om man icke stod i kontakt med den studerande ungdomen eller med de hemliga politiska kretsarna.

Av de båda läkarna var den äldres universalmedel mot alla sjukdomar vändelrot eller ricinolja. Den yngre var en råbarkad och smutsig sälle, som gormade och okvädade sina patienter. Av de tre prästerna förstod den gammaltroende knappt att läsa, medan den reformert gammaltroende, som visserligen var en relativt bildad man, mest hängav sig åt njutande av »Wein, Weib und Gesang»; han entledigades också från sitt prästämbete redan år 1907. Den ortodoxe prästen var däremot en angenäm människa, som tyckte om att äta och dricka på borgerligt vis. Hemma hos honom hörde jag för första gången de ryska snapsrefrängerna. Till den

första snapsen höjde alla sina glas med orden: Endast en gud regerar världen, till den andra: Glöm icke gudsmo- dern Maria, till den tredje: Gud älskar treenigheten, till den fjärde: Ett hus har fyra hörn, till den femte: Och en skorsten, till den sjätte: Halva dussinet, till den sjunde: Sju dagar har en vecka, o. s. v. till den tjugofjärde snapsen. Särskilt erinrar jag mig refrängerna till den elfte snapsen (Kristus hade elva apostlar), till den tolfte (Egentligen voro de tolv), och till den trettonde (Och Paulus då?), därför att något av detta antal snapsar alltid måste tömmas. Snapsen syntes över huvud taget spela en stor roll i Klinzy, och det fanns här gott om folk, som på krogen eller klubben beställde en »Arschin-snaps», varmed menades en sjuttiofem centimeter lång rad av väl fyllda snapsglas, vid vars tömmande passande refränger användes. Om snapsdrickandet bruka ryssarna säga: Jag drack den första, det var som att ha fått ett slag med en yxa, den andra var som att ha fått ett slag med en gärdsgårdsstör; den tredje flög in i mig som en falk, de följande som små fåglar . . .

Då de tre poperna (prästerna) kommo tillsammans, vilket emellertid sällan inträffade, tvistade de om Jesus skulle skrivas »Isus», enligt de gammaltroendes lära, eller »Jisus», enligt de ortodoxas, eller om man enligt de förnas lära skulle göra kors-tecknet med endast två fingrar eller enligt de se- nares med tre!

Småborgarna och särskilt fabriksarbetarna i Klinzy utgjorde en obeskrivligt, nästan djuriskt lågtstående hop, rå och uppbrusande särskilt under rusets inflytande. Det berättades om en arbetarfamilj i staden, att då hufadern en söndagsmorgon efter att ha njutit en stärkande slummer låg på sin brits ovanför spisen och började finna detta en smula långtråkigt, ropade han till sonen: »Tschto to skutschno, masj po morde!» (Här är så tråkigt, kom och ge mig ett slag i ansiktet!), vilket sonen också gjorde, varpå ett uppfriskande slagsmål följde... Om samma son berättades det, att han en gång kom från ett bondbröllop och glädjestrålade berättade om, hur lustigt allt gått till: »Brudgummen, som var plakat full, hade man berövat möjligheten att njuta sin äktenskapliga lycka, bruden, som också var plakat, hade man skurit bröstet av, och på en katt hade man bundit en brinnande lunta i svansen, varpå den sprungit från hustak till hustak, så att snart hela byn hade antänts... ja, det hade varit en lust att leva på en sådan fest!»

Kan väl någon under sådana förhållanden förvåna sig över att höra, att man ofta hällde snaps i lindebarnen, som ännu lågo i vaggan, för att de skulle somna, eller att en posttjänsteman i staden beklagade sig över sina gäster i följande ordalag: »Allt förstår jag, även att man slagit sönder min spegel och mitt porslin, men sannerligen om jag kan

förstå, att man använt min flygel till toalett!» O tempora, o mores!

Av de politiska partierna dominerade i Klinzy det socialdemokratiska, den judisk socialdemokratiska föreningen »Bund» och det rysk-nationella partiet »Ryska folkets förening». De två förstnämnda partierna höllos i schack av pölisen och de sedan år 1906 i staden förlagda kosackerna. De rysk-nationella kunde däremot östört göra vad de ville. Då och då anordnade de demonstrationståg med blå-vit-röda flaggor och tsarens porträtt, ofta under ropen: »Ned med studenterna och judarna!» Skulle händelsevis en student, en jude eller någon som såg ut som en utlänning eller helt enkelt var hyggligt klädd möta ett sådant demonstrationståg, överfölls han genast och slogs sönder och samman, om han icke helt sonika dödades. Demonstranterna bestodo också huvudsakligen av civilklädda hemliga poliser och köpta element, och denna »Det ryska folkets förening» hade en gång med bistånd av i staden inströmmande bönder organiserat massmord på de judiska invånarna i Klinzy samt plundrat och förstört de judiska affärerna, varvid polis och kosacker spelat rollen av passiva åskådare . . .

Den bildade delen av befolkningen tillhörde huvudsakligen det socialdemokratiska, det konstitutionell-demokratiska eller, ehuru endast ett fåtal, det socialrevolutionära partiet. Anordnades en teaterföreställning med amatörer eller en konsert med

lokala förmågor fingo revolutionära sånger icke uteslutas ur programmet. Gärna uppfördes Maxim Gorkis skådespel, t. ex. »Avfallet», och synnerligen populär var straffarbetarnas sång: »Era bojour, mina bojour...» med dess längtan efter den sol, vilkens strålar aldrig trängde in i deras celler. Det var nära, att man med denna sång idealiserade även sådana straffångar, som voro verkliga förbrytare, huvudsaken var att man kunde misskreditera den tsaristiska regeringen.

Jag förstod min vän Podwysozky, som var tvungen att framleva sitt liv och se sin begåvning gå till spillo i denna dystra landsortshåla. För en ömtålig natur sådan som hans måste livet här ha varit ett helvete...

* *
* *

Småhandlarna i Klinzy voro så gott som uteslutande judar. Endast två av de större livsmedelsaffärerna ägdes av ryska köpmän, och en tredje rysk köpman, som funnits i staden före min ankomst, hade gjort konkurs. Hans affär hade icke kunnat konkurrera med de judiska affärerna, och han själv och hans lyxälskande fru hade med typisk rysk lättsinnighet givit ut mer än de förtjänat på kläder, smycken och bjudningar. Alla kött- och mjöläffärer, liksom alla bagerier, voro i judiska händer, och man måste nöja sig med, att alla de judiska af-

färerna voro stängda på lördagarna, judarnas sabbatsdag. Varje fredagskväll »vid den första stjärnans tändning» tändes ljus i åtminstone en fjärdedel av stadens hus för att hälsa sabbatsdagens ankomst. Det var hus, som alla tillhörde judarna, vilka genom sina seder och bruk lamslogo all handel på lördagarna, ja även nästan allt hantverk, ty även plåtslagare, skomakare och skräddare voro alla judar, liksom till och med expediterna i stadens enda apotek.

Ändock fanns det i Ryssland, framför allt i gammaltroende kretsar, ett fruktansvärt hat till judarna, »Kristi mördare». Men rysk slöhet och fullständig brist på företagsanda hade bragt det därhän, att till och med på de varje vecka återkommande marknadsdagarna uppköptes de ryska böndernas produkter för en spottstyver av judarna, som sedan med hundra procents vinst återförsålde dem till de ryska husmödrarna. Den, som förlorade mest, var emellertid alltid bonden, den fattige, smutsige, primitive ryske bonden — med snaps, socker, färggranna tyger och en smula övertalning kunde han alltid förmås att för en spottstyver avyttra även de värdefullaste varor.

* * *

Familjelivet, särskilt i gammaltroende kretsar, var strängt patriarkaliskt. Mannen var den obe-

stridde härskaren i sitt hus, och då ett brudpar anlände till sitt nya hem efter vigseln, gick brudgummen först in genom dörren, varpå han räckte bruden sin hand att kyssa; inom de breda lagren gjorde hon det under knäfall. Mannen var också den ende, för vilken barnen voro rädda. Hustrun var egentligen endast sin mans slavinna och älskarinna, en lyxdocka i rika hem, en arbeterska i fattiga. Hon fick i dessa utföra de tyngsta arbeten, och även lantarbetet utfördes av kvinnor — den välbärgade bonden låg gärna på sin ugn medan hustrun var ute och plöjde på fälten!

En svårt genompryglad hustru var ingen sällsynthet i Ryssland. I Klinzy hade jag reda på ett fall, då mannen ofta pryglade hustrun med sin läderrem, och det hette här, att en man, som icke slog sin hustru, icke längre älskade henne. I de gammaltroendes och reformert-gammaltroendes kyrkor i Klinzy upplästes fortfarande ofta efter vigselakten den gamla ryska »husordningen» («Domostroi»). Jag var själv närvarande vid ett bröllop, då prästen med ett särskilt välbehag i rösten läste upp för brudparet, en mycket liberalt sinnad ung vetenskapsman och hans brud, en lika liberal ung studentska, de ord ur husordningen, som delgåvo, att »hustrun skall frukta sin man och mannen bestraffa henne med en käpp» . . .

Religion och vidskepelse spelade en stor roll i Klinzy, till och med i de intellektuella kretsarna.

Då ett brudpar vigdes i den ortodoxa kyrkan, försökte både bruden och brudgummen att först sätta sin fot på mattan framför altaret, ty den som först lyckades göra detta, skulle bli den bestämmande i hemmet! Den förut omnämnde fabrikanten Kubarew hade byggt och underhållit ett nunnekloster, och ända till revolutionen fick den sista nunnan, syster Ustina, ett anständigt underhåll av den redan så gott som ruinerade familjen Kubarew. I klosterkapellet fanns en undergörande madonnabild omgiven av en mängd miniatyrhuvuden, fötter, händer och hjärtan av silver, gåvor av dem som hon botat för sjukdomar i respektive huvudet, fötterna, händerna eller hjärtat.

Mer vidskeplighet än religion karakteriserade över huvud taget Klinzyborgarens andliga liv, och till och med de få tyskarna i staden, mästare eller förmän i fabrikerna, hade under årens lopp härvidlag rönt inflytande av den ryska mentaliteten. Även judarna tycktes ha bibehållit många åldriga sedvänjor, som redan förgätits i Västeuropa. Deras synagoga och deras kyrkogårdar måste göra ett beklämmande dystert intryck på en främling, som besökte staden. Då judarnas religion förbjöd dem att om lördagarna bära någonting från ett hus till ett annat men däremot icke i ett och samma hus, bundo de ett snöre mellan hustaken, vilka sålunda förenades till ett, varigenom allan rättfärdighet uppfyllts. Likaledes förbjöd dem deras religiösa

traditioner att om lördagarna göra en resa, vilket emellertid icke gällde en färd på vattnet; detta förbud kringgicks på så sätt, att de satte en hink med vatten i vagnen och sedan placerade fötterna i vattnet. Själv var jag emellertid aldrig i tillfälle att kunna övertyga mig om sanningshalten i dessa påståenden. Judar och kristna levde i sitt privatliv så åtskilda från varandra, att jag varken försökte att få eller skulle ha fått tillträde till ett judiskt hem. Över de kristnas, framför allt de gammaltröendes husdörrar, ja till och med över deras inkörsportar, var ett litet mässingskors eller en ikon fastsatt för att tillkännagiva, att här var ett kristligt hem. Och dock kunde jag konstatera, att den judiska handeln dominerade i Klinzy — ja, vem kan väl förklara motsättningarna i den ryska själen och den ryska livsåskådningen.

* * *

Jag har skildrat mina intryck av en rysk småstad för att giva mina läsare en bild av det liv, som levedes av det stora flertalet ryssar. Det Ryssland, som särskilt i de bägge huvudstäderna, Petersburg och Moskva, fick sin prägel av de förfinade adelskretsarna, den lärda världen, det högre köpmanståndet och den studerande ungdomen, vilken senare jag framför allt kom i kontakt med, var endast ett tunt skal kring den stora förvildade massan. Jag tror

också, att det ryska folket och den intellektuella eliten i grund och botten aldrig förstodo varandra. Socialrevolutionärerna och konstitutionell-demokraterna idealiserade folket, under det att en stor del av adeln och köpmanståndet endast betraktade det som arbetsträlar och föraktligt benämnde det »bydlo» eller »skotina» — få! Socialdemokraterna propagerade ofta för teorier, vilka voro ofattbara för den stora massan. Folket hatade de bildade och välbärgade, vilka utgjorde en för dem främmande värld. De primitiva ryssarna kunde vara både godhjärtade och vänliga. De gävo sitt bröd åt en hungrig vandringsman med lika lätt hjärta, som de slo-gos, brände och dödade. I inget annat land i Europa stod folket på samma låga kulturnivå som det ryska folket. Än i dag, liksom förhållandet var 1905, 1917 och 1924, är det ryska folket i socialt och kulturellt hänseende hundratals år efter sin tid!

Revolutionen

VÄRLDSKRIGET tog som bekant en för Ryssland ogynnsam vändning och otvivelaktigt främst på grund av, att den militära organisationen och försörjningsväsendet var under all kritik. Militärbefälet bestod delvis av män, som endast hade sina goda förbindelser i Petersburg att tacka för sina poster, avundsjuka och inbördes rivalitet tycktes även vid fronten ha spelat en ödesdiger roll. Och slutligen torde i ingen annan armé förräderi så ofta varit orsaken till militära misslyckanden som inom den ryska; som ett exempel behöver endast nämnas överste Mäsojedows förräderi under det ödesdigra slaget vid de masuriska sjöarna. Man får icke heller förglömma, att det i den ryska armén fanns så många representanter för de av Ryssland förtryckta minoriteterna liksom för oppositionspartierna, vilka bedrev ett passivt sabotage, som också kunde förklara många misslyckanden.

Vid hovet, liksom i armén, voro så många av de mest ansvarsfulla posterna anförtrodda åt personer av icke rysk nationalitet, huvudsakligen tyskar, att den meningen mer och mer, och med något av masshypnosens verkan, bredde ut sig inom det ryska folket, att tyskar i hög befattning voro orsaken till alla missförhållanden. Till och med kejsarinnan Alexandra Feodorowna, som var född prinsessa av Hessen, blev föremål för giftiga anekdoter, tsarfamiljen och hovet förlorade mer och mer sympatier, framför allt sedan den senare världsberömda sibiriske charlatanen Grigorij Rasputin, understödd av de degenererat överspända religiösa hovkretsarna, fått oinskränkt tillträde till kejsarfamiljen. Även det fjärde och sista ryska parlamentet, som i likhet med det tredje huvudsakligen bestod av lojala element, började bli otåligt och »oppositionellt», och även bland de mest tsar- och regeringstrogna yppade sig redan år 1916 missnöje över Rasputins inflytande och över kejsarinnan och henne närstående hovkretsars religiösa mysticism. I närvaro av den ultrareaktionära deputeraden Purischkewitsch mördades Rasputin i furst Jusupows palats, och hans lik kastades i Nevan.

Den karaktärssvage tsaren och hans sjukliga gemål hade redan år 1916 förlorat de sympatier, som voro en faktisk verklighet ännu under åren 1913 och 1914. Det kan icke heller förnekas, att Nikolaus II icke var lycklig i valet av sina närmaste

medarbetare och rådgivare, bortsett från ministerpresidenterna greve Witte och Stolypin, bägge handlingskraftiga och betydande personligheter. Men så var det också för det mesta inflytelserika hovdignitärer, kejsarinnans eller rent av Rasputins gunstlingar, vilka föreslogo tsaren kandidater till minister-, ja även till ministerpresidentposterna.

Och så nalkades hastigt den dag, den 15 mars 1917, då Nikolaus II måste böja sig för folkets vilja och abdikera. Det var en revolution utan mord och blodsutgjutelser. Den borgerliga majoriteten i parlamentet förordnade furst G. Lwow att som regeringschef styra landet, tills den konstituerande församling, som skulle giva Ryssland en ny författning, hade sammanträtt.

Den egentliga politiska kampen hade utkämpats i Petersburg redan i slutet av februari och början av mars, först i parlamentet, sedan i generalstaben. I Moskva, där jag uppehöll mig vid denna tidpunkt, ägde i mars 1917 oavbrutet demonstrationsmöten rum, och även vi, de yngre lärarkrafterna vid universitetet — privatdocenter och assistenter — hade från första början bildat en egen förening, som skulle tillvarata våra yrkesintressen och även vara politiskt verksam (vilket icke alltid lyckades så bra, då vi tillhörde eller åtminstone sympatiserade för olika politiska partier).

Stora flertalet av universitetslärarna tillhörde emellertid det konstitutionell-demokratiska partiet,

under det studentkåren huvudsakligen var social-revolutionärt eller socialdemokratiskt inställd. I ett oförglömligt minne bevarar jag det stormiga studentmöte, som ägde rum i universitetets »auditorium maximum» den 15 mars, under vilket hundratalens beridna gendarmer voro utposterade på det rektangulära torget mellan universitetsbyggnaden och ridskolan. Folk strömmade in och fyllde både »auditorium maximum» och de övriga mindre hörsalarna från golv till tak. Gendarmerna på torget utgjorde en ganska anseelig styrka och sågo stort ut på sina väldresserade hästar. Hade de gått anfallsvis till väga mot folkmassan, skulle denna ha varit skingrad i en handvändning och mötet i universitetet ha fått en liknande upplösning. De revolutionära partiernas agitatorer hade ännu icke fått ett tillräckligt inflytande för att kunna dirigera folkstämningen. Men vice prefekten, överste Modl, som var chef för Moskvas gendarmer, hade icke fått några förhållningsorder — sådana ingingo från Petersburg först efter stark försening — och myndigheterna i Moskva hade som en följd av tsarens abdikation fullständigt tappat huvudet. Gendarmerna drogo sig långsamt undan på Woswisjenka- och Arbatgatorna och vidare ut ur Moskva i sydlig riktning . . .

Agitatorer av främmande nationaliteter började dyka upp i Moskva och hålla uppviglande tal. Det var mest judar, armenier och georgier, som hittills

sällan varit synliga i staden. För judarna var Moskva ända till marsrevolutionen 1917 en förbjuden stad, under det de armeniska och georgiska studenterna vid handelshögskolan tidigare sällan uppträtt offentligt, då de talade en allt för bruten ryska för att icke utmana löjet. Nu hade emellertid handelshögskolan blivit ett revolutionärt centrum av första ordningen, och de många studenter av främmande nationalitet, som studerade vid denna, voro de främsta att uppvigla mot staten och dess borgerliga författning. Och det var symtomatiskt, att då Moskvas överborgmästare, Nikolaus Gutschkow, den 16 mars utanför rådhuset i den nya regeringens namn mottog befolkningens och militärens trohetsed till nyordningen, red en i schabbiga civila kläder iförd aderton-nittonårig judeyngling i spetsen för ett artilleriregemente; vid sidan av detta red dess redan gråskäggige överste, dekorerad med den ryska arméns förnämsta tapperhetsmedaljer . . . Myndigheterna i det heliga Ryssland hade gripits av panik.

Överallt, även i Petersburg, härskade förvirring och fullständig oförmåga att organisera något. Trots den absoluta krigströttheten försökte den dåvarande krigsministern Kerenskij i juli 1917, alldeles som sin företrädare Alexander Gutschkow, att entusiasmera hären till att fortsätta kriget — han kallades därför hånfullt »överbefälalaren». Och den nya regimens förste utrikesminister, Peter Mil-

jukow, försvarade med övertygelse de gamla imperialistiska planerna på ett Storrysland med hägrande nya erövringar — oaktat den redan existerande staten med alla dess undertryckta, frihetsälskande minoriteter syntes mer än hotad. Finnar, ester, letter, litauer, polacker, rumänier (i Bessarabien), tatarer, ukrainare, turkmener och till och med de små kaukasiska folken och nomaderna på de asiatiska stäpperna voro alla trötta på de ryska våldsdåden och de ryska missförhållandena. Hur skulle storrysk imperialism kunna förstås eller anammas av dessa folks miljontals människor?

Den landlösa ryska bonden krävde en omedelbar uppdelning av storgodsens. Nästan alla politiska partier hade utlovat honom en snar förbättring i hans verkliga mycket betryckta läge, och redan sedan länge hade en av det socialrevolutionära partiets paroller varit: »Jord och frihet!» Ändock tycktes det den högsinte och kloke ministern Schingarew — jämte Kerenskij Rysslands främste talare — vilken dock ägde en fullständig kännedom om de svåra missförhållandena på landsbygden, allt för rättsvidrigt att konfiskera privat egendom utan ett föregående beslut av den konstituerande församlingen. Situationen var dock så kritisk, att en omedelbar jorduppdelning borde ha gjorts.

Men myndigheterna kunde icke förhindra, att bönderna fördrevo godsägarna, brände slott och

herrgårdsbyggnader samt egenmäktigt och utan plan fördelade jorden sinsemellan. Även militären, som i övervägande grad rekryterades från landsbygden, var för avskaffandet av storgodsen. Resultatet blev mer än dåligt; försörjningen av folket och armén kom genom dessa åtgärder i ett katastrofalt läge, vilket naturligtvis icke bidrog till att öka regeringens popularitet hos folk och armé.

I fabriker, hamnar, bland järnvägspersonalen, överallt upphetsades medborgarna av socialistiska och kommunistiska agitatorer, ja till och med av agenter i främmande maktens sold. Arbetarråd bildades, som själva utsågo sina förmän och bestämde sina avlöningar, något som snart ledde till en fullständig desorganisation av näringslivet framför allt i fabriker. Och då liknande arbetarråd även bildades inom armén med den påföljd att varje tillstymmelse till disciplin började försvinna, hade redan nu förhållandena blivit sådana, att det tragiska slutet på marsrevolutionens strävanden och ideal med naturnödvändighet måste följa. I Petersburg konstituerade sig ett »arbetar- och soldatråd» med socialdemokraten Tschcheidse i spetsen, vilket in realiter betydde upprättandet av en andra regering. Misstroende den borgerliga regeringen och ständigt uppviglande mot denna förvägrade rådet ofta sitt stöd vid genomförandet av många nödvändiga åtgärder och kom slutligen under så starkt kommunistiskt inflytande, att som en logisk följd härav

furst Lwows regering störtades, i juli 1917, varefter Kerenskij snart rönt samma öde.

Det kommunistiska upproret 16—19 juli kunde undertryckas, men den 16—19 september hade Kerenskij och hans partikamrat Viktor Tschernow skamligt förrått den av Kerenskij själv för undertryckandet av kommunisterna tillkallade general L. Kornilow. I verkställandet av förräderiet hade de till och med begärt hjälp av kommunisterna; ett samarbete med kommunisterna hade i sista stund syntts Kerenskij mer godtagbart än att hålla ett ingånget avtal om samarbete med de borgerliga elementen. Följderna härav blevo katastrofala för Kerenskij själv. Kommunisterna vunno allt större inflytande i rådet, redan den 7—8 november hade regeringen Kerenskij störtats, Lenin och hans anhängare kommo till makten.

Folk, som från Schweiz kommit genom Tyskland i plomberade järnvägsvagnar först i april 1917, hade genom sin defaitistiska agitation mot kriget på allt för kort tid vunnit den krigströtta militären och genom överdrivna löften även arbetarklassen. Det kommunistiska spelet var vunnit, den odugliga, endast i ord handlingskraftiga regeringen häktades och fördes till Peter-Paulsfängelset, där de flesta av dess medlemmar snart gingo en förskräcklig död till mötes likt så många andra ryska patrioter, vilka icke kunde godtaga Lenins och Trotskijns internationa-
lism.

I Moskva hade den kommunistiska propagandan haft betydligt mindre framgång än i Petersburg, och jag kunde själv bevittna, hur stadens befolkning med missbelättna huvudskakningar och hånfulla anmärkningar kommenterade de kommunistiska agitatorerna. Det socialrevolutionära partiet var det mest betydande i Moskva, men även det socialdemokratiska partiet, ja till och med det konstitutionell-demokratiska, det största av de borgerliga partierna, voro mer inflytelserika än det kommunistiska. Däremot hade det rysk-nationella partiet ansenligt smultit samman.

Omedelbart efter Lenins regeringstillträde försökte därför den i Moskva nybildade »kommittén för den offentliga säkerheten» att göra motstånd mot den kommunistiska revolutionen, och i olika stadsdelar, framför allt i Kreml, hade krigsskolelever och regeringstrogen militär utposterats för att undertrycka ett eventuellt kommunistiskt uppror. I handelshögskolans hus — åt vilket, som jag redan omnämnt, mina fönster vette — hade man utplacerat beväpnade studenter, vilka skulle förhindra kommunistiska element att besätta detta. Kommunistiska agitatorer hade emellertid med utstuderad skicklighet lyckats övertyga soldaterna i ett krigstrött regemente, vars avsändande till fronten förestod, att krigsanhängare uppehöll sig i handelshögskolan, och att den innehöll ett stort spritförråd, som inbjöd till att drickas upp.

På kort tid, vid fyra-femtiden på eftermiddagen ockuperades handelshögskolan — vad hade väl ett tjugotal studenter kunnat bjuda för motstånd? Efter grundlig husundersökning vidtog i handelshögskolans laboratorium en dryckesorgie omöjlig att beskriva.

Ännu på aftonen samma dag hade några berusade soldater i övermodig uppsluppenhet skjutit några skott i luften, något som kom deras icke längre fullt tillräkneliga kamrater att förmoda, att det var fråga om ett upplopp. Berusade människor strömmade ut på gården till laboratoriebyggnaden avlossande skott i alla riktningar, och husundersökningar, vilkas grundlighet knappast går att beskriva, företogs sedan i alla hus i grannskapet. Invånarna i detta kvarter voro under ett par dagar förklarade för häktade . . . tills man tröttnade på det, och andra uppgifter pålades regementet. Endast tjänstfolket tilläts gå ut ett slag på morgonen för att inköpa livsmedel. Soldaterna voro i varje fall icke fientligt sinnade, ty ingen av dem tillhörde det kommunistiska partiet.

Så hade då handelshögskolan blivit Moskvas kommunistiska central, och härifrån organiserades också den första militära stormningen av Kreml, som redan den 15 november tvangs att kapitulera. Även denna gång hade det mer pratats än handlats bland kommunisternas motståndare. Detsamma var förhållandet i hela landet — Ryssland var fullstän-

digt i händerna på Wladimir Lenin och den nyvalde ordföranden i arbetar- och soldatrådet, L. Trotskij, vilken även blivit den högste ledaren av det revolutionära krigsrådet. Trotskij var en utomordentlig organisatör och en revolutionär talare, som väl tidigare sällan funnits. Under det Kerenskijs talekonst var mer skolad och mer appellerade till känslan, var Trotskij i sina stormande anföranden den överträffade uppviglar.

Visserligen ägde val till den konstituerande församlingen rum, och visserligen sammanträdde denna i Petersburg den 18 januari 1918, men redan natten till den nittonde stormades församlingen av kommunistiska soldater; parlamentets flesta medlemmar utgjordes ju av socialrevolutionära, som icke voro sinnade att tillmötesgå de kommunistiska anspråken. Ännu en gång hade den ryska oförmågan att handla och organisera bevisat sig. Man får i detta sammanhang icke glömma att »de ryska kommunisternas» kärntrupper utgjordes av personer av icke rysk härkomst. Även i Lenins (Uljanows) ådror flöt främmande blod — hans tatariska härkomst torde icke kunna bortförklaras. De andra voro huvudsakligen judar, såsom Trotskij, Kamenew, Steklow, Sinowjew, Litwinow, Radeck, Kaganowitsch, under det Dsersjinskij var polack, Jenukidze — armenier och Stalin (Dsugaschwili) — georgier.

Inte för inte berättade man gärna en anekdot i Moskva om vår Herres misslyckade omsorger om

»det heliga Ryssland». Vår Herre, så löd denna anekdot, skickade sin bästa protokollförare, evangelisten Lukas, till Moskva och Petersburg för att efter bästa förmåga underrätta sig om händelsernas gång. Men från denna expedition återvände aldrig Lukas, från vilken följande telegram ingick till vår Herre: Sitter i tjeckan, Lukas (på ryska rimma orden: »Sisjú — w' — tscheká — Luká»). Vår Herre skickade då profeten Elias, som med så säker hand tyglade sina eldiga himmelshästar, till Ryssland i samma ärende som Lukas. Men även från denne kom endast ett telegram: Även jag sitter, Elias (»Sisjú — i — já — Iljá»). Då skickade vår Herre Moses till Ryssland, och från honom ingick följande meddelande: Frisk och kry, Folkkommissarie Petrow (»Sjiw — sdorów — kommissár Petrów»). Moses hade alltså stannat kvar i Ryssland och i likhet med Trozskij (Bronstein) och de andra judarna russifierat sitt namn...

Då jag var ordförande i vår partikommitté i stadsdelen Pjatnitzkaja, hade jag ett utmärkt tillfälle att iakttaga de mot oss fientliga kommunisternas skrupulösa handlingsätt. Jag var berättigad att inspektera valbyråerna den dag valen till den konstituerande församlingen ägde rum, och jag utdelade även valsedlar framför dessa och höll här och där, i tehus och gathörn, där folk samlat sig, ett kort anförande. De kommunistiska valagitorernas lögner, som jag försökte bemöta, voro verkligen

hårresande, och trots uttryckligt förbud fingo de tillfälle att även i vallokalerna bedriva en viss propaganda, som i sista stund kunde påverka de mer tveksamma elementen. I en av dessa vallokaler, som förestods av fru Owtschinnikowa, en eljest energisk men i denna situation föga handlingskraftig dam, lät jag uppsätta ett protokoll över dessa missförhållanden, vilket senare hade till följd att jag hastigt måste lämna Moskva för att undvika oangenäma överraskningar.

Agitationsmöjligheterna för andra politiska partier än det kommunistiska voro starkt begränsade. Sent på natten brukade jag tillsammans med min fru smyga mig ut och klistra upp antikommunistiska valplakat på husväggarna, vilket givetvis icke heller bidrog till att göra mig älskad av kommunisterna — dessa kommunist, som vid revolutionens utbrott endast utgjort en handfull människor, men som nu behärskade Ryssland!

I Saratow

SOMMAREN 1918 överflyttade jag till Saratow, där kommunisten Antonow nu härskade, och som var en av de städer efter Petersburg (nu om döpt till Leningrad), där kommunisterna först kommo till makten.

Saratow, en av Rysslands större provinsstäder med omkring 100,000 invånare, låg i en grytliknande, av höga klippor omgiven dal på den västra stranden av Volga. Förut hade denna stad varit ett av Rysslands viktigaste centra för spannmålshandeln, och mjölet från de stora kvarnarna i staden var berömt över hela landet. Med sina raka, breda gator, särskilt i stadens centrum, och sina ofta välbyggda hus gjorde Saratow intryck av en välmående stad, ehuru den kommunistiska styrelsen redan här och där satt sina spår av vanskötsel. Universitetsbyggnaderna voro de modernaste i hela Ryssland och utomordentligt inredda. Den ortodoxa kate-

dralen var en praktbyggnad från början av 1800-talet, och de gammaltroendes kyrka var berömd för sina underbara, gammalryska ikoner.

På den motsatta stranden av Volga låg en annan, betydligt mindre stad, Pokrowsk, och bakom den vidtogo stäpperna, översållade om våren, så långt ögat kunde se, med vilda tulpaner, och på sommaren bevuxna med manshögt gräs. Dessa blommande stäpper på den östra stranden av Volga, de av vildrosor översållade bergen på den västra stranden och sommarkvällarnas underbara violetta skimmer över floden måste hänföra varje naturdyrkare, som besökte Saratow. Volgakaviar och störfisk, meloner och vattenmeloner funnos ännu i överflöd och kunde fås för en spottstyver.

Om somrarna blevo torra, förtorkade stäppgräset och förvandlades till ett fint stoft. Bläste häftiga östvindar kunde dessa bringa förödelse över landsbygden kring Saratow. Sädesfälten föröddes, blomorna och bladen vissnade, ja till och med småfåglarna dogo, då vinden drev de stora, gråa stoftmolnen över den västra Volgastranden.

Jag måste tillstå, att efter den upprivande tiden av politisk verksamhet i Moskva var arbetet vid universitetet i Saratow, dit jag kallats som professor, både stimulerande och icke alldeles resultatlöst. Obehagliga voro emellertid de många politiska motställningarna inom fakulteten, där fortfarande chauvinistiska reaktionärer som professor Wadim

Butenko eller kommunistiska medlöpare som professor Boris Sokolow försökte att spela en ledande roll. Saratows sovjet tycktes emellertid vilja förbli en tämligen självständig ö i den kommunistiska staten. Förordningarna från Lenins regering, vilken nu överflyttat till Moskva, ankommo försenade eller efterföljdes icke med någon större energi oaktat Moskva hade tillsatt en andra prorektor, professor Isaak Rasumowskij, som var kommunist och höll föreläsningar i marxism och leninism.

I ännu några år, i varje fall ända till 1923, kunde många traditioner från äldre tider bibehållas vid Saratows universitet, och till och med den filosofiska fakulteten, som var den mest hotade, kunde fortsätta med sin gamla undervisningsplan och sina gamla lärarkrafter betydligt längre än i andra ryska universitetsstäder. Först 1923 genomförde den nyutnämnde dekanen, professor B. Sokolow, den av Moskva föreskrivna nyordningen, vilken innebar en omorganisation av fakulteten till en teknisk lärarskola.

Under åren 1919—1922 kunde jag också, trots de oroliga tiderna, utföra ganska vidlyftiga arkeologiska forskningsarbeten och utgrävningar i Volga-distriktet med understöd av de lokala myndigheterna och vice kommissarien för bildningsväsendet, professor Michael Pokrowskij, en framstående historisk forskare. Jag hade även möjlighet att från trycket utgiva en del vetenskapliga arbeten samt

framställa den tatariska kulturen från det tolfte till det trettonde århundradet i ny belysning.

Redan i Nikolaus I:s tid hade den ryske översten Tereschtschenko gjort utgrävningar i Volgadistriktet, vilka emellertid varit tämligen planlösa och utan vetenskapligt syfte. Många byggnadsrester blevo därvid onödigtvis förstörda, även om därigenom nästan otroliga skatter av tatarisk kultur kunnat tillföras Erimitaget i Petersburg. Även senare hade utgrävningar företagits i det tatariska Volgaområdet och bland annat hade den framstående ryska arkeologen A. Spizyn år 1893 undersökt de platser, där de gamla tatarstäderna förut varit belägna. Ändock hade den tatariska kulturen och över huvud taget »de gyllene hordernas» historia förblivit en förseglad bok för den ryska historieforskningen; de utgrävda fyndigheterna lågo för det mesta i de stora museernas källare och voro sällan föremål för vetenskapliga undersökningar. Man undvek att omnämna dem i skrift, tatarisk kultur och över huvud taget tatariskt liv framställdes som en asiatisk-barbarisk företeelse och tatarerna själva som en mindervärdig folkas.

Mina läsare kunna därför föreställa sig den indignation, som chauvinisterna, däribland ett par av mina kolleger, lade i dagen, då jag framlade resultaten av mina forskningar och påvisade, hur jag i de gamla tatarstäderna, gamla-Sarai, nya-Sarai, Ukek, Beldsjamen och Metschetka, icke endast fun-

nit utsökta prov på tatariskt kontshantverk utan även rester av vackra hus med freskomålningar eller färgrik kakelbeläggning samt med ett komplicerat värmeledningssystem. I nya-Sarai hade jag även kunnat fastställa förekomsten av ett omfattande bevattningssystem för stadens trädgårdsanläggningar. Trots alla de olyckor, som »det heliga Ryssland» upplevt, fanns det ännu 1924, då jag lämnade Ryssland, mycket av gamla tiders chauvinism kvar inom de storryska kretsarna. Bland annat ivrade professorerna Butenko och Tschernow, ehuru för övrigt borgerligt-reaktionära, för ett samarbete med kommunisterna, därför att endast de skulle vara i stånd att åter fjättra de icke ryska folken inom ramen av ett nytt Stor-Ryssland.

Ett stort intresse för mina arkeologiska utgrävningar visade däremot tatarerna själva, såsom till exempel den rike boskapsägaren A. Abukekerow och den lokala »mullah'n» R. Kaibelow (den muhammedanske prästen) i Zarew. Mycken förståelse visade även de lokala kommunalmyndigheterna, ja till och med den tatariska sovjetrepublikens bildningskommisarie i det fjärran Kasanj, vilka understödde mig både med pengar, livsmedel och arbetskraft, varför jag särskilt hade att tacka den framstående, senare av kommunisterna dödade tatariske patrioten Sultan-Girejews inflytande. Även enkla arbetare av tatarisk härkomst ställde sig gärna, till och med utan arbetslön, till förfogande

för utgrävningarna. Herdar och barn hjälpte mig att uppsamla arkeologiska fynd, som kommo i dagen, då stäppvinden blåste upp sanden i den nu gräslösa öken, där de gamla tatarstäderna gamla-Sarai och nya-Sarai en gång varit belägna.

Några julidagar år 1922 gästade jag den tidigare omnämnde boskapsägaren A. Abukekerow, som var en sträng muhammedan, och hade då tillfälle att iakttaga några egendomliga tatariska seder. I soluppgången begav sig husets herre varje morgon till moskén iförd turban och en vit fotsid mantel. Då vi åto, fingo hans fru och dotter icke sitta med vid bordet. Så snart de satt fram rätterna, drogo de sig tillbaka till dörröppningen, varifrån de sedan följde måltidens förlopp.

Särskilt festlig var vår första måltid i detta hus. Tillsammans med husets herre och hans son sutto min assistent Bogdan Saikowskij och jag vid ett med en vit duk täckt bord i den svala sommarmatsalen. En lång vit handduk breddes över våra knän. Där-efter inträdde husmodern med en ovanligt stor skål med lammsteksoppa, dottern med ett fat lammkött och tjänsteflickan med bröd och sur grädde. Vår värd hade låtit slakta ett helt lamm — någonting sällsynt på den tiden — för, som han sade, sina äre-gäster. Väl hade vi tallrik och sked men däremot icke kniv och gaffel, varför vi måste äta fläsket med fingrarna — det var därför vi fått handdukarna. Själv fick jag i egenskap av »den förnämsta äre-

gästen» en tallrik soppfett med sur grädde. Men att tillbakavisa denna överfeta mat vågade jag icke, det hade varit att för alltid ha förolämpat huset Abuকেরows gästfrihet. Jag vågade emellertid avböja en andra tallrik soppa, vilket min assistent där- emot icke kunde göra med den påföljd att han för en lång tid framåt hade ont i magen.

Särskilt hårt drabbades Saratows befolkning under kommunistterrorn år 1918—1919, under hungersnödens, fläcktyfusens och kolerans år 1920—1921 samt av den vidunderliga inflationen 1919—1922, då vi fingo vår månadslön utbetalad i miljarder rubel.

Under åren 1918 och 1919 hotades den sydliga delen av Saratowdistriktet av general Denikins här och det västliga Tambow-Koslow-Pensa-området av general Krasnows kosacker. Runt om Saratow iordningställdes fästningsvallar och skyttegravar, och till detta arbete mobiliserades även universitetsprofessorerna, såväl de yngre som de gamla herrarna. Genom det påtvingade deltagandet i detta ofta hårda arbete med hackor, spett och spadar upptäckte jag år 1919 under arbetet på en fortanläggning på Uwekberget av en ren händelse de välbevarade resterna av ett tatarmausoleum. I det ena av de två gravvalven fanns skelettdelarna av en man, i det andra ett nästan fullständigt bevarat kvinnoskelett med guldsmycken och en delvis bevarad guldbroderad mantel. Det var detta fynd,

som uppväckte min önskan att införliva tatarernas gamla kultur med mitt vetenskapliga forskningsområde, så mycket mer som jag på grund av de rätt torftiga biblioteken i staden hade föga möjlighet till vetenskapligt arbete.

Det var svåra dagar för de mer välbärgade invånarna i Saratow (där näringslivet ännu icke förstatligats), liksom för förutvarande officerare och poliser. Dag och natt företogs häktningar och husundersökningar, många blevo skoningslöst skjutna eller dränkta i Volga. Under sommarmånaderna användes en smutsig, övertäckt Volgabåt som fängelse för de häktade. Under vintermånaderna, då floden var frusen, var stadsfängelset överfyllt. I en kyla, som uppgick till tjugofem grader eller mer, fördes ständigt nya grupper av häktade, oftast endast iförda sina underkläder, tidigt om morgnarna ut till sandgruvorna utanför staden för att skjutas. Bränslebristen var stor i Saratow, och man kan därför tänka sig, vilken köld som skulle råda i fängelsecellerna. Och med äkta kommunistisk logik var det självklart, att de dödsdömda skulle berövas sina kläder före exekutionen; kläder kunde ju alltid användas framför allt i tider, då det i hela Ryssland var stor brist på klädestyger och yllevaror . . .

En stor olycka för Rysslands och därmed även för Saratows befolkning hade kommit som en följd av de till sina hemorter efter fredsslutet i Brest-

Litowsk den 3 mars 1918 återvändande frontsoldaterna. Smutsiga, översållade av ohyra hade de spritt fläcktyfusen i alla de ryska provinserna. Hungersnöden och det på flera ställen i landet rasande inbördeskriget, liksom smutsen i hotell, kaseraner, järnvägsvagnar och många sjukhus gävo denna förskräckliga sjukdom ständigt nya möjligheter att breda ut sig, och ända till 1921 krävde den ständigt nya offer. År 1920 hade jag själv olyckan att efter återkomsten från en resa till Moskva insjukna i fläcktyfus och svävade länge mellan liv och död. Året därpå undgingo flera av mina studenter som genom ett underverk ett liknande öde. Under en arkeologisk exkursion hade vi på det älskvärdaste mottagits i en rysk bondgård utan att veta, att det varit begravning där dagen innan, och att fortfarande ett par av hushållets medlemmar lågo sjuka i tyfus. Man hade mycket glatt sig åt vårt »kondoleansbesök», så mycket mer som de övriga byinvånarna undvikit gården, och därför hade man förplägat oss så rikligt...

Sommaren 1921 härjade koleran i Saratow. Jag hade i ett universitetsuppdrag uppehållit mig en längre tid i Moskva, och under tågresan tillbaka kunde jag iakttaga, hur alla som fått ett anfall åt magen avfördes från tåget vid närmaste station för vidarebefordran till ett sjukhus. Men i Saratow kunde man få se kolerasjuka ligga på trottoarerna liksom senare förhungrade eller av hunger dö-

ende människor. Även de i skolorna inrättade provisoriska sjukhusen voro överfyllda, och ända till september månad rullade en stor öppen likvagn dagligen förbi våra fönster. De oklädda liken lågo huller om buller i denna, huvuden, armar och fötter stucko ut över vagnsidorna, och stora svärmar av spyflugor kretsade över sitt byte. Vem i hela Saratow kunde veta, när hans egen timme skulle slå, och hur många ännu rosslande människokroppar hade icke fått göra de döda sällskap i massgravarna . . .

Till tyfus- och koleraepidemierna kom till råga på allt även kreaturspesten. Djuren ströko med i oräkneliga mängder, på stäpperna vid den vänstra Volgastranden liksom i bergsklyftorna på den motsatta stranden lågo stinkande och förruttnande kreaturslik, som först så småningom, då den nödvändiga arbetskraften anskaffats, mer eller mindre sorgfälligt nedgrävdes. En fruktansvärd dödsängel hade härjande gått fram bland både människor och djur, och då jordbruket därigenom till stor del lamslagits, så mycket mer som inget regn föll under hela sommaren, kom på senhösten hungersnöden i dess spår. Utsvultna människor, som från landsbygden sökt sig in till staden, dogo på gatorna. Hungern förvandlade de olyckliga till vilda djur. Från många kringliggande byar ingingo fruktansvärda nyheter — familjefäder hade nedslaktat sina hustrur och barn, kvinnor sina nyfödda, och in-

saltat detta människokött i tunnor för den kommande vintern. Här och där hade man kunnat konstatera förekomsten av inkokt människokött . . . Endast med en rysning kan jag minnas vintern 1921—1922 i Saratow.

Även efter revolutionen voro och förblevo rysarna ett folk av genomgående religiös läggning, varför den nu skildrade kannibalismen kan synas så mycket mer oförklarlig. Här möter man också en av de största motsättningarna i den ryska folksjälen. Det är ett faktum, hämtat ur autentiska källor, att en rysk mördare brukade göra korstecknet för att försäkra sig om himlens beskydd till det blodsdåd han stod i begrepp att utföra!

Ingenting kan bättre bevisa den ryska vidskepligheten än de förhållanden, som kommo i dagen vid en undersökning år 1924 i Chwalynsk, en vid Volga belägen ort norr om Saratow. Några skolpojkar hade brutit sig in i en rik köpmanfamiljs gravkapell på de gammaltroendes kyrkogård och hade här till sin förskräckelse funnit några uppbrutna metallsarkofager, vilka innehöllo så välbevarade lik, att till och med deras ansiktsfärg icke förändrats. Saken anmäldes för det lokala prästerskapet, som genast anordnade dagliga gudstjänster i kapellet och förklarade liken vara gudsbenådade kristnas oföränderliga, heliga kvarlevor («moschtschi»). Kapellet blev en vallfärdsort för hela trakten, vilket var både angenämt och in-

komstbringande för prästerskapet men givetvis icke sågs med blida ögon av de kommunistiska myndigheterna.

En kommission av professorer fick i uppdrag att undersöka förhållandet, och liken fördes till anatomikum i Saratows universitet, dit det blev en väldig rusning av människor, som ville se de »heliga relikerna». Och då ett flertal antireligiösa agitatorer uppträdde på universitetsbyggnadens gård för att gå till rätta med folkets vidskeplighet, blev en av dessa avbruten av en gammal gumma, som med sublimt själslugn avbröt honom med orden: »Du är ännu bra grön och dum, yngling!» Det är icke så lätt att taga en ryss ur hans religiösa inställning och vidskeplighet. Kanske tröstade sig så småningom den far och den mor, som i hungerstider frossat på sina barns kött, gjorde korstecknet, glömde . . . Sådan är det ryska folkets ännu så barbariska stora massa.

Innan jag avbryter denna skildring av Ryssland och det ryska folket, vill jag nu till sist berätta en tragikomisk episod. Som jag redan omtalat, erhöilo vi under inflationen en i siffror kolossal men i verkligheten ganska mager lön — en massa färggrant papper av stort format, för vilket man knappt kunde köpa någonting — och universitetet behövde en stor koffert för att hämta pengarna i Saratows bank, som emellertid sällan var i stånd att fylla den. I egenskap av prorektor måste jag så mycket of-

tare resa och hämta pengarna i Moskva, där jag emellertid kunde få dem först efter att ha gått upp för massor av trappor, klappat på massor av dörrar och först sedan det yttrats massor av älskvärda ord till höger och vänster. Samma var förhållandet, om man skulle ombesörja instrument eller annat nödvändigt material för kliniken och laboratoriet. Ingenstans gick det i lås, fast antalet tjänstemän överallt var mycket stort. Ingen vågade på egen hand utbetala något, alla tycktes frukta, att varje beslut kanske skulle kunna uppfattas som en kontrarevolutionär handling. Professorerna, som behövde instrumenten, kunde ju vara kontrarevolutionära . . .

Därför var det under åren 1920—1921 vanligt att fara till Moskva med sprit och en koffert innehållande vetemjöl, ty litet mjöl och litet sprit gjorde här en större verkan än aldrig så älskvärda ord och det aldrig så berättigade i ens önskemål. Då det emellertid var förbjudet att giva bort eller transportera sprit på tåget, fick man hålla den i en glasburk med en gulfisk eller något annat vattendjur. Hade den länge legat konserverad i spriten, kunde denna drickas utan att någon smak av fisk dröjde kvar. Den törstige hade ju ej ens sett den enda fiskskatt han någonsin varit i besittning av!

Och ännu en gång måste jag säga: O tempora, o mores!

Lettlands befrielse

SOM jag tidigare i förbigående omnämnt, hade den nationella rörelsen i Lettland redan under åren 1905 och 1906 gripit allt mer omkring sig. Mer och mer började man komma till insikt om nödvändigheten av att som slutmål för de patriotiska strävandena uppsätta grundandet av en nationell lettisk stat, och sällan har väl en broschyr lästs med större intresse än den av M. Valters (senare det fria Lettlands första inrikesminister) författade och i Schweiz tryckta skrift, som pläderade för de olyckliga, undertryckta folkens rätt och krävde ett självständigt Lettland. Broschyren förbjöds naturligtvis av den ryska regeringen, men studenter och gymnaster drogo försorg om, att den i hemlighet spriddes i hela landet.

Olika lettiska studentorganisationer i Dorpat och Riga, ja till och med i Petersburg och Moskva, började allt mer påverkas av dessa och liknande stäm-

ningar, särskilt under revolutionsåren. Ett oavhängigt, självständigt Lettland eller i varje fall en autonom lettisk republik inom ramen av ett större statsförbund var det mål, som den lettiska ungdomen uppsatt för sina strävanden under åren fram till 1914—1915. Den förra eventualiteten omfattades av de nationellt-borgerliga och socialrevolutionära kretsarna, den senare av socialdemokraterna. Och dessa patriotiska strömningar voro av så mycken större betydelse, som den äldre borgerliga generationen var böjd för att på legal väg, med hjälp av det ryska parlamentet, uppnå fördelar för Lettland, under det att de ledande socialrevolutionärerna och socialdemokraterna voro förföljda eller oskadliggjorda av myndigheterna. Socialrevolutionären Alberts Traubergs hade blivit hängd i Petersburg, och M. Valters hade flytt till Schweiz, där även Lettlands störste diktare, socialdemokraten J. Rainis och hans maka, den berömda diktarinna »Aspasia», liksom flera andra lettiska patrioter uppehöll sig. Endast ungdomen hade ännu möjlighet att vara verksam i de nationella idéernas tjänst, och dess dag skulle komma fortare än den tänkt sig.

Världskriget medförde obeskrivliga lidanden för det lettiska folket. Huvudstyrkan av de lettiska rekryterna och reservisterna hade tilldelats den ryska armé, vilken gick sådana fruktansvärda öden till mötes i Ostpreussen. De flesta lettiska solda-

terna hade med sina liv fått plikta för de ryska befälhavarnas oduglighet under detta fälttåg, särskilt vid de masuriska sjöarna och i Augustowskogarna, där hela den så gott som uteslutande av lettiska soldater bestående tjugonde ryska armékåren förintades.

Redan i maj 1915 hade tyskarna erövrat Liepajaområdet i Sydkurland, och i augusti samma år var hela Kurland i tyskarnas händer, något som skulle få de ohyggligaste följder för det lettiska folket. De ryska militärmyndigheterna krävde en fullständig evakuering av de områden, som skulle utrymmas — och så måste då bönder och borgare, intellektuella, köpmän, arbetare, hantverkare, industridkare, med ett ord hela folket, begiva sig in i Rysslands centrala delar med allt vad de kunde taga med sig. Kreatur och gröda, maskiner från verkstäder och fabriker, klädes- och metallvaror, bibliotek, konstföremål, ja till och med kyrkklockorna och bronsstatyerna . . . allt måste transporteras till Ryssland. Jag har själv i Saratow år 1919 sett hela klockkyrkogårdar, och i det nybyggda anatomiska institutet befunno sig hundratals kistor med böcker och tekniska instrument från laboratorier och vetenskapliga institutioner i Lettland (och Estland). Många av föremålen hade under transporten förstörts av regn, som drypt ned i kistorna, många kyrkklockor från äldre tider, ja till och med, om jag icke missminner mig, några från fjorton- och femtonhundredatalen hade slagits i stycken. Även

Riga hade evakuerats, och det fartyg, varpå man bortfört stadens bronsstatyer och andra konstföremål, hade förlist i Östersjön och med sin dyrbara last gått till havets botten . . .

På grund av de ryska myndigheternas fullständiga oförmåga att organisera evakueringen, och då trupper och intendentur samtidigt drogo sig tillbaka, hade det blivit ett fullständigt kaos i transportförhållandena. Tågen stockades vid järnvägs-knutpunkterna, landsvägarna voro överfyllda av alla slags åkdon, här och där vid landsvägskanterna låg ett djur, som fallit ned av hunger eller ett åkdon med bruten axel, här och där måste en grav grävas för någon flykting, som dött under färden. Än i dag kan man vid de lettiska vägkanterna se gravkullar med ett illa uthugget, halvt förmulnat träkors, på vilket den olycklige flyktingens namn står att läsa. Hans reskamrater, som nådde Ryssland, kommo aldrig tillbaka. Gud allena vet, om hungersnöden eller tyfusen tog dem . . .

Och på horisonten i söder syntes ständigt återskenet av de flammande brandhårdarna — det var ryska soldater, som brände de övergivna gårdarna . . .

Vem kan väl beskriva ett folks olyckor under tider som dessa!

Och dock har ett sådant trovärdigt vittne som den store lettiske målaren, professor V. Purvits, betygat, att då vice guvernören över Livland hösten

1915 på Rigas järnvägsstation tog farväl av den ryske ärkebiskopen och därvid yttrade, »hela det lettiska folket skall få mäta vägarnas längd till Sibirien», hade denne leende nickat bifall! Generalguvernören och gendarmerigeneralen Kurlow hade redan lämnat Riga och slagit sig ned i det fridfulla Dorpat — ett typiskt ryskt förfarande! Följaktligen hade han förlorat all kontakt med sina underlydande, vilka helt ägnade sig åt alkoholorgier och åt att desorganisera evakueringen. Dem har man också att tacka för förintandet av flera värdefulla arkiv och brännandet av möblemangen i de offentliga institutionerna; många torde ha bränt bokförings- och räkenskapshandlingar uteslutande av personlig fruktan för en eventuell undersökning. Vem kan mäta de skador, som tillfogades folket, staten och armén genom Kurlows oduglighet och släpphänthet?

För de lettiska patrioterna tedde det sig mer och mer nödvändigt att åtminstone förhindra en fortsatt evakuering av befolkningen, men det skulle endast bli möjligt, om tyskarna stoppades i sin frammarsch eller helt fördrevos från Kurland. På initiativ av Rigas lettiska studenter bildades en nationell kommitté, bestående av J. Goldmanis, J. Zalitis, A. Bergs, K. Baltins, V. Zamuels, G. Kempels, S. Meierovics, K. Baltins och L. Bolsteins, vilken förordade upprättandet av rent lettiska truppförband. Efter många underhandlingar beviljades detta den

1 augusti 1915 av överbefälhavaren för den ryska nordfronten, general Ruskij. Under tiden 16 augusti 1915—16 mars 1916 organiserades efter hand åtta bataljoner — senare regementen — av »lettiska gevärsskyttar». I flera drabbningar under åren 1915, 1916 och 1917 skulle dessa få tillfälle att utmärka sig, och deras närvaro som ett enhetligt förband i den ryska armén bidrog också till att stärka det lettiska nationalmedvetandet. Samma förband skulle senare giva många värdefulla och beprövade soldater till den lettiska befrielsekampen. Vida berömd blev särskilt de lettiska styrkornas månadslånga försvar av »dödens ö», en kalkstensklippa på södra stranden av Düna, där de flesta av försvararna måste lämna sina liv.

Revolutionen 1917 och den ryska arméns därpå följande sammanbrott hade till följd, att tyskarna, den 3 september, ockuperade Riga och inom kort även de ännu av kriget oberörda delarna av Lettland norr om Düna. Det tyska sammanbrottet, som i sin tur följde ett år senare, tycktes skapa ett gynnsamt utgångsläge för de lettiska frihetssträvandena. Redan år 1917 hade i Ryssland bosatta letter börjat driva propaganda för en självständig lettisk stat, och den i Moskva utkommande lettiska tidningen, »Dzimtenes Atbalss» («Eko från hembygden») hade i sina spalter ofta upptagit denna fråga till behandling. Hösten samma år grundades i Petersburg »Lettiska nationalrådet» för att kunna

föra underhandlingar i det lettiska folkets namn, i flyktingarnas lika väl som i de hemmavarandes. Även i det av tyskarna ockuperade Riga bildades i samma syfte »Det demokratiska blocket»; detta kunde emellertid endast verka i hemlighet, eftersom dess mål, »en oavhängig lettisk republik» icke tycktes vara godtagbart av de tyska myndigheterna.

Den ryska revolutionära regeringen var varken benägen för ett självständigt Lettland eller för att giva det lettiska folket en vittgående autonomi inom den nya statsbildningens ram. Tyskland i sin tur tycktes luta åt upprättandet av ett estniskt-lettiskt hertigdöme under tysk överhöghet; kejsar Wilhelm själv eller en prins av huset Hohenzollern (Prins Joachim) skulle bli erbjuden den nya hertigkronan. Tack vare den allmänna förvirringen i Ryssland och det följande tyska sammanbrottet kunde en betydligt bättre lösning av dessa segslitna politiska problem komma till stånd. »Lettiska nationalrådet» och »Demokratiska blocket» förenade sig den 17 november 1918 till »Det lettiska folkrådet», som redan följande dag, den 18 november, offentligt proklamerade i Riga den fria lettiska staten. Den framstående lettiske patrioten Janis Tschakste blev folkrådets president, M. Skujenieks och G. Zemgals dess vice presidenter, under det K. Ulmanis fick uppdraget att bilda den nya regeringen, åt vilken också den tyske befullmäktigen A. Winnig på uppdrag av sin regering överlämnade sina hittills-

varande maktbefogenheter över det lettiska området. Och här skulle jag kanske även omtala, att den röd-vit-röda fana, som smyckade den dramatiska teatern, då proklamationen om Lettlands frihet upplästes, hade tillverkats av den brunlockiga flicka, om vilken jag talade i kapitlet om mina gymnasie- och studentår, liksom det var hon, som utskrev inbjudningskortet till högtidligheten . . .

Det är icke min uppgift att närmare skildra alla de svårigheter, som landets nya regering hade att utstå, även skulle det föra för långt från ämnet att här ingå på den konstituerande församlingens första organisationsarbete och verksamhet. Omnämnas skall endast de ryska kommunisternas infall i Lettland, den fem månader långa ockupationen av Riga (från den 3 januari 1919 till 22 maj 1919) och den därpå följande framstöten av rysk-tyska trupper under befäl av den sorgligt ryktbare Bermont-Awalow, en äventyrare av obekant ursprung, som i hemlighet understöddes av den tyska militärmakten; det var under fälttåget mot denne, som de kurländska hertigarnas slott i Jelgava och Academia Petrina skövlades och nedbrändes. Vidare måste ett av pastor A. Niedra organiserat och av den tyska militärmakten understött uppror nedkämpas. Flera veckor var regeringen Ulmanis så gott som landsflyktig och måste rädda sig undan på ångaren »Saratow» i Liepajas hamn. Men ett flertal studenter samt soldater ur de forna »lettiska gevärsskyt-

tarna» ställde sig genast och med hänförelse till regeringens förfogande, och så småningom lyckades det de lettiska befälhavarna överste O. Kalpaks, general J. Balodis, general K. Berkis och överste J. Zemmitans att efter långa och hårda strider bemästra situationen och rensa landet från alla fientliga styrkor. Regeringen Ulmanis kunde återvända till Riga, och den 15 juli 1920 ingicks ett fredsfördrag med Tyskland, följt av ett fredsfördrag med Ryssland den 11 augusti samma år.

Vårt fosterland var fritt, och »den demokratiska republiken Lettland» tycktes för all framtid säkrad.

Farväl till Ryssland

SARATOW ligger långt borta i sydöstra Ryssland, i östlig riktning från Moskva. Järnvägsresan från den ryska huvudstaden till Saratow tog tjugo timmar i anspråk och naturligtvis behövdes åtskilligt längre tid för att komma till Saratow från gränserna i väster. Därför anlände under åren 1918—1922 endast sparsamma underrättelser till Saratow om vad som tilldrog sig i det fjärranbelägna Lettland, och det brev, i vilket jag underrättades om min faders död, som inträffade på hans sjuttioårsdag, den 2 augusti 1918, då han samtidigt firade sitt femtioårsjubileum som lärare, fick jag med ett års försening. Delvis ingick det givetvis även i de nya kommunistiska makthavandenas avsikter att icke låta det ryska folket få ^{trucyer} allt för ingående informationer om händelsernas gång, delvis berodde det också på det fullständigt desorganiserade postverket och på ingripanden av tjekan. Också var ju Saratow

med sitt omgivande distrikt en stat i staten med sina egna myndigheter och sina egna seder, därtill ett distrikt, vilket länge, som jag tidigare omnämnt, hotades såväl i väster som i söder av vitryska trupper.

Därav kom det sig, att jag för sent erhöll under rättelser om det lettisk-ryska fredsslutet, och att meddelandet om att även jag, enligt fredsfördragets bestämmelser, kunde få välja på att resa hem eller ej, nådde mig i starkt förvanskad form. Jag fick order om att inställa mig i tjekan, där man meddelade mig, att jag kunde resa, om jag ville, i vilket fall färden skulle göras under militärbevakning tillsammans med ett antal häktade vitryssar, dock på följande villkor: avresan måste ske inom tjugofyra timmar, och jag hade icke rätt att medtaga mitt bibliotek och mitt under årslånga mödor sammanbragta vetenskapliga material. Min hustru måste stanna kvar i Ryssland...

Det var en lycka för mig, att jag år 1922 hade möjlighet att träda i kontakt med den lettiska legationen i Moskva och där fick tillfälle att sammanträffa med prorektorn för Rigas universitet, den för sina ungdomsbravåder tidigare omnämnde professor A. Razums. Det stod genast klart för mig, att jag måste återvända till Lettland — men hur, det var frågan. Tills vidare hade jag endast att avvakta ett lämpligt tillfälle. Det följande året skickades jag av den ryska regeringen i ett forskningsuppdrag till

Berlin — men min hustru fick inte medfölja utan måste som gisslan ^{gisslan} stanna kvar i Ryssland. Året därpå ^{utskickades} utskickades jag i ett nytt uppdrag, denna gång till Wien för att i samband med mina tatariska forskningar göra en del studier i muhammedansk konst och kultur — och denna gång erhöj jag verkligen tillstånd att få medtaga min hustru.

Samma år hade jag kallats till professor vid universitetet i Moskva, och bildningskommissariatet hade telegraferat till myndigheterna i Saratow att inom tjugofyra timmar »inpacka mig och befordra mig till Moskva». Universitetstjänstemän hjälpte mig därför med inpackningen av mitt bibliotek och mina möbler. I tjugofem graders kyla inträffade vi den 5 februari i Moskva, där vi anvisades bostad i det forna köket till den magnifika våning, som en gång bebotts av den rika köpmansfamiljen Schtschukin. Huset, som egentligen var ett litet palats, hade nationaliserats och inrymde nu ett tavelgalleri med västeuropeisk konst. Endast det stora köket var disponibelt som bostad, och dit skjutsade nu tjänstemän i bildningskommissariatet både oss själva, våra möbler och boklärar.

Med sitt välvda tak, sitt stengolv och sina höga fönster var rummet nästan omöjligt att elda upp, och den första natten måste vi sova iförda pälsar och huvudbonader; då vi vaknade på morgonen var det tre grader kallt i rummet. Även i förtsättningen var temperaturen mycket låg i rummet, och

y !!!

ända till maj månad var det omöjligt att vistas i det utan att vara iförd överrock och filttofflor. Emellertid hade vi ju den stora fördelen, att när vi ville, bese de vackra konstsamlingarna i huset, och här i Moskva voro vi närmare Lettland och icke längre utlämnade åt några provinsmyndigheters rättslösa förfaranden. Huset var beläget vid Stora Snamenskijgatan nära huvudstråket, Snamenka'n, och mitt emot den förutvarande Alexeikrigsskolan, nu säte för Rysslands översta krigsråd. Dagligen åkte dess högste chef Trotskij, iförd sin välsittande nya militäruniform, förbi vårt hus i en bil, som förut tillhört tsaren. Den medföljande adjutanten satt alltid bredvid chauffören, medan Trotskij tronade ensam på baksätet med tillbakakastat huvud och ett diktatoriskt ansiktsuttryck, synbarligen den mäktige »allena

allena

härskaren över alla ryssar». Efter föreläsningarnas avslutande i maj 1924 kunde jag äntligen inlämna i tjekan min ansökan om respass till Wien, vilket hade till följd en ständigt uppsikt av vårt hem och av alla våra förehanden. På Moskvas gator följdes vid ständigt på kort avstånd av en skäggig tjekaagent av kaukasisk typ, och till och med på biografen satt han några bänkrader bakom oss. Efter ständiga undanflykter, obestämda svar och avslag erhöll jag äntligen, den 9 augusti, mitt pass, och med middagståget dagen derpå lämnade vi Moskva.

Då vi under de sista dagarna stått under skärpt

uppsikt, och en tjekaagent under de senaste tjugo-
fyra timmarna flera gånger varit hos oss, vågade vi
endast medtaga ett par små resväskor — allt det
andra måste vi lämna kvar i vår köksbostad som ett
nödvändigt offer för vår frihet. Ty det hade vi
beslutat oss för att icke frivilligt återvända till
Ryssland.

Som lett kände jag den ^{neabrogiann} oemotståndliga drag-
ningen till hembygden, ^{di antus} som vetenskapsman läng-
tade jag till Riga, dit jag redan kallats till professor
i egyptologi och arkeologi. I Ryssland var icke
längre ett fritt vetenskapligt arbete möjligt, och år
1923 hade den kommunistiska censuren strukit flera
ark i min »Egyptisk konsthistoria», ^{tanca} enär man här
och där hade spårat tendenser, som icke motsvarade
»de marxistiska teorierna ^{be mase} och den kommunistiska
världsåskådningen». Den allt starkare kommunistiska
statsmakten hade skärpt sitt tryck på det ve-
tenskapliga arbetet och grundat nya kommunistiska
»vetenskapliga» institutioner. En »akademi», ett
»universitet» och ett »de röda professorernas in-
stitut» skulle uppbygga en ny vetenskaplig ideologi,
obligatorisk för alla... Min bok hade censurerats
av en student vid universitetet i Saratow vid namn
Zeicher, vilken var chef för bildningsväsendet i det
stora distriktet Saratow (sic!), en yngling, som väl
i hela sitt liv aldrig läst en bok om Egypten!

Då jag äntligen satt på tåget i Bresterbangården,
densamma dit jag för så många år sedan anlant som

ung student till Moskva, kände jag en stor lättnad. Ett långt kapitel av mitt liv var avslutat, och för mig dagades nu en ny framtid, under vilken jag skulle få ägna mitt fosterland all min energi och allt mitt arbete. Men det var ju också helt naturligt, att jag under den långa järnvägsresan skulle tänka tillbaka på allt det som jag upplevt i Ryssland. Vad hade Ryssland givit mig? Till vilken uppfattning av det ryska folket hade jag kommit under alla dessa år?

Jag hade ju uppnått mycket under min vetenskapliga bana, hade från trycket kunnat utgiva resultatet av mina forskningsarbeten, hade fått många vänner och — det kunde jag ärligt säga mig — varit uppskattad av mina ryska studenter. Ändock hade mitt hår börjat gråna, fast jag endast var fyrtytvå år gammal. Jag hade förlorat allt vad jag vunnit med egen energi och ärligt arbete, till och med mitt bibliotek, mitt vetenskapliga material, min ikonsamling och all annan egendom. Jag hade upplevt fasansfulla minuter, då tjekaagenter trängt in i mitt hem och företagit en husundersökning, som, om den lett till åsyftat resultat, ötvivelaktigt skulle ha betytt mitt förpassande till en »bättre värld», och två gånger hade jag, icke utan stora risker för mig själv, räddat en vän ur fängelset. Ehuru professor och dekan vid den filosofiska fakulteten hade jag på kommunisternas ^{en skand} order måst söpa gator, skotta ^{båt} snö från hustaken och till och med varit tvungen

man sätter al
? coboln

örspat uellud

Sastop
Sastop

att föra bort den gräsligaste smuts från husgårdarna. Jag hade visserligen på det hela taget bemötts hänsynsfullt, men jag hade också varit häktad utan att veta vilket öde, som förestod mig.

Vad skulle jag väl nu i avresans efterlängtade ögonblick tänka om Ryssland och det ryska folket?

Då vi sutto på tåget, min hustru och jag, och debatterade detta problem, voro vi ense om, att det väl icke i hela världen finns ett annat land och ett annat folk, som kan uppvisa sådana motsättningar i fråga om karaktär och livsföring. Och utan tvivel är det i dessa motsättningar man skall söka de psykologiska beståndsdelar, vilka utgöra »den ryska gåtan».

Detta folk med närmare ett par hundra miljoner människor hade, som redan nämnts, ett tunt överskikt, vilket tillägnat sig den västeuropeiska, huvudsakligen franska eller tyska kulturen. Och det var detta överskikt, som skapat den ryska litteraturen, den ryska vetenskapen, den ryska konsten och musiken. Det verkligt inhemska i denna kultur var egentligen endast den nästan primitivt verkande känslsamheten, den vemodiga undertönen i litteraturen och musiken — detta äkta ryska vemod, som kanske var en följd av de ändlösa stäppernas beklämmande inverkan på folkpsyket — de grälla färgerna i konsten, de svärmodigt kristliga idéerna och resignationen inför det öndas makter. På tal om det kulturella överskiktet får man icke heller

julekl.

nygult
Koräs

ringet

glömma, att den bildade ryssen gärna, även hemma hos sig, talade franska, och att västeuropeiska vetenskapsmän, arkitekter och artister ofta inbjödos till Ryssland.

Men den hundramiljonhövdade massan visste ingenting om denna kultur, den bestod i stor utsträckning av analfabeter och uppfattade till och med de religiösa sedvänjorna och symbolerna som ett hedniskt arv. Den ryske bönden var nästan som en vilde, som icke hade någon aning om en bättre livsföring; först 1862 hade han, dessförinnan behandlad med en obeskrivbar grymhet, befriats ur livegenskapen.

Så följde också den ryska revolutionens ohyggliga våldsgärningar. Befolkningens stora massa hatade den fåtaliga högre samhällsklassen, som aldrig funnit vägen till folkets hjärta, eller, enligt den socialrevolutionära terminologien »in i folket». Väst-européens största fel i bedömandet av Ryssland är, att han bildar sin uppfattning om detta land efter Turgenew, Tolstoj, Tschaikowskij, Nesterow för att endast nämna några namn ur högen.

Vid bedömandet av Ryssland får man icke heller bortse från detta lands blodiga och växlande historia eller den oförmåga att organisera och administrera, om vilken redan står att läsa i Nestors krönika. »Vårt land är stort och rikt, men det finns ingen ordning i det», heter det här i det fingerade talet till de svenska vikingarna, »kommen därför och

afgenmeku respekt

härskra över oss.» Ryssland har också givit ^{elementen} element av de mest olikartade folkslag ^{elementen} en ledande ställning i organiserandet av det ryska samhället, och tsarfamiljen, liksom även en del av det ryska hovet hade, åtminstone, sedan början av 1800-talet, ett dominerande utländskt påbrå. Särskilt tyskar, tatarer och judar ha spelat en stor roll på alla områden av ryskt samhällsliv. Jag tror mig också kunna påstå, att även vi letter voro väl sedda i Ryssland, därför att man hade användning för oss. Och jag tror icke, att det finns något belägg för, att tyskar och judar, som utgjorde majoriteten av utlänningar i Ryssland, över huvud taget gjort något för att påskynda en sammansmältningsprocess inom det ryska folket.

De lägre klasserna — småborgare, bönder och arbetare — förtföra att utgöra en enda halvbarbarisk folkmassa, som var fullständigt oberörd av västeuropeiskt kulturinflytande och utsatt för synnerligen olikartade arvsinflytanden; det är icke svårt att i den ryska folkkaraktären konstatera reminiscenser av bysantisk, tatarisk, finsk, asiatisk, ja till och med judisk påverkan.

Därför är ryssen på en gång kristen och hedning. Han tror på Gud och Frälsaren men föredrar bilddyckeriets helgongestalter, därför att de för honom äro något påtagligt och fattbart. Han tror på den gudömliga försynen men tillbeder samtidigt bilder, amuletter och relikier av olika slag.

u!
u!
u!
tuopinjä
seviski
hija pörlöpana
gudom...

strövtross
✓
traktornes bekne

Ryssen vill nog gärna älska sin nästa, men han är samtidigt uppbrusande, snar till hat och raseri. Han kan ge mat och husrum åt en trött vandrare för att senare på natten i ett raserianfall döda honom. Han glömmer icke sina böner, även då han står i begrepp att utföra den förskräckligaste våldsgärning.

skadro *labordig* *varas darts*
holfest

Är han nykter kan han vara godmodig, men under rusets inflytande kan han slåss, bränna och mörda. Han kan skänka bort eller supa upp sin bästa skjorta, men för den minsta struntsaks skull kan han begå ett mord eller följa en barbarisk instinkt att stöta sin dolk i någon. Ryssen förgudade sin »vita tsar» och kastade samtidigt bomber på honom. Han tillbad en ikön men var samtidigt beredd att slå den i bitar, om han icke blivit bönhörd. Han kunde ge en tiggare mat, som han förvägrade hustru och barn.

Ryssen insåg, att han icke dög till att organisera, men i känslan av sin nations storlek var han, som ett ryskt ordspråk löd, beredd att »fånga andra folk med sin mössa, bara han kastade den», ty han var lat och älskade icke att arbeta — det skulle andra göra för honom.

Några få droppar av överklassens livsföring och sinnelag hade väl också trängt in i den ryska folksjälén, men detta folk förblev en barbarisk »pöbel», det ord varmed överklassen karakteriserade det.

Därför är ryssen beredd att lyda en dålig herre,

W. H. H. S.

s erk. !
även om han samtidigt hatar honom, därför lyder han georgier och judar, fullt övertygad om, att dessa verkligen äro verktyg för hans vilja, att de äro »hans regering», fast han egentligen föraktar judar och georgier, alldeles som han en gång erkände »den vite tsaren» som »sin» tsar men icke desto mindre kastade ned Nikolaus II:s och kejsarfamiljens lik i ett kalkschakt.

Ryssen kan icke skilja mellan gott och ont. Han gör, de vilda eller halvilda folken lik, än det ena, än det andra, alldeles som det faller sig!

det!

Åter i Lettland

VID den ryska gränsstationen Sebesj underkastades våra pass och vårt bagåge en sista grundlig visitering, och sedan tåget åter satt sig i rörelse, dröjde det icke många minuter förrän vi voro framme vid den lettiska gränsstationen Zilupe. Så voro vi då äntligen hemma i vårt eget fria Lettland!

Ödet ville, att några lettiska ungdomar, som deltagit i en exkursion i gränsområdena, samlats utanför stationen under sjungande av lettiska folksånger — det var hembygdens första hälsning, så berusande skön efter vistelsen i det dýstra kommunistiska Ryssland, att även förlusten av mina böcker och mitt forskningsmaterial i detta ögonblick var glömd. Jag var ju hemma, i mitt eget fosterland! Och jag måste tillstå, att jag icke kunde behärska mina känslor — mina ögon tårades.

I den lilla järnvägsstationens buffé överraskades

gluzi vidanisa

jag av den rikliga tillgången på korv, smör, vetebröd, gott öl och annan materiell välfägnad, som försåldes utan några restriktioner. I Ryssland hade professorerna visserligen en extra »akademisk månadsransön» av bröd, fläsk, fisk och smör, men det var dock ingenting mot vad man här utan vidare kunde köpa.

Under den fortsatta resan till Riga kunde vi från kupéfönstren iakttaga, hur arbeten överallt voro i gång. Stationshusen gjorde ett prydligt och välvårdat intryck, järnvägstjänstemännen voro hövliga och välklädda — allt så annorlunda mot husen och människorna i Ryssland. Längre västerut, vid stranden av Düna, lågo väl ännu här och där enstaka hus, en kyrka och ett par fabriker i ruiner minnande om den stora ofredens år; många av de förstörda husen hade emellertid återuppbyggts eller höllo på att återuppbyggas. Området mellan Krustpils och Riga måste ha varit alldeles särskilt utsatt under krigsåren, ty här och där kunde man ännu se långa skyttegravslinjer och försvarsverk av betong. Men ingenstädes i Lettland såg man sådana husruiner som i Saratow, där dock icke ett världskrig, endast ett borgarkrig hade härjat, och där ingen, trots den stora bostadsbristen, tänkte på att iståndsätta eller återuppföra de skadade eller nedbrända husen; man kan tänka sig stapken från sådana ruiner, som huvudsakligen användes till avstjälningsplatser!

huvud...!

smidorn

Efter ankomsten till Riga sökte jag naturligtvis upp det hotell, i vilket jag en gång haft mitt stamhåll som student, och genast därefter mina gamla bankkamrater från skol- och studentåren. Men allt var annorlunda nu. Hotellet hade blivit både större, bättre och snyggare, vännerna hade blivit höga ämbetsmän eller betydande politiska personligheter, som bodde i stora, vackra våningar. Det var nästan ofattbart för mig, som i Saratow endast fått förfoga över två små rum och i Moskva över ett kök...

Några dagar senare var jag inbjuden på middag till en gammal skolkamrat, dåvarande presidenten i Lettlands högsta domstol, och jag häpnade över anblicken av herrar och damer i frack och stor toalett, liksom över de många rätterna och det goda vinet; något dylikt hade jag på mycket länge icke varit med om i Ryssland. I min slitna svarta bonjour kände jag mig som en tiggare, vilken plötsligt förflyttats till en annan värld!

Även vid mitt första besök hos Rigauniversitetets dåvarande rektor, professor J. Ruberts, samt hos prorektorn, professor A. Tentelis, och den filosofiska fakultetens dekan, professor P. Schmits upplevde jag något nytt; de voro alla tre patrioter, som talade om sina planerade lettiska forskningsarbeten på ett sätt som förvånade mig — jag var ju ännu nästan en främling i mitt eget land. Professor Schmits talade med hänförelse om etnografiska ar-

rrerki

lym pcc
steofls

mbfir barepb
but lalf

betsuppgifter ute på landsbygden, om folkloristiska studier och om möjligheten att i tryck utgiva de lettiska legender och folkvisor, vilka höpsamlats med hjälp av studenter och folkskollärare. Professor Tentelis talade om nödvändiga arkivarbeten för att skapa möjligheterna att giva samtiden en vederhäftig, vetenskaplig bild av Lettlands forntid, vilken av utländska forskare ställts i en falsk dager, och om nödvändigheten av att med förenade krafter skriva en tillförlitlig lettisk historia. Det var i sanning andra människor och andra stämningar än dem jag de sista åren kommit i kontakt med i Ryssland, där varje projekt till vetenskapligt arbete måste godkännas av en eller annan myndighet eller var beroende av godtycket hos sådana individer som studentyngligen Zeicher i Saratow. I Ryssland var de för sin existens ofta hårt kämpande vetenskapsmännens stämning tryckt eller apatisk — här i Riga voro alla fyllda av energi och arbetsglädje, hänfödda över att få tjäna den fria lettiska staten och villiga att göra allt, som var möjligt och nödvändigt.

Jag hade kommit till en annan värld med andra människor, och hur greps jag icke själv av den hänförelse och arbetsglädje, som härskade överallt! Och redan året därpå fick jag i uppdrag av Lettlands riksantikvarieämbete att organisera och leda en arkeologisk expedition till Latgale, den landets östligaste delar omfattande lettiska provinsen.

Premierminister

Mina föreläsningar i universitetet under höstterminen 1924 och vårterminen 1925 hade fått ett välvilligt mottagande, och tillsammans med tre studenter, som jag vunnit för den arkeologiska forskningen, drog jag under de tre följande sommar-månaderna till fots genom nästan hela Latgale. På nittio platser kunde vi konstatera och beskriva förekomsten av förnlämningar, och på några platser företogo vi utgrävningar. Vi voro både förvånade och hänförda över att bildligt talat se en delvis högt utvecklad gammallettisk kultur stiga upp ur jorden. Rester av befästningsverk och bostadshus uppe på fornborgar med en ofta hänförande utsikt över den kringliggande nejden, spåren efter ett större samhälle från den tidigare järnåldern samt smycken och vackra textilrester, funna på gravfälten, lockade vår fantasi till nästan romantiska drömmier om vårt fosterlands tidigaste öden. Midsommarnatten kunde vi från den höga fornborgen i Ludza iakttaga midsommareldarna, som i skymningen flammade upp den ena efter den andra i hela den omliggande trakten. Midsommarnattens urgamla »ligovisor» förtonade i när och fjärran. Ibland tycktes de komma från nära håll, ibland från fjärran, och som i gamla goda tider drog ungdomarna från gård till gård med blomsterkransar och under sång. Samma gamla sedvänjor hade jag själv i min ungdom kunnat iakttaga i Livland, samma anblick av brinnande eldar hade mött mig från »det blå berget...»

prekursor
af det polska

V
än !!!

Give Gud vår fosterbygd
framtidslucka i ditt skygd,
Ligo, ligo!

Så klingade visorna på andra stranden av den sjö, vid vilken fornborgen var belägen. I sanning, voro vi icke patriotiska fantaster, som i vår romantiska sinnesstämning drömde om den storslägna forntid, i vilken vi även såg förborgad en lycklig framtid för Lettland. Vi visste, att hela vårt folk hade samma förhoppning, att det älskade sin hembygd, sitt språk och sina gamla sedvänjor...

För oss fyra blev denna natts hänförelse för ett vetenskapligt utforskande av Lettlands forntid som en sten, vilken satt sig i rörelse. Sedan sommaren 1925 ha redan många år förflutit, men ingen av oss, icke ens den yngste av de tre studenterna, har varit denna kärlek otrogen, det skall jag här villigt betyga. Ja, än i dag, då allt förändrats sedan dess, ha mina lärjungar, från dessa dagar förblivit trogna sina patriotiska ideal i fornforskningens tjänst... Gud hjälpe dem vidare på den svåra vägen!

Kommo vi till en by eller bondgård var lantbefolkningen alltid villig att hjälpa oss och att berättas om gamla sedvänjor, sagor och legender. Även den lettiske bonden gillade vårt arbete och ansåg det vara till nytta för landet. Gärna lyssnade han till, vad vi hade att förtälja, aldrig förvägrade han

trögna

alltid!!!

oss natthärbärga, nästan alltid undfågnades vi rikligt med mat och dryck. Endast en gång, i ryssbyn Volkorezi alldeles intill gränsen, kommo bönderna med yxor och gärdsgärdstörar för att hindra våra utgrävningar, dels av girighet — de trodde, att vi voro skattsökare — dels av vidskepelse, därför att de trodde, att vi med våra utgrävningar hade skändat deras förfäders gravar...

Muntlig
rbo

Vid fredsfördraget med Ryssland hade av strategiska grunder gränslinjen dragits så, att ett antal ryska byar kommit på den lettiska sidan av gränsen och några lettiska byar på den ryska sidan, och jag tror icke, att detta var lyckligt för Lettland. Denna ryska minoritet var fullständigt främmande för lettiskt språk och lettisk kultur, dess ende representant i parlamentet försvårade på olika sätt dettas arbete, och befolkningen i de ryska byarna vid gränsen kunde lätt bli — och blevo också — de ryska kommunistiska agenterna behjälpliga i att komma in i landet.

Dessa ryssar utgjorde över huvud taget ett illasinnat, icke önskvärt element; lata och arbetsodugliga som de voro, vanskötte de sitt lantbruk och läto sina gårdar förfalla. Lettland hade säkerligen icke förlorat mycket på, om det i stället för dessa ryssbefolkade åkerbruksbygder hade bemödat sig om att erhålla de skogrika landremsorna längre söderut, vilka även omfattade fiskrika sjöar. Man skall väl ändå inte sitta och staka ut gränslinjer vid

det gröna bordet och utan vidare byta ut några bebyggda hörn mot skogar och sjöar . . .

Hösten 1925 hade jag tillfälle att i bondeförbundets »akademiska sektion» hålla ett föredrag om mina iakttagelser i Latgale och fick då närmare lära känna dess ledare Karlis Ulmanis, som därvid överraskade mig med sin innehållsrika konversation och sin kännedom om Latgales historia. Partiet ville på olika sätt understödja mina arkeologiska arbeten, vilket för övrigt var fallet även inom övriga politiska kretsar; kanske hade jag i socialdemokraten K. Dekens min bästa bundsförvant då det gällde mitt arkeologiska arbete. Under de följande åren måste jag ofta hålla föredrag om Lettlands fornhistoria på bondeförbundets sammanträden och kongresser, och ej sällan på särskild önskan av Ulmanis, som hyste en speciell förkärlek för Lettlands äldsta historia.

Under åren 1926—1929 fortsatte jag mitt arkeologiska forskningsarbete i Lettlands tre övriga provinser, Livland, Kurland och Semgallen. Ödet var mig också gunstigt, och efter avslutade expeditioner kunde jag medföra till Riga nytt, betydelsefullt material till belysande av Lettlands äldsta kulturhistoria. Särskilt givande blevo mina utgrävningar på fornborgen i Rauna i Livland. Under dessa påträffade jag resterna av ett stort trerumshus samt lämningarna av ett befästningsverk, vilka voro tillräckligt välbevarade för att tillåta en rekonstruk-

tion. Dessa utgrävningar upptogs även — första gången så skedde i Lettland — på film. Genom tidningsartiklar och tillfälliga besökare kommo de till allmänhetens kännedom, och snart började folk strömma i stora skaror till Rauna för att taga utgrävningarna i betraktande.

Så småningom fingo vi även mottaga ett officiellt besök av den dåvarande lettiske presidenten Gustaf Zemgals, vilken åtföljdes av kultusministern J. Rainis. Det långa samtal jag denna dag hade med Rainis, skall jag aldrig glömma. Det började med våra utgrävningar och slutade med Egypten, ty Rainis visste, att jag egentligen var egyptolog. Alla letter betrakta Rainis som sin störste diktare. Men särskilt för oss arkeologer har en av Rainis äldre dikter varit en vägvisare. Det är den, i vilken han profeterar om ett blivande fritt Lettland, då han i sköna strofer berättar om en gammal lettisk fornborg, som trots det lettiska folkets alla olyckor och trots främmande herravälde en gång skall återuppstå ur grus och aska samt bliva ett ljus-tempel för den lettiska kulturen. Det tycktes oss arkeologer, att även vi borde delta i arbetet på att berika och fördjupa den lettiska andan och de lettiska idealen. Även Lettlands fornhistoria skulle återuppstå ur grus och aska för att hjälpa vårt folk att älska och uppskatta sitt land och sina fäder — de hårda öden under främmande herravälde, som i

århundraden övergått vårt folk, skulle det aldrig mer behöva uppleva . . .

Man måste ha sett, hur ögonen blixtrade på den redan grånade Rainis, då han talade om en lycklig framtid för Lettland. Förgäves må kommunisterna nu söka göra honom till en internationalist; det var han aldrig, lika litet som den förutvarande tälmannen i det lettiska parlamentet Pauls Kalnins och dennes maka Klara Kalnins, också socialdemokrater, eller J. Dekens och andra medlemmar av parlamentets vänstra flygel — de voro först och sist lettiska patriöter.

Genom utgrävningsresultaten i Rauna var jag i stånd att lösa några viktiga etnografiska gränsproblem, om vilka jag bland annat föreläste vid historikerkongresserna i Warszawa 1927 och i Stockholm 1928. År 1930 stöd ett sådant rikhaltigt material till belysande av Lettlands forntid till vårt förfogande, att vi vågade oss på att organisera en andra kongress av baltiska arkeologer i Riga, vid vilken jag fungerade som generalsekreterare, och vilken organiserades i samråd med en delegation av svenska vetenskapsmän med riksantikvarien Sigurd Curman i spetsen. Stat och folk voro beredda att giva oss sitt understöd — Lettlands forntid hade blivit en privilegierad nationell vetenskap, och vi Lettlands arkeologer gingo med all vår energi och all vår arbetsglädje upp i våra strävanden att sprida nytt ljus över vårt lands äldsta historia.

Här måste jag även med tacksamhet betyga, att universitetet och över huvud taget all vetenskaplig forskning i Lettland åtnjöt största tänkbara stöd av staten. De på tolv fakulteter fördelade 446 lärarkrafterna vid universitetet med dess 8,636 studenter och ett statligt understöd på 2,052,168 lats (frånsett universitetets egna till 1,946,168 lats uppgående inkomster) var kanske en allt för stor börda för den lilla lettiska staten med dess till endast två miljoner uppgående befolkning. Härtill kommo extra statsanslag till en ny aula och en restauranglokal för studenterna samt till nya laboratorier och kliniker. För bokanskaffningar till biblioteket beviljades 1,703,792 lats, och år 1939, tjugoett år efter den lettiska statens grundande, räknade universitetsbiblioteket över 350,000 band. En särskild fond hade också skapats för utgivandet av handböcker på det lettiska språket, och det var ett ganska imponerande antal sådana, som redan år 1939 stod till den studerande ungdomens förfogande.

Universitetets betydelse för utvecklingen av Lettlands nationella kultur hade sålunda på mångfaldiga sätt understrukits, och jag tror mig kunna säga, att den vetenskapliga forskningen under Lettlands självständighetstid också uppnådde betydande resultat, vilket kanske bäst kom till uttryck vid den baltiska historiekongressen i Riga sommaren 1937, vilken jag fick i uppdrag att organisera. Särskild glädje beredde det oss att till denna kongress

egne !!

kunna välkomna den synnerligen representativa delegationen av svenska historieforskare med professor Ahnlund i spetsen.

Mycket hade även gjorts på historie-, språk- och den etnografiska forskningens områden. Enbart folkloreakommissionen hade samlat och upptecknat 650,000 folkvisor och 51,905 sagor och legender, av vilka en stor del utgivits i professor P. Schmits redaktion. Det historiska institutet hade även publicerat ett omfattande och betydelsefullt historiskt material, varvid särskilt professor A. Tentelis insats måste framhållas.

Jag tror det kan sägas, att det fria Lettland gjorde sitt yttersta i den nationella och västeuropeiska kulturens tjänst.

Det fria Lettland

MYCKET gjordes i Lettland, särskilt under åren 1921—1939, för att höja välståndet i landet. Som jag tidigare nämnt, hade fabrikerna på grund av den vanvettiga evakueringen under världskriget berövats sina maskiner; herrgårdar, bondgårdar och ett otal hus i städerna hade bränts ned, spannmålsmagasinen voro uttömda, och till och med kreaturen hade bortförts. Allt måste återställas, vilket också gjordes, och det bästa beviset härför är väl, att lettiska riksbankens tillgångar stego från 85 miljoner lats år 1925 till 379,2 miljoner lats år 1939, medan insättningarna i sparbankerna under samma tid stego från 15,7 till 156,7 miljoner lats. Därför är det icke heller att förundra sig över, att staten och det lettiska folket var i stånd att uppföra en mängd präktiga nybyggnader, såsom justitie- och finanspalatsen i Riga, »enighetens hus» i Daugapils samt ett stort antal skolor och sjukhus

över hela landet. Ej obetydliga belopp kostade även uppförandet av frihetsmonumentet i Riga samt frihetskyltarnas kyrkogård (brödrakyrkogården) utanför staden, bäge verk av den lettiska bildhuggerikonstens främste, Karlis Zale, liksom även de frihetsmonument, som funnos i nästan varje större lettiskt samhälle, för att icke tala om väganläggningar, broar och andra samhällsnyttiga arbeten. År 1936 hade 22,868 böcker tryckts i Lettland, och en motsvarande utveckling hade ägt rum på operans, teaterns och de sköna konsternas område. Operan och baletten gjorde även utländska gästspel, bland annat i Stockholm och Paris, och lettiska konstutställningar hade anordnats i Stockholm, Göteborg, Helsingfors, Oslo, Köpenhamn, Tallinn, Kaunas, Warszawa, Wien, Paris, Bryssel och London; i Malmö finns en större samling lettisk konst.

Det gläder mig särskilt att tänka tillbaka på de av den lettiska kulturfonden sedan 1935 organiserade konstutställningarna, i vilka alla lettiska målare, grafiker och bildhuggare deltog. Jag var medlem av den lettiska konstjuryn, och det må därför tillåtas mig att här framhålla, att det finns en nationell lettisk konst, som med sin färgglädje och sina hänfödda tolkningar av lettiskt vardagsliv och lettisk natur blivit en andlig tillgång för det frihetsälskande lettiska folket, som aldrig skall kunna grumlas.

Och på tal om lettisk konst må det här också tillåtas mig att tala om en vänskap, som ligger mig varmt om hjärtat, och som jag aldrig skall glömma.

År 1935 skulle J. Medins lettiska balett, »Kärlekens seger», ha sin urpremiär på Rigas opera, och dekorationerna till denna skulle framställa fornlettiska motiv. En eftermiddag fick jag besök av vår främste dekorationsmålare Ludolf Liberts, som ville tala med mig om den fornlettiska byggnadsstilen och de fornlettiska folkdräkterna. Det var ju också en ganska svår uppgift att på scenbilderna återgiva de fornlettiska smyckena och klädedräktens stic-kade ornament på ett för dessas format avsett och samtidigt naturtroget sätt.

Vårt samtal drog ut på längden, papper och blyertspennor förbrukades, så småningom började vi tala om konst över huvud taget, om de lettiska konstnärer, som försökt sig på fornlettiska motiv, såsom Huhn, Baumans, Alksnis, Rozentals, Kuga, Ciruls och Skulme, samt om form- och färguppfattning hos andra europeiska folk. Först sent på natten avbröto vi vårt samtal för att under de närmaste dagarna och veckorna återupptaga det, än på operan, än hos mig, än hemma hos Liberts ute i en ay Rigas förstäder.

Så uppstod en varm vänskap mellan oss, en vänskap som uppstått ur den gemensamma kärleken till konsten och hembygden, och som icke stördes av

att vi hade olika uppfattning i många frågor. Liberts hem låg inbäddat i en vacker fruktträdgård, och intill huset växte ett stort päronträd och några höga lindar. Hur många vårkvällar sutto vi icke här, omgivna av blommande fruktträd och syrén, och i nästan romantisk hänförelse smidde planer om målningar med motiv från Lettlands historia! Eller sutto vi hemma hos mig och diskuterade blivande bokverk, såsom »Senatne un māksla» («Arkeologi och konst»), den senare årligen utkomna bekanta publikationen, en serie album i folioformat med färglagda reproduktioner av lettiskt måleri, en edition med reproduktioner av kopparstick över det lettiska frihetskriget och en annan med motiv från Lettlands historia. Liberts illustrerade även en av mina egna böcker, »Egiptē viss citādi» («I Egypten är allt annorlunda»). Och här måste jag även med tacksamhet tänka på statstryckeriets tekniska personal, som var oss behjälplig vid utarbetandet av våra planer. Liberts var chef för denna institution, och jag tror mig kunna påstå, att Lettland icke behövde skämmas för de tryck, som under hans tid utkommo från den statliga officinen.

Jag hade även förmånen att samarbeta med framstående lettiska arkitekter vid uppförandet av det nya krigsmuseet i Riga samt under restaureringsarbetena på en hel del slott, gamla kyrkor och ordensborgar ute på landsbygden. Dessa år mellan 1924 och 1940 var för mig en lycklig tid, som i

övermått skänkte mig den samarbetets glädje, som är nödvändig för varje gott verk.

De kurländska hertigarnas slott i Jelgava, vilket som redan omnämnts skövlades och brändes under Bermontkriget, hade redan 1939 återuppstigit ur sitt grus och blivit säte för lantbrukshögskolan och för den nygrundade lantbrukskammaren. Det furstliga gravvalvet i slottet återställdes, och det svårt krigsskadade slottet i Rundale, de kurländska hertigarnas Versailles, med dess härliga interiörer i barock och rokoko, kunde likaledes restaureras.

I det furstliga gravvalvet i Jelgava hade ryska kommunistiska barbarer brutit upp metallsarkofagerna och kastat benresterna huller om buller. Endast efter stor möda, under ständigt samarbete med våra anatomer, kunde de kringströdda benresterna åter sammanfogas och det nyrestaurerade mausoléet återinvigas. Den berömde hertig Birons lik, som var det bäst bevarade, hade de ryska soldaterna ställt mot väggen med en utbränd cigarrett i munnen. Alla smycken och andra värdesaker hade bortstulits från sarkofagerna.

Restaureringsarbetena på Rigas slott åren 1938—1939 leddes av en kommission av sakkunniga med professor E. Laube i spetsen. En del murar, som alltför hårt anfräts av tidens tand, måste därvid helt nyuppföras. Under detta arbete upptäckte vi, att en del murar, däribland stödjemurar, i den av tsar Nikoláus I uppförda delen av slottet, voro så då-

Juku Jukam

liga, att det var ett rent underverk, att de icke stör-
tat. Byggnadsmaterialet var av sämsta kvalitet och
innehöll här och där med av strå och halm fyllda
ihåligheter. En ny festsal inreddes i slottets översta
våning med vägg- och takmålningar med motiv ur
Lettlands historia. Moderna eller antika möbler an-
skaffades för hela slottet, och runt om i landet sam-
lades föremål av historiskt värde för den gamla
vördnadsbjudande riddarborgen, där Lettlands pre-
sident nu residerade.

I en stor tallskog vid den vackra Juglasjön i
Rigas omedelbara närhet grundades år 1928 det let-
tiska friluftsmuseet, och under åren 1934—1940
hade jag den stora glädjen att som dess chef få leda
arbetena på detta. Då jag lämnade Riga, hade vi
just avslutat uppförandet av en gammal byggnad,
den fyrtioandra i denna anläggning. Två träkyrkor
från femton- och sextonhundratalet, ett herr-
hustskt bönehus, en väderkvarn, en verkstad och
fyra fullständigt rekonstruerade byar från Lett-
lands fyra provinser med allt det konstnärliga och
etnografiska material, som dessa innehöllo, erin-
rade besökaren om det lettiska folkets liv och öden
i förgångna tider. De flesta av dessa byggnader
kunde uppföras tack vare privata donatorer, och
jag står även i tacksamhetsskuld till en svensk dam,
konsulinnan Ester Sande, som bekostade inred-
ningen av en kurländsk rökstuga. Framför entrén
var uppställd en av Zale i tuffsten uthuggen byst

Kas pagātni pēti,
Go nākotai svētē!

föreställande huvudet av en forntida lettisk krigare. Inskriften på sockeln skulle erinra besökaren om museets uppgift. Den löd: »Den som utforskar forntiden välsignar framtiden.» Tusentals människor från Riga och provinserna hade besökt museet och här lärt sig förstå och förära det lettiska folkets liv och strävanden i förgången tid. Särskilt ett av dessa besök har jag svårt att glömma. I maj år 1940 hade vi, ett antal universitetsprofessorer, gjort en rundvandring genom anläggningen, vilken avslutades med en orgelkonsert i den gamla, med brinnande vaxljus eklärerade 1600-talskyrkan. Föga anade jag då, att denna högtidsstund skulle bli mitt sista minne av detta mitt älskade museum vid Juglasjöns strand...

I friluftsmuseet brukade även folkvisor sjungas samt teater- och folkdanskvällar anordnas under bar himmel. I detta sammanhang skulle jag också vilja framhålla det lettiska folkets förkärlek för folkvisor och körsång, vilken fick sina mest överväldigande uttryck vid de med vissa år återkommande sångarfesterna. Sången har varit den lettiska frihetstankens bärare genom tiderna, och ända sedan 1864 hade sångarfester anordnats i de flesta lettiska städer och byar (första gången i Dikli på initiativ av pastor Juris Neikens). Sedan 1873 hade gemensamma sångarfester för hela det lettiska folket anordnats, första gången den 26—29 juni 1873 i Riga med deltagande av 45 körer och 1003

pat kopē!

sångare, och då den estniske presidenten Jakson år 1926 gästade Riga, hyllades han med en sångarfest, i vilken 158 körer med 6526 sångare deltog. Vid liknande festligheter under de följande åren ökades ständigt antalet körer och sångare.

Den verksamhet, som utövades av de lettiska museerna och det lettiska riksantikvarieämbetet, vilket jag förestod från 1932 till 1940, skall här i korthet illustreras med några siffror. Riksantikvarieämbetet, vilket grundades först år 1923 hade fram till 1939 låtit utgräva 158 gravfält, bostadsplatser och fornborgar, och under samma tidrymd hade det till det statliga historiska museet kunnat överlämna 34,115 arkeologiska fynd, 48,102 mynt och 950 konstföremål. Museet förfogar redan, tillsammans med sina filialer i Jelgava, Daugapils och Cesis, över mer än 150,000 pjäser. De sedan år 1921 företagna utgrävningarna på fornborgarna i Rauna, Klangi, Daugmale, Talsi, Mesjotne och Jersika ha tillfört den arkeologiska forskningen ett så betydande nytt material för kännedomen om hus och befästningsverk, hantverk, åkerbruk, hedniska religionsbruk, kristendomens utbredning och handelsförbindelserna med de övriga Östersjöländerna, att historieskildringen av i dag har kunnat giva en helt annan bild av det forntida Lettland fram till år 1200 än den för endast tjugo år sedan vedertagna. Mina utgrävningar i Rauna år 1927 och i Jersika år 1939 och d:r V. Ginters utgrävningar under åren 1933, 1935

—36 i Daugmale och under åren 1938—39 i Mesjotne ha för första gången i den lettiska arkeologiens historia bragt i dagen föremål, som givit en inblick i den äldsta lettiska konsten. Jag tror, att åren 1923—39 aldrig skola glömmas i den lettiska arkeologiska forskningens historia. Själv har jag försökt att giva en sammanfattande bild av dess resultat i mitt år 1940 i Stockholm utgivna arbete, »Det äldsta Lettland».

Mina utgrävningar i Jersika bevarar jag i ett särskilt kärt minne. De ägde rum under tiden från den 1 juli till den 16 september 1939 under medverkan av 16 Rigastudenter och ett tjögotal arbetare.

Fornborgen ligger vid stranden av Düna med en härlig utsikt över floden och dess med barr- och lövskog bevuxna stränder. Dagligen kunde vi taga oss ett uppfriskande bad, och stämningen steg med de lyckade forskningsresultaten; vi bragte i dagen resterna av hus, befästningsverk och verkstäder samt kunde fastslå, att en stad med en till denna ansluten kyrkogård varit belägen nedanför fornborgen. Och redan kort efter utgrävningarnas början gjorde vi en högintressant upptäckt. På gravfältet upptäckte vi nämligen en från de övriga avskild grav med resterna av en man, en kvinna och en flicka. Av allt att döma stodo vi inför de jordiska kvarlevorna av Visvaldis, den siste konungen av »Lettia» (vars huvudstad var Jersika), hans gemål och dotter. I konungens skelett

satt ännu den stora dolk, med vilken han, antagligen år 1239, mördades.

Mina läsare kunna nog föreställa sig den hänförelse, med vilken mina studenter togo del i dessa utgrävningar. Redan i ärla morgonstund väcktes jag till en ny dags arbete av mina studenter, som sjungande kommo från de böndgårdar, i vilka de voro in kvarterade, under det jag själv bodde på platsen i ett litet flyttbart trähus, som riksantikvarieämbetet fått av min svenske vän, direktör Carl Borg i tändsticksbolaget. Med vårt valspråk, »Den som utforskar forntiden välsignar framtiden» började vi vår dag. Och då vi sent på kvällen slutade vårt arbete, skildes vi åt under avsjungandet av en fosterländsk sång.

På min födelsedag den 7 augusti väckte mig studenterna med eklövskransar och sång. På kvällen hade vi anordnat en festmåltid uppe på fornborgen, och efter denna samlades vi kring en stor eld, medan vi lyssnade till visor sjungna av två verkligt framstående sångerskor, som anlant från Riga. En nattlig båtfärd på Düna avslutade kvällen, och då vi gled fram på den stilla, breda floden, medan ungdomens sånger återtonade mot klippväggarna, tycktes det oss, som om konung Visvaldis Lettland levde upp bakom bergstüpens åldriga ekar, och som om åter en tornkrönt borg reste sig uppe på berget med rum, i vilka sång och glädje härskade.

En lettisk målare, A. Gusars, vilken som ritare

medföljt vår expedition, försökte dagen därpå att med pensel och färger framställa en bild av nattens forntidsvisioner — den hängde sedan i mitt hem i Riga — och jag skildes från mina studenter i känslan av, att vi kommit varandra ännu närmare än förut.

Den unga lettiska staten hade uppstått ur revolutioner och frihetskrig. Efter många och långa strider på legal väg med mindre upprorsförsök 1771, 1784, 1822—23, 1844 och 1899 hade det behövts de två revolutionerna 1905 och 1917 för att lösslita landet från det ryska tsarriket. I över ett århundrade hade det lettiska folket haft att motstå den ryska autokratiens anspråk samt tsärens, de ryska regeringarnas och de högre klassernas reaktionära sociala politik. Det är därför helt naturligt, att landets nya, av den konstituerande församlingen utarbetade författning blev så demokratisk, som man gärna kan tänka sig. Fast befolkningen avsevärt minskats genom den vanvettiga ryska evakueringen (från 2,500,000 till 1,500,000), och fast massor av främlingar dragit genom Lettland under den stora ofredens år, av vilka givetvis en del stannat kvar i landet, utgjorde den rent lettiska befolkningen över 75 procent av landets invånarantal (1935 — 1,950,502). Av den konstituerande församlingen tillerkändes minoriteterna den mest yttgående kulturella och språkliga autonomi. Politiska partier av alla schatteringar voro tillåtna i Lettland,

till och med det kommunistiska partiet, som emel-
lertid endast räknade ett fåtal medlemmar. Vid
parlamentsvalet 1928 röstade dessa med de »oav-
hängiga socialisterna», varvid de bägge partierna
tillsammans fingo ett par mandat. Ja, till och med
anarkister hade tolererats i Lettland, om det fun-
nits sådana! Minoriteterna hade icke endast sina
egna skolor utan kunde i dessa även ostört bedriva
sin hetspolitik mot Lettland av fruktan för att
komma under lettiskt språk- och kulturinflytande.
Det är bestyrkt, att man i dessa även begagnade sig
av utländsk politisk radiopropaganda.

apptypnats

Lettlands olycka var, att man pratade och debat-
terade för mycket, var angelägen om att låta varje
politisk synpunkt göra sig gällande och vid långt
utdragna regeringsombildningar ständigt måste
laborera med de många småpartiernas röster. Var-
ken i den konstituerande församlingen eller i de
därpå följande parlamenten hade de två största po-
litiska partierna, socialdemokraterna och böndeför-
bundet, absolut majoritet. Om något av dessa par-
tier bildade regering, måste det alltid taga hänsyn
till de olika småpartiernas vitt skiftande krav. Så
småningom söndrade sig socialdemokraterna i tre
sinsemellan rivaliserande partier, de vänsterbetonade
socialisterna, de oavhängiga socialisterna och
de högerbetonade socialisterna, de senare under ledarskap
av M. Skujeniëks, vilken senare deklarerade
en liberalt-borgerlig inställning. Förutom av

bondeförbundet var landsbygdens befolkning företrädd av »de katolska böndernas», »ungböndernas» och småbrukarnas partier, vartill kom »högerbönderna», ett av den parlamentariska högern i syfte att förminska bondeförbundets inflytande och röstantal bildat parti.

Illa var det också, att enskilda politiker av personlig ärelystnad bildade parlamentariska smågrupper, vilka saboterade de ansvarskännande partiernas arbete, och ännu värre var det, att den katolska kyrkan, ja, till och med en del av Lettlands grannstater försökte ^{handa} en del mindre ansvarskännande politiska element. Genom en tillfällighet kom jag själv såsom riksantikvarie över korrespondensen mellan minoritetsrepresentanter och deras moderland. Ännu så sent som åren 1938—1939 kunde polsk aktivitet i sydöstra Lettland konstateras. Både med penningmedel och propaganda försökte Ryssland påverka de ryska minoriteterna och sprida de kommunistiska lärorna över hela landet. Agitatorer skickades i hemlighet över gränsen, och den lettiska staten hade under dessa år att behandla ett icke obetydligt antal spioneriaffärer, i vilka ryska agenter voro inblandade. Borgerliga lettiska kretsar bearbetades med hela skurar av ryska propagandabroschyrer. Några hänsynslöst egoistiska ledamöter av parlamentets vänstra flygel insattes som direktörer i ryssinfluerade banker eller som konsulterande advokater i den ryska legationen,

spion

så till exempel advokaten Busevitcs, som icke var kommunist, men som år 1940 skulle spela en sådan landsförrädisk roll. Även de vänsterorienterade socialdemokraternas, de »oavhängiga socialisternas», utbrytning ur partiet torde ha skett under påverkan från Ryssland. Glädjande var emellertid att den kommunistiska propagandan endast vann ett fåtal anhängare bland det lettiska folket.

Å andra sidan fanns det politiska brushuvuden, såsom Bruno Kalnins (efter ryska ockupationen hösten 1940 politisk kommissarie i Lettlands armé), som önskade grunda ett beväpnat arbetarvårn enligt exempel från Wien och med bistånd av den dåvarande utrikesministern F. Cielens även kunnat anskaffa vapen för sitt folk. Inom högerpartierna (A. Bergs, J. Plakis, G. Celmins) hade tendenser gjort sig gällande, vilka sökte sina politiska förebilder i Tyskland och Italien. På detta sätt kunde det icke fortsätta i längden, därom voro alla på det klara, då det fjärde lettiska parlamentet sammanträdde år 1931. En författningsändring måste beslutas och genomföras. Parlamentet kunde emellertid icke ena sig härom, och trots ingående debatter i författningsfrågan kunde icke den nödvändiga majoriteten uppnås.

Det fjärde parlamentet måste upplösas — det var den allmänna meningen ute i landet. Men statspresidenten, juristen A. Kviesis, kunde icke förmå sig till att taga detta steg, trots det att han författ-

ningsenligt hade rätt därtill. Missnöjet med parlamentet och med presidentens ställningstagande till författningsfrågan växte emellertid, särskilt inom den patriotiska ungdomens kretsar. Som universitetets prorektor kom det senvintern 1931 till min kännedom, att en starkt växande opinion inom studentkåren krävde det fjärde parlamentets upplösning; antingen skulle en demonstration anordnas och en petition överlämnas till statspresidenten, eller också skulle parlamentet upplösas med våld.

På min önskan fick jag tillstånd att närvara vid en överläggning mellan de ledande studenterna, som ägde rum sent på natten i en privatvåning vid Valdemarsgatan i Riga. Hetsiga debatter förekommo, och en student grep gång på gång efter ett gevär, som hängde på en av väggarna, för att demonstrera vilken den bästa lösningen av frågan enligt hans mening vore. Andra hemliga, av hundratals studenter besökta sammankomster ägde rum, vid vilka jag fick tillfälle att närvara och framföra mina synpunkter. Det lyckades mig också att övertyga ungdomen om, att en studentkupp mot parlamentet oundvikligen vore dömd att misslyckas.

Den 15 maj 1934 företogs med hjälp av hemvärn och militär en statskupp av dåvarande ministerpresidenten K. Ulmanis och frihetskrigets hjälte, general J. Balodis. Vid denna tidpunkt hade det blivit klart, att icke ens bondeförbundets mycket liberala förslag till en författningsreform i demo-

kratisk anda skulle vinna ¹gehör i parlamentet. Efter månadslånga förhandlingar fram och tillbaka i författningsutskottet hade projekt redan i detta stympats till ^uöigenkännlighet. De i parlamentet följande debatterna rörde sig mest om betydelselösa detaljer och höllo på att alldeles ^ustagnera. Men under tiden tilltogo kuppstämningarna ute i landet, till och med inom vissa smärre partier, vilka endast hade en obetydlig spridning bland befolkningen, och givetvis hade en lyckad statskupp från deras sida kunnat medföra svåra komplikationer, av delvis utrikespolitisk natur. Detta ville Ulmanis och ^ugeneräl Balodis förhindra, varför de också understöddes i sina ^uförehavanden av ett flertal politiska partier. Efter den utan all blodsutgjutelse genomförda statskuppen utlovades landet en ny författning, ett löfte som vann anklang inom alla befolkningsskikt. Tyvärr infriade Ulmanis icke detta löfte trots ^ugeneräl Balodis och vice ministerpresidenten Skujenieks föreställningar; det av Ulmanis skapade kammarsystemet med ett lantbruksråd och ett kulturråd kunde givetvis icke ^uersätta en folkvald representation.

Det måste emellertid tillstås, att Ulmanis regering gjorde mycket både för den materiella och kulturella odlingen i landet. Högskolor och över huvud taget den vetenskapliga forskningen kunde glädja sig åt betydande anslag från Ulmanis regering, särskilt under de år professor A. Tentelis var

kulturminister. Om man över huvud taget kunde tala om en opposition mot stats- och ministerpresidenten Ulmanis, så var denna ganska obetydlig och endast mer märkbar efter den 5 oktober 1939. Även en del andra av regeringens åtgärder under detta år vunno icke bifall.

Folket var särskilt missnöjt med regeringens oklara utrikespolitik och framför allt med det den 5 oktober 1939 ingångna fördraget med Ryssland om upplåtande av ryska baser på lettiskt territorium. Man hade alltid en känsla av att regeringen Ulmanis hyste allt för litet förståelse för ett starkt förbund mellan de baltiska republikerna och för ett allvarligt och vittgående samarbete med de nordiska staterna. Det var en dylik utrikespolitik, som folket krävde, och följaktligen hade en sådan också vunnit förståelse inom alla kretsar i landet.

Redan det fria Lettlands förste utrikesminister, S. Meierovits, hade energiskt gått in för ett baltiskt samarbete, och så tidigt som den 3 augusti—4 september 1920 hölls på lettiskt initiativ en baltisk konferens i Bulduri, en badort utanför Riga. Den 1 november 1923 kom ett förbund med Estland till stånd, vilket senare följdes av ett estniskt-lettiskt-litauiskt närmande. Denna utrikespolitik hälsades med stor tillfredsställelse av det lettiska folket, och de estniska statspresidenterna Jakson och Päts fingo ett mycket hjärtligt mottagande i Riga liksom även den lettiske statspresidenten A. Kviesis i Tallinn.

Det senare besöket år 1933 sammanföll med den stora estniska sångarfesten, och jag hade fått i uppdrag av den lettiske presidenten att tillsammans med generalerna Balodis och Hartmans samt dåvarande generalsekreteraren i lettiska utrikesdepartementet Wilhelm Münters åtfölja honom på denna resa. Tallinn var smyckat till fest; överallt såg man vackra prov på esternas nationella hänförelse. Den paradérande militären gjorde ett mycket fördelaktigt intryck. Sångare och sångerskor liksom en del av befolkningen i övrigt voro iförda nationaldräkter, det var en stor festdag, till vars ära man bundit kransar och buketter, och ett ungdomens fackeltåg drog sjungande förbi presidenten på slottsplatsen. Vi letter gladde oss åt att bevittna den nationella hänförelsen hos den estniska befolkningen och hade även en stark känsla av, att de båda fria baltiska staterna, som med sina presidenter voro representerade vid denna fest, måste till sitt gemensamma bästa föra en nära samförståndspolitik.

Det måste därför beklagas, att president Ulmanis aldrig avlade något besök i Tallinn, ehuru man från estniskt håll uttryckt en önskan härom, liksom att förhållandet till Litauen lämnade mycket övrigt att önska; först 1937 och framför allt efter det polska sammanbrottet 1939 undergick detta en förändring till det bättre. Trots flera konferenser gick tillämpningen av de olika handelsfördragen mellan de baltiska staterna icke alldeles friktionsfritt, och

den önskvärda tullunionen med Estland kom aldrig till stånd. Det började sägas i landet: regeringen vill vara tillmötesgående mot vissa stormakter, därför draga förhandlingarna mellan de baltiska staterna ut på tiden. Kanske var denna åsikt förhastad, säkert är emellertid att utrikesminister W. Munters politik icke vann det lettiska folkets bifall.

Även önskade folket ett utvidgat samarbete med de nordiska staterna, och hur stora sympatierna voro för Sverige och Finland kom bäst till uttryck genom det hjärtliga mottagande, som kung Gustaf och presidenten Relander fingo vid sina respektive besök i Riga. Då kung Gustaf år 1929 var i Riga, tyckte sig det lettiska folket uppleva nationella festdagar. Ingen har mottagits med större hjärtlighet av hela det lettiska folket än konungen av Sverige. Då det bestämts, att konungen även skulle göra ett besök i universitetet, var det svårt att avvisa alla de studenter, som ville vara närvarande vid mottagningshögtidligheterna i aulan, vilken endast kunde rymma en obetydlig del av hela studentkåren. Då konungen anlände till Riga, hade studenterna i stora skaror samlats utanför järnvägsstationen. Vid de livländska järnvägsstationer, som passerades av det från Tallinn kommande kungliga extratåget hade stadsbor och lantbefolkning mött upp under sång och med blomsterkransar, fullkomligt spontant, utan något som helst officiellt initia-

tiv, trots den tidiga morgontimmen, och trots det att utsikterna att få se konungen själv därför voro ytterst ringa. På de gator i Riga, som han skulle passera, hade väldiga människomassor väntat i timmar för att kunna bringa konungen av Sverige sin hyllning. Studenternas stora fackeltåg hade anordnats utom programmet på deras eget initiativ, och de tiotusentals människor, som vid konungens avresa församlats i hamnen voro också ett bevis på det lettiska folkets sympatier för Sveriges konung och folk. Jag har icke skildrat det officiella festprogrammet vid kungabesöket, men jag kan här icke underlåta att omnämna den högtidliga, nästan gripande stämning, som rådde i universitetets aula, då konungen fick mottaga det hedersdoktorsdiplom, som universitetssenaten enhälligt förärat honom. Det fanns väl knappt en enda lett, som icke hade varit beredd att hylla konungen och strö blommor på hans väg.

För att förstå detta får man icke heller glömma det livliga, redan omnämnda kulturella samarbetet mellan Sverige och den unga lettiska staten, som bland annat kom till uttryck i lettiska konst- och kulturhistoriska utställningar i Sverige, de svenska utställningarna och den svenska operans gästspel i Riga, den lettiska balettens besök i Stockholm samt de i Riga under intimt samarbete med svenska vetenskapsmän organiserade kongresserna. Vid Rigas universitet fanns även ett svenskt lektorat, uppe-

hållet först av lektor H. Wallin, senare av lektor W. Freij. Lettiska vetenskapsmän och studenter erhöles ofta stipendier för forskning eller studier i Sverige. Utan den uppriktiga vänskap till Sverige, som besjälade det lettiska folket, hade dessa kulturella strävanden icke kunnat komma till stånd eller haft framgång. Varje lett kan betyga, hur gärna, alltid frivilligt, och på eget initiativ, det lettiska folket och de kulturella institutionerna i Riga sökte och upprätthöll vänskapsförbindelser med Sverige.

Med sorg och bestörtning mottog det lettiska folket däremot utrikesminister Munters beslut, den 6 december 1939, att av »neutralitetsskäl» förbjuda firandet av den finska nationaldagen (vilket dock skedde i privata kretsar, något som jag själv kan intyga). Det planerade grundandet av en skandinavisk professur vid universitetet i Riga stoppades också, trots det att utrikesminister Munters så ofta och synbarligen gärna besökt Sverige. Lettlands utrikespolitik, särskilt det sista året, var icke lycklig.

Den ryska ockupationen

neikalis!
galifo portjo!

REDAN år 1927 hade Lettland slutit ett handelsfördrag med Ryssland, vilket utan tvivel icke var ärligt menat från rysk sida. I detta förpliktigade sig Ryssland att upptaga beställningar inom olika delar av lettisk industri, och efter kända ryska metoder hade även sådana utlovats, för vilkas utförande nya fabriksanläggningar voro av nöden. Då emellertid allt var färdigt, en del leveranser redan effektuerade, och i samband därmed arbetarantalet i de lettiska fabrikerne ökats, upphörde plötsligt de ryska beställningarna. Man kan lätt tänka sig de olägenheter, som uppkommo därigenom; arbetslöshet blev följd, och vilka äro mer mottagliga för politiska ytterlighetspartiers propaganda än just de arbetslösa?

Ändock förstod den ryska regeringen att med stor skicklighet dölja sina verkliga avsikter. År 1932 ingicks på ryskt initiativ en icke angreppspakt mel-

lan de två länderna, följd av ett år 1933 ingånget fördrag, i vilket begreppet angräpar närmare definierades. Genom detta fördrag skulle det lettiska folket övertygas om, att några aggressiva planer från Rysslands sida under inga omständigheter förelågo.

Men allt skulle utfalla annorlunda än Lettland hoppats. I likhet med de övriga baltiska staterna tvingades Lettland, den 5 oktober 1939, att underteckna en »ömsesidig biståndspakt» med Ryssland. Genom detta fördrag beviljades Ryssland tillstånd att upprätta militära baser på Kurlands västkust med rätt att där hålla garnisoner på sammanlagt 25,000 man. I gengäld lovade Ryssland att respektera Lettlands författning, administrativa förvaltning, landets sociala och samhällliga struktur och på intet sätt inblanda sig i Lettlands inre angelägenheter. Den lettiske utrikesministern W. Munters, som i Moskva undertecknat denna pakt, höll efteråt föredrag i olika lettiska institutioner om de redan avslutade förhandlingarna, för att om möjligt skingra den missräkning, som dessa framkallat inom befolkningen, och som hötade att resultera i skarpa meningsyttringar.

Vid ett gemensamt sammanträde mellan de fyra statskamrarna, inför Rigas officerskår och arbetarrepresentanter och vid ett möte i universitetet, till vilket lärare och studenter kallats, redogjorde utrikesministern för de lettisk-ryska förhandlingarna

och försökte att försvara dessa med, att den ingångna pakten icke var till skada för landet, snarare tvärtom. Lettland hade därigenom förskönats från att indragas i det europeiska kriget och hade icke att frukta för nya förödelse liknande dem under världskriget. I universitetet mottogs Munters med iskall tystnad. Applåderad blev han endast, då han förklarade att ytterligare krav från rysk sida skulle mötas med vapenmakt.

Vid privata sammankomster och vid ett sammanträde i universitetets senat framhöll kulturministern J. Auskaps, att Munters undertecknat pakten i närvaro av Stalin, som i egenskap av georgier själv var representant för en folkminoritet, och därför visat sig hava en vittgående förståelse för Lettlands intressen, samt att följaktligen ingenting ont var att frukta från den mäktige grannen i öster.

Det kan icke heller förnekas, att man länge varken såg eller hörde talas om rysk militär i Riga, Livland, Semgallen och större delen av Latgale. Endast i de västkurländska städerna Liepaja och Ventpils hade rysk militär blivit sedd, och till Nordkurland hade chaufförer och byggnadsarbetare lockats med löften om god betalning. Först i maj 1940 såg man även i Riga ryska soldater på utflyktsresa; en skarpsynt iakttagare kunde det emellertid icke undgå, att de ryska soldaternas exkursioner snarare gällde de viktigaste statsinstitutionernas byggnader än museerna . . .

nov 14/40 Så nalkades för Lettlands i relativt stort lugn invaggade befolkning den ödesdigra juni månad år 1940. Redan i början av månaden framförde den ryska legationen och det ryska militärbefälet i Lettland det lögnaktiga påståendet, att Lettland led brist på byggnadsarbetare, och att uppförandet av de ryska kasernerna i de kurländska städerna gick alltför långsamt. Den lettiska regeringen tvingades också att bevilja inresetillstånd för tre hundra ryska byggnadsarbetare. Någon kontroll av deras yrkesskicklighet kunde givetvis icke företagas, och senare visade det sig, att dessa »byggnadsarbetare» i själva verket voro de ryska propagandamyndigheternas agenter.

Vidare hade rysk militär natten till den 15 juni överfallit en lettisk gränspostering, bränt ned dess förläggning, mördat en gränspost och hans hustru samt tillfångatagit och fört till Ryssland tolv andra gränsposter. Samtidigt kunde fastställas, att betydande ryska truppkoncentreringar försiggingo vid den lettisk-ryska gränsen, där ryssarna ända sedan årets början hållit på med att uppföra befästningsverk. Och så, den 16 november, fick den lettiska regeringen mottaga ett ryskt ultimatum, på vilket svar krävdes inom tjugofyra timmar — Ryssland fordrade en ombildning av den lettiska regeringen samt rätt till inmarsch för den ryska armén...

Tidpunkten för detta ultimatum var skickligt nog uttänkt. Söndagen den 16 juni skulle nämligen

en stor sångarfest äga rum i den östlettiska staden Daugavpils. Flera tusen lettiska sångare och tio-tusentals åhörare från alla delar av landet hade redan inträffat i Daugavpils eller befunno sig på resa dit. Alla åkdon och järnvägsvagnar hade utnyttjats för att ^{braga tillert} ^{större} ^{större} försla de stora människomassorna till Daugavpils och sent på natten åter transporterades dem till respektive hemorter.

Medan dessa fosterländska festligheter ännu pågingo i den östlettiska provinsen, och innan ännu den sista festsången och landets nationalhymn förklingat, överskredo, natten mellan den 16 och 17 juni, de första ryska trupperna den lettiska gränsen — tjugofyratimmarsfristen hade icke ens utlöpt, och den lettiska regeringen hade ännu icke hunnit besvara ^u noten. Inget organiserat motstånd kunde göras, och endast några kompanier ur det sjunde lettiska infanteriregementet, som var förlä^vgt i gränstrakterna, gjorde ett försök att hålla den ryska övermakten stäng^uen. Det hade först lyckats dem att kasta de ryska trupperna tillbaka över gränsen, men redan på måndagen ingick underrättelsen från Riga, att detta motstånd varit förgäves. Och med regementschefen, överste R. Ceplits självmörd hade de lettiska hjältarnas svanesång kommit till sitt bittra slut...

Från olika håll trängde ryska trupper in i Lettland, där den ryska armén ju redan hade betydande stödjepunkter i den lettiska arméns rygg. Tunga

tanks, lastautomobiler med soldater och maskingevär, tungt och lätt artilleri rullade i riktning mot Riga från Litauen över Jelgava, från Estland över Valka och från den ryska gränsen över Rezekne och Daugavpils. Då den lettiska regeringen efter de i sångarfesten deltagande ministrarnas återkomst till Riga samlades till konselj tidigt på morgonen den 17 juni för att dryfta svaret på Rysslands ultimatum, återstod ingenting annat än att konstatera ockupationen som ett faktum och att betrakta det ryska ultimatumet som »frivilligt» antaget...

Omedelbart efter detta tragiska kabinettsammansträdes avslutande, klockan elva på förmiddagen, kallades alla högre ämbetsmän till sina respektive ministerier, där de informerades om situationen och ålätades att förbereda sina underordnade av alla kategorier på den ryska arméns intåg i Riga.

Då jag vid tolvtiden på dagen återvände från kulturministeriet till riksantikvariets lokaler genom en del av Riga, som ännu i sorglös ömvedvetenhet om det inträffade som vanligt skötte sina dagliga sysslor, fick jag på Frihetsboulevarden syn på de första ryska tanksen. På denna Rigas största gata rullade de in mot stadens centrum i riktning mot ryska legationen och de offentliga byggnaderna. Telegraf-, post- och radiostationerna voro redan besatta. Håpna iakttog Rigas borgare de främmande trupperna, ingen ville inse, att en rysk ockupation av landet redan ägt rum.

Men snart skulle bilden ändra sig. Antalet ryska trupper växte från timme till timme, och personer, som uppehållit sig i stadens utkanter och omgivningar, kunde berätta, att vägarna, ja till och med skogarna i Rigas omedelbara närhet voro överfyllda av ryska trupper. På de stora landsvägarna mellan Riga och Jelgava samt mellan Riga och Sigulda strömmade oavbrutet rysk militär i riktning mot huvudstaden. Stora truppavdelningar hade fattat postö på esplanaden i det moderna Rigas centrum, och på denna samt i närheten av huvudbangården byggde ryska soldater upp radiomaster i största hast. Ryska legationstjänstemän foro omkring i staden för att, av allt att döma, framföra örder till de framför de offentliga byggnaderna posterande tanksens besättningar.

På samma sätt hade det varit i alla Lettlands större städer. Landet var ockuperat, och den verkliga makten utövades från och med nu av den ryska militärbefälhavaren, mot vars tanks, kanöner och över tvåhundrausen soldater den lilla, över hela landet kringströdda lettiska armén ingenting kunde göra. Från ryskt håll utgick en omedelbar förordning om, att de flesta kasernerna skulle utrymmas, särskilt sådana som befunno sig på strategiskt viktiga platser. Även skolhus måste upplåtas som kaserner åt de ryska trupperna, ja, själv var jag till och med tvungen att upplåta ett nyss uppfört hus i friluftsmuseet till militären. Då den ryske vice

utrikeskommissarien Wyschinskij anlände till Riga hade redan alla militära åtgärder vidtagits för att giva det nödvändiga eftertrycket åt de ryska fordringarna.

I Riga härskade en tryckt, dystert stämning. Trots det stora antalet tanks och trupper gjorde den ryska militären icke just något glänsande intryck, och ungdomen, liksom alla lettiska patrioter, ville icke finna sig i det uppkomna läget. De tre hundra »byggnadsarbetarna», eller i varje fall de flesta av dem, hade kommit till Riga, och samtidigt med de ryska trupperna hade det också kommit civila, som gingo i kläder, som man icke var van att se i Riga. Egendomliga, främmande gestalter hade man på sista tiden sett gå in och ut på den ryska legationen. Den 16 och 17 juni hade främlingar utdelat pengar och alkohol i Rigas huvudsakligen av ryssar och judar befolkade latgaliska förstad, och på eftermiddagen den 17 juni försökte en i lumpor klädd pöbel, sådan man tidigare aldrig sett i Lettland, att tränga fram till polisprefekturen. Det kom till skottlossning, även från den ryska militärens sida. Situationen hade tillspetsat sig, och redan i skymningen upplästes i radion en förordning om, att all gatutrafik var förbjuden efter klockan nio på kvällen.

Det hade blivit bekant, att ett kabinettsammansträde pågick, och att ett viktigt radiomeddelande var att förvänta. Vi, några universitetsprofessorer, hade därför samlats hemma hos en av våra kolleger

för att diskutera läget. Strax före klockan 9 fingo vi för sista gången höra stats- och ministerpresidenten K. Ulmanis stämma. Det var ett tal till det lettiska folket, ty oaktat landets ockupation nu var ett faktum, hade statspresidenten erhållit lugnande försäkringar och löften från rysk sida, vilka regeringen beslutat delgiva folket. »Förbliv alla på era poster, liksom jag skall förbliva på min» — det var statspresidentens sista ord, och på dessa följde den lettiska nationalhymnen. Vi tyckte oss ännu kunna skönja en liten gnista hopp för framtiden, men de enstaka, egendomligt klädda gestalterna på gatorna i den ryska legationens närhet, som vi mötte på hemvägen, uppfyllde oss åter med mörka aningar. Rent instinktivt, ty eftersom vi saknade all tillgång till precisa informationer om det faktiska läget, kände vi på oss, att något var i görningen.

Emellertid tycktes vice utrikeskommissarie Wy-schinskijs första och andra besök hos president Ulmanis ingiva en viss förhoppning om, att Ryssland icke skulle bryta de ingångna fördragen. Wy-schinskij hade tidigare intresserat sig för vårt undervisningsväsen och för ett kulturellt samarbete mellan Lettland och Ryssland. Även efter hans andra besök, då det ryska tönfallet redan skärpts, hade Ulmanis varit av den meningen, att allt ännu icke var förlorat, och att ryssarna kanske skulle nöja sig med ett personombyte på endast ett par av mi-

nisterposterna. Efter detta sammanträffande kallade presidenten till sig några av de ledande männen i Riga, däribland chefen för Lettlands bank, och tycktes då ännu ha varit full av optimism.

Men dessa förhoppningar skulle snart komma på skam. De tidigare omnämnda »byggnadsarbetarna», nu alla församlade i Riga, och de med ockupationsarmén inkomna ryska kommunisterna, som medfört och utdelade redan i Ryssland tryckta propagandaplakat, infunno sig i fabrikerna, särskilt i de latgaliska förstaden, för att uppvigla eller rent av tvinga arbetarna och minoritets-elementen till demonstrationer mot Ulmanis regering. Varom icke hotades arbetarna med blivande massavskedanden. I den latgaliska förstaden utövades påtryckningen med hjälp av alkoholtilldelning, och överallt stodo ryska tanks, i vilkas »skydd» demonstranterna drevos ihop och ledsagades till staden. Målet var den ryska legationen, där Wyschinskij och det ryska sändebudet Derewjanskij bägge visade sig på balkongen och höllo tal till demonstranterna. Och är det icke karakteristiskt för »ryssarnas» förträffliga »organisationsförmåga», att medan Wyschinskij talade försonande och i för Lettland vänskapliga ordalag, utkastade kommunistiska provokatörer från olika rum i legationen hänfulla glösor mot det fria Lettland, som visserligen icke besvarades av demonstranterna men däremot mottogos med hurrarop av den sluskigt klädda, berusade pöbeln.

Det var därför, som tanks voro posterade utanför legationen, därför som de hade åtföljt demonstrationståget jämte lastautomobiler med soldater, som nu livligt deltog i hurraropen.

Wyschinskij krävde hela ministärens avgång, och att en ny ministär med professor August Kirchenstein i spetsen skulle godkännas av statspresidenten. Och vad skulle denne göra? Till hans »skydd» hade truppavdelningar med kanöner och maskingevär sammandragits framför slottet, och mot den andra, åt Düna vettande sidan av detta, riktade ryska krigsfartyg sina kanöner och maskingevär. Framför de viktigaste regeringsbyggnaderna hade likaledes tanks och vaktposter utplacerats, »till skydd mot demonstrationer». Ryska tanks foro oavbrutet fram och tillbaka i staden; här var det befolkningen, som skulle »skyddas». Det lettiska hemvärdnet avväpnats, liksom även civilbefolkningen — vilket icke var svårt att göra, eftersom licéns för vapeninnehav fordrats i Lettland, och listor på vapeninnehavarna hade uppsatts av pölisén. Även en del av den lettiska militären hade, som redan nämnts, måst övergiva sina kaserner och avlägsnats ur staden. Läget var redan fullständigt hoppplöst, och regeringen kunde icke ens längre tänka på en flykt till utlandet, eftersom alla vägar, järnvägar och flygplatser hade ockuperats av den ryska militären.

Så fick då Lettland en ny regering huvudsakligen bestående av personer, som voro fullständigt obe-

kanta för folket och tidigare icke hade spelat någon politisk roll. Wyschinskij hade uppsatt regeringslistan efter den ryska legationens förslag, och de flesta av de nya ministrarna hade också varit ständiga gäster i legationen. Deras brist på karaktär och deras oförmåga att motstå de ryska önskningarna hade givetvis också spelat en stor roll vid valet av den nya ministärens medlemmar. Emellertid kan jag icke säga, att de alla voro förrädare mot sitt folk och sitt land, ty bland dem fanns också uppriktiga patrioter, som på grund av sin liberala inställning voro motståndare till Ulmanis diktatur och hoppades att med rysk hjälp återställa landets tidigare parlamentariska författning. Man får icke glömma, att Ryssland den 5 oktober 1939 högtidligt utlovat att respektera Lettlands författning och sociala struktur, och att dess ultimatum av den 16 juni 1940, fränsett kravet på en militär inmarsch, endast fordrat en ombildning av kabinettet. Icke heller får man bortse från de vänskapsförsäkringar, som Wyschinskij avgivit både offentligt och privat. Det syntes troligt, att det år 1934 upplösta parlamentet åter skulle inkallas, och i denna förhoppning anlände till och med från utlandet landsflyktiga letter, som visserligen hade en tillspetsad demokratisk inställning, men som absolut icke voro några kommunister.

Även dessa förhoppningar skulle emellertid visa sig vara förhastade. Den statspresidenten fördrags-

och författningsstridigt påtvingade regeringen visade sig endast vara ett verktyg i Rysslands och Wyschinskijs händer för att i utlandets ögon giva ett sken av laglighet åt Lettlands med våld och mot folkets vilja genomförda inkorporering i Sovjetunionen. Det är i varje fall beklagligt, att den nya regeringen saknade all ryggrad. Enbart den omständigheten att ett par av den nya regeringens medlemmar som en protest mot den politiska utvecklingen snart lämnade sina poster var i sanning icke tillräcklig för att värna deras egen och folkets ära . . .

Redan den andra, denna gång officiellt arrangerade demonstrationen för Wyschinskij och den nya regeringen visade med alla sina från Ryssland införskaffade plakater, att Rysslands planer syftade mycket längre än vad man hittills trott. Sovjetunionen förhärligades öppet, och Lettlands inkorporering i denna krävdes redan. Denna gång hade icke endast arbetarna utan även statstjänstemännen tvingats att delta i demonstrationståget, och det beprövade medlet med tankseskort och alkoholtilldelning i några av förstäderna hade åter kommit till användning. Eftersom demonstrationen och särskilt Kirchensteins och Wyschinskijs tal radierades, inträffade det, att hela Lettland kunde höra den senares till några omkringstående yttrade ord om en grupp demonstranter: »Fy fan, de äro ju alla berusade!» Ävenså felades icke heller denna

gång de utkommenderade ryska skrikhalsar, som visat sig så användbara vid den första demonstrationen.

Redan innan regeringen var många dagar gammal, tvingades den att avskeda en rad lettiska patrioter i hög ämbetsställning. På rysk befallning offentliggjorde den ett dekret, enligt vilket statspresidenten berövades allt inflytande i regeringen och endast med sin underskrift skulle representera staten vid utfärdandet av nya förordningar och lagbeslut. Ännu under ockupationens första dagar hade statspresidenten vågat att företaga en tur genom Riga i öppen automobil, endast ledsagad av sin adjutant, överste M. Lukins, och sin privatsekreterare, J. Rudums, och då på det hjärtligaste blivit hälsad av befolkningen — från och med nu fick han icke lämna slottet och var redan en fånge i ockupationsmaktens händer.

Och regeringen, som vid sin tillkomst riktat ett upprop till folket, i vilket den förklarar sig endast vara en provisorisk regering tills parlamentet hade sammanträtt och en på parlamentsgrund bildad regering hade antagits, tvingades nu att antaga en ny valordning, som på intet vis motsvarade den tidigare författningen. Lika rättsvidrigt var den nya regeringens beslut av den 20 juli 1940 att fråntaga president Ulmanis hans ämbete, varefter inrikesminister V. Lacis genom lögner och förräderi utlämnade Ulmanis till deportation till Ryssland, ett öde som även drabbade M. Skujenieks,

H. Celmins, general Balodis, hans efterträdare som krigsminister, general K. Berkis, den förutvarande justitieministern J. Apsits, den förutvarande inrikesministern Veitnieks och många andra.

Även regeringens nya vallag blev genom olika ryska föreskrifter och genom manipulationer i valutskottet, med advokaten Busevitcs, den ryska legationens förutvarande jurist, som ordförande, så omstöpt och förkrympt, att det icke längre kunde bli tal om ett fritt val till det nya »parlamentet». Enligt vallagen ägde grupper omfattande minst hundra medborgare rätt att inlämna en kandidatlista till valkommittén. Men den tidsfrist, inom vilken detta skulle ske, var så kort, och nästan dagligen meddelades nya föreskrifter angående dessa kandidatlistor och över de för dem nödvändiga namnunderskrifterna, att det egentligen endast blev Rigas valberättigade medborgare, som kunde inlämna sådana listor och endast Rigabor, som kunde uppsättas som kandidater. Och över huvud taget kunde man icke veta, om icke en redan uppsatt och undertecknad lista genom nya förordningar blivit formellt oantagbar redan samma dag den skulle inlämnas till valkommittén. Genom en särskild regeringsförordning fick dagspressen endast lämna uppgifter och meddelanden om en kandidatlista, nämligen den officiella, som Ryssland och det kommunistiska partiet gjort upp, och som förklarades vara »det enade folkets».

Ändock voro många nog naiva att tro, att åtminstone denna nya vallag skulle tillämpas. Kända lettiska politiker och förutvarande parlamentsledamöter ur alla partier, med undantag för det kommunistiska, uppgjorde en gemensam kandidatlista, som mottogs med bifall i hela landet, vilket jag själv kan betyga. Härtill kom, att även Wyschinskij uttalat sitt principiella godkännande av fritt uppsatta kandidatlistor, bland annat också av den nu nämnda. Men inga löften höllos. Efter en husundersökning i samlingspartiets valbyrå häktades personalen i denna, allt tryckmaterial konfiskerades, och de studenter, som hjälpt till med att agitera för denna lista, deporterades till Ryssland. Och då denna kandidatlista i sista ögonblicket dock inlämnades, visade det sig, att den »icke avfattats enligt de senaste förordningarna», varför den avvisades. Advokaten Busevitcs hade verkligen på ett stort sätt och till Rysslands fulla belåtenhet löst sin uppgift! Endast en lista, det kommunistiska partiets, förklarades för giltig, och det var till på köpet en lista, vilken upptog namnen på kandidater, som icke ens hade lettiskt medborgarskap — såsom den ryske Rigaministern Derewjanskij! — och vilka nyligen anlät från Ryssland. Och för denna kandidatlista måste det lettiska folket nu rösta!

Jag upprepar, »måste rösta», ty så var ockupationsmaktens och regeringens befallning. Den som icke ville rösta fick ingen stämpel på sitt identitets-

kort, och utan en sådan stämpel skulle ingen ha rätt att i framtiden inneha en statlig tjänst, eller över huvud taget ha rätt till dagligt bröd. Enligt vallagen skulle valen vara »fria och hemliga». De ägde rum den 14 och 15 juli 1940 och tillgingo på så sätt, att medborgarna drevos till valurnorna av rysk militär. Tjänstemännen i ett offentligt verk och arbetarna i en fabrik måste in corpore och under befäl av en kommunist inställa sig i vallokalerna. Vid dessa måste var och en under strängaste polis-kontroll mottaga en kommunistisk valsedel och under lika sträng kontroll hopvika den och lägga den i valurnan utan minsta möjlighet att kunna stryka eller ändra på sin valsedel. Detta var trion Wyschinskijs-Kirchensteins-Busevitcs »fria och hemliga val» — den smutsigaste valkomedi, som väl någonsin satts i scen.

Den 21 juli sammanträdde det sålunda valda parlamentet, som i största hast fattade sina första beslut, ty Wyschinskij måste fara tillbaka till Moskva, där nya förpliktelser väntade honom. Parlamentets sammanträden radierades och med namnlös sorg måste jag liksom hela det lettiska folket höra, att Lettland skulle ingå i Sovjetunionen och att all egendom skulle förstatligas; ja till och med böndernas jord skulle konfiskeras, om den uppgick till mer än trettio hektar. Det fria Lettland hade strypts. Det lettiska folkets främsta fiende, det stora Ryssland, hade med vapenmakt, lögn och

bedrägeri betvingat det lilla Lettland, och därvid
uppfört en gemen komedi, som i Europas ögon
skulle »rättfärdiga» detta barbariska våldsdåd.

Alldeles som om det fortfarande skulle finnas
folk på denna jord, som sätta tro till Rysslands skön-
målningar!

En flykt

AV svenska vetenskapsmän och lärda institutioner, med vilka jag alltid stått i de vänskapligaste förbindelser, hade jag mottagit en inbjudan till deltagande i ett arkeologiskt forskningsarbete i Sverige. Längre hade jag dock icke kunnat efterfölja denna inbjudan, då jag i samband med den tysk-baltiska repatrieringen redan under senhösten 1939 fått regeringen Ulmanis uppdrag att som ordförande i den lettiska delegationen inträda i den lettisk-tyska skiljedomskommissionen. Först den 12 juli 1940 hade jag kunnat slutföra detta komplicerade arbete och var nu fri att anträda min semesterresa — vilket jag mer än gärna gjorde.

Jag erhöll också det kabinettpass, som min tjänsteställning berättigade mig till, och kunde för min hustru och egen räkning anskaffa flygbiljetter till Stockholm. Däremot fick jag endast rätt att medtaga 291 svenska kronor, vilket ju var en an-

tydan om, att jag snarast möjligt måste återvända... Jag misstänkte, att jag stod under bevakning, och som en gång i Moskva kunde jag endast taga med mig ett obetydligt resbagage. Min våning måste jag lämna i det skick den var med möbler, bibliotek och tavelmålning för att icke tala om mitt vetenskapliga arkiv. Ingen med undantag för mina överordnade, utrikesministeriets passbyrå och ett par av våra närmaste vänner skulle veta, om eller när min hustru och jag tänkte anträda vår semesterresa.

Natten mellan den 12 och 13 juli stängdes på den kommunistiska inrikesministern V. Lacin befallning Lettlands alla gränser, och alla respass förklarades ogiltiga. Då jag emellertid först dagen innan erhållit mitt pass, som ju därtill var ett kabinettpass, beslöto vi oss för att pröva vår lycka. Den sista kvällen voro vi tillsammans med några av våra närmaste vänner. På morgonen den 13 juli gingo både min fru och jag som vanligt till våra respektive tjänstelokaler, och vid tolvtiden foro vi i vår bil till flygplatsen Spilva vid Riga.

Kort före Spilva hejdades vi av två illa klädda ryska soldater och en kommunistisk hjälppolis med en röd armbindel. De fordrade att få se våra pass och flygbiljetter, ty utan sådana fick ingen beträda flygplatsen.

I passagerarnas väntrum underkastades vårt obetydliga bagage en grundlig granskning; vi hade en

känsla av, att man framför allt letade efter dokument och värdeföremål. Passet omhändertogs av en rödhårig, orakad kommunistisk hjälppolis i en sjaskig gulbrun kostym med röd armbindel.

Efter en kvart kom han tillbaka och meddelade, att passet icke var giltigt, varför vi icke kunde få gå ombord på flygmaskinen. Då jag under sådana omständigheter ville återvända till staden, meddelade han mig kort och gott, att dörrarna icke skulle öppnas för oss — vi kunde betrakta oss som häktade. Även min begäran om att telefonledes få komma i förbindelse med Riga avlogs.

På mina upprepade föreställningar erhöll jag slutligen tillstånd att sätta mig i förbindelse med det lettiska statskansliet. Här blev man upprörd över, att en hjälppolis motsatt sig ministerpresidentens förordningar — man hade väl ännu icke vant sig vid tanken på, att varje liten kommunist skulle kunna kritisera och trotsa regeringens beslut. Hjälppolisen hade nämligen uttryckligen sagt mig, att den lettiska ministerpresidentens underskrift på ett papper icke betydde det ringaste för honom . . .

I svåra belägenheter är man ofta märkvärdigt lugn och kallblodig, och under skämtsamt samspråk gingo min hustru och jag fram och tillbaka i väntsalen. Och då en kommunist med ett mera vänligt utseende då och då förhörde sig om målet för vår resa, om vårt obetydliga bagage och eventuella resurser i utlandet, fick han slagfärdiga och skämt-

samma svar av min hustru. Dessa människor, som av deras accent att döma voro ryssar och förmodligen helt nyligen anlant till Riga, förvånade sig synbarligen över vår sinnesstämning. Och flygmaskinen startade icke. Ingen visste något om anledningen till dröjsmålet . . .

I buffén satt ett diplomatpar, som anlant från Ryssland och ville lämna landet utan att bliva igenkänt. Fast vi ofta träffats, utbytte vi icke ens ett handslag. Där de sutto litet avsides i buffén, tycktes de bliva allt oroligare över dröjsmålet.

Efter en timmes väntan kom äntligen den rödhåriga hjälppolisen tillbaka och framförde en hövlig ursäkt — mitt pass hade befunnits vara giltigt. Omedelbart efteråt startade flygplanet.

Vi voro fria. Även om vi då ännu icke kunde ana det fruktansvärda öde, som Lettland snart skulle gå till mötes, kände vi en stor lättnad efter nervspänningen på flygplatsen.

Under resan till Stockholm utbytte vi icke ett enda ord. Medan flygmaskinen steg allt högre upp i rymden, försökte jag med mina blickar kvarhålla så mycket som möjligt av Lettlands jord, och då vi slutligen flögo över Domesnäs, visste jag, att ett kapitel av mitt liv åter hade avslutats.

Den 18 augusti erhöll jag ett brev från professor Kirchenstein, i vilket det hette: »Du skall icke tveka nu, då allt håller på att nyordnas i Lettland. Avsluta ditt arbete i Sverige och far hem. Du måste

emellertid nu skaffa ett visum för återresan på ryska legationen.»

Men det stod genast klart för mig och syntes mig alldeles självfallet, att det var någonting jag icke kunde göra — det hade ju varit detsamma som att erkänna det ryska väldet över mitt land. Och lika uppenbart var det, framför allt sedan den 21 juli, att läget var förtvivlat i Lettland. Ville jag förbliva en lettisk vetenskapsman, måste jag stanna kvar i Sverige.

Och jag hade icke misstagit mig! Min professur, dekanatet, riksantikvarieposten hade man omedelbart besatt med andra, fogligare krafter. Riksantikvarieämbetet skulle ställas under G. P. U:s kontroll; statens historiska arkiv hade redan fått en kommunistisk chef, en G. P. U.-man, som icke hade någon aning om arkivarbeten. Till och med min privata väningsinredning hade två från Ryssland komna kommunister, den nuvarande kulturkommissarien Valeskalns och den nya chefen från nyorganiserade museidepartementet Bucens, konfiskerat. Vilket öde jag själv skulle gå till mötes om jag återvänt till Lettland, därom behöver inget tvivel råda. I universitetets nya kommunistiska tidning för den 20 november 1940 kunde jag läsa, att mina böcker förbjudits i Lettland, eftersom jag redan 1924 hade flytt från Ryssland, att jag under min vistelse i Lettland endast berättat lettiska »kultursagor», och att jag i »borgerligt tjänstenit» hade

givit mina vetenskapliga föreläsningar en »förkrympt» gestaltning.

Numera måste de lettiska vetenskapsmännen ha ett kommunistiskt tillstånd för att kunna bedriva sin verksamhet och avgiva periodisk räkenskap för sitt arbete. Men något sådant kräves lika litet i Sverige som i andra fria länder, och här kunde jag också i slutet av 1940 utgiva mitt arbete, »Det älsta Lettland».

Min resa till Sverige hade blivit en andra flykt undan den kommunistiska Sovjetunionen!

Ett år av ryskt herradöme

VAD har ett års ryskt herradöme givit det lettiska folket?

Trots den kinesiska mur, som nu omgiver Lettland, har jag genom utvandrare eller flyktingar kunnat erhålla en del nyheter från mitt fosterland, och jag skall i det följande giva en kort sammanfattning av dessa. Vi skola se, vilket fruktansvärt öde, som övergått det lettiska folket, och hur det i stället för det utlovade »paradiset» störtats i olycka. »Fru Sorg» har gjort sitt inträde i alla fosterlandsälskande letters hem . . .

Enligt Sovjetunionens författning, den s. k. Stalins konstitution, kunna alla folk av fri vilja inträda i unionen och likaledes av fri vilja utträda ur denna. Enligt Lettlands författning av år 1922, vilken regeringen Kirchenstein högtidligen lovade att respektera, kunde frågor, vilka rörde den lettiska statens territorium, och därigenom också frågan om Lett-

lands inkorporering i Sovjetunionen, endast avgöras med folkomröstning, något som icke skedde år 1940.

Professor Kirchenstein var bakteriolog och hade sedan länge tillbaka endast sysselsatt sig med sina mikrobiska forskningar. För honom var en så stor fråga som en stats rättsvidriga inkorporering i en annan stat ett allt för komplicerat problem för att han skulle kunna begripa det. Men Wyschinskij och Busevitcs voro bägge jurister. Den förre hade redan under tsartiden varit advokat i Moskva, under det Busevitcs, som redan nämnts, varit juridiskt biträde åt den ryska legationen i Riga. Dessa bägge herrar borde i alla fall ha förstått det rättslösa i en med våld påtvingad anslutning till unionen. Ack, långt därifrån... Sedan parlamentsvalen ägt rum hade de till och med utfärdat en förordning om, att även de oanvända valsedlarna skulle kastas i urnorna, med den påföljd att »den ryska kandidatlistan» på en del ställen erhållit 105 % av röstetalet! En fjäskande tidningskorrespondent i Kirchensteins officiella press hade med anledning härav i sin dumhet skrivit en panegyrik över letternas valenergi, varigenom Busevitcs såg sig tvungen att förklara för de lettiska tidningarna, att valen samlat ett 105 procentigt deltagande...

Frågar man, vilka följer det ryska herraväldet haft för det till helt nyligen fria lettiska folket, måste jag först och främst svara: en fullständig rättslöshet. Rysk militär jämte tusentals ryska

tjänstemän och kommunistiska agenter kunna nu driva en oinskränkt verksamhet i Lettland. Vad hjälpte de lettiska ingenjörstruppernas revolt i Sigulda vintern 1940? Vad betydde ungdomens protest mot den ryska ockupationen den 18 november 1940? Revolten i Sigulda undertrycktes, varvid många dödades och sårades. Gymnasister och studenter fingo undergå både kroppslig och andlig tortyr i G. P. U.-fångelserna i det nya Rådslettland och deporterades i hundratal till Ryssland, »den friaste staten i världen...».

Och vem kan över huvud taget räkna de häktades och till Ryssland deporterades antal? Vem kan räkna de skjutnas och till långa fängelsestraff dömdas antal? Är icke särskilt för äldre män långa uppehåll i de ryska fängelserna detsamma som en långsam, kvalfull död? Vem kan mäta värdet av den samlade lettiska egendom, som bortförts till Ryssland, eller av de »nationaliserade» hus, apotek, affärer, hotell och fabriker, som nu voro Sovjetunionens »egendom»? De lettiska bönderna hade ofta i årtal måst avbetala på sina hypotek och sina inventarier och hade endast sitt eget arbete att tacka för sitt välstånd — nu ha deras gårdar med undantag för 30 hektar uppdelats och deras inventarier till stor del beslagtogs. I det rättslösa ryska Lettland finns det icke längre någon personlig frihet och knappast heller någon personlig egendom. Till och med av sitt återstående jordstykke måste

bonden — såsom nyligen meddelades i den lettiska radion — »frivilligt» och utan ersättning utlämna en betydande del av sin mjölk, smör- och köttproduktion till staten, och därtill såsom »gengåva» för den jord, som en gång var hans egendom . . .

Samtidigt äger en skoningslös russifiering av Lettland rum. I skolor och högsolor spelar undervisningen i ryska en stor roll, och för tjänstemän och arbetare anordnas ryska språkkurser, som var och en obligatoriskt måste bevista. Rysk musik, rysk konst, rysk litteratur, ryska föredrag och ryska tidskrifter påtvingas det lettiska folket. I de deporterades ställe insätts ryssar och judar, och de olyckligas antal måste vara stort, då från Ryssland anlända tjänstemän, kvinnliga såväl som manliga, till och med fått i uppdrag att förvalta de nationaliserade husen.

Även de lettiska kommunisterna tyckas icke längre spela någon roll i »Lettlandsfolkens socialrepublik» och ha i varje fall måst avstå från allt större inflytande till från Ryssland komna ryska — eller judiska — sovjetjänstemän. Så måste de två efter varandra följande folkkommissarierna för bildningsväsendet, letterna P. Lejins och J. Lacis, träda tillbaka och den ultrakommunistiske Lacis blev till och med häktad. Universitetet, lantbruksakademien och konstakademien ha redan samtliga en andra »sovjetrektor», vilken tillsatts av ockupationsmakten. Lantbruksakademien fick genast efter

»anslutningen» sekreteraren i det nya parlamentet, docenten Paul Galeniks, till rektor; han har redan blivit avsatt och efterträtts av ryssen Ivan Ostrow, en elev i Moskvas kommunistiska akademi. Universitetet fick nästan samtidigt till rektor den förutvarande järnvägsarbetaren, senare officeren i den röda armén, Ivan Paschkewitsch, vilken likaledes snart avsattes och ersattes med den nuvarande rektorn, Ivan Jurgens från Moskva. Även professor Kirchenstein själv, som efter Ulmanis avsättande på sätt och vis blev lettisk statspresident, har redan efterträtts på sin post av det förutvarande ryska sändebudet i Riga, Derewjanskij. Lettland är icke endast ett rättslöst och utplundrat land, den värsta faran är dock russifieringen, vars genomförande redan börjat.

Ett brev från en förutvarande hög lettisk tjänsteman, vilken flydde ur landet först i mars 1941, ger en skildring av det nuvarande tillståndet i Lettland. Även om denna skildring icke är fullständig, är den dock gjord av ett ögonvittne, en mer värdefull källa än lösryckta tidningsnotiser.

»De förutvarande lettiska tjänstemännens öde», heter det i detta brev, »är synnerligen hårt. Om de icke redan äro skjutna, häktade eller deporterade, erhålla de i varje fall icke längre något arbete. Alla deras besparingar och tillgodohavanden ha konfiskerats, och de livnära sig genom att sälja sina möbler och kläder, om de fortfarande ha sådana. Många

förutvarande tjänstemän liksom ett antal förutvarande officerare förtjäna sitt bröd såsom bärare, hamnarbetare, gatu- och lantarbetare.

Många äro förbjudna att antaga något som helst arbete, eller också ha de på grund av sin ålder icke de fysiska krafterna för att utföra grovarbeten; sådana kvalificeras som 'arbetslösa' och måste betala ett extra tillskott på sina hyror. I stället för den rubel, som 'de arbetande' betala per kvadratmeter golvyta, få dessa 'arbetslösa' betala 2: 50 rubel.

Och fast det fortfarande, trots en betydande infiltration av ryska tjänstemän och rysk militär, finns gott om tomma våningar, ja till och med tomma hus både i Riga och de övriga städerna, får en vanlig borgare endast disponera över en golvyta på sex kvadratmeter, varför många familjer nu bo i samma våning; i större rum måste ett flertal sines emellan obekanta människor husera tillsammans.

Att flytta från en våning till en annan eller från ett rum till ett annat i samma våning får man endast med myndigheternas tillåtelse. Husföreståndarna äro på en gång underställda myndigheterna (och måste kontrollera hyresgästerna för deras räkning) samt polisen (för vilken de måste spionera åt G. P. U.). Ofta bliva hemliga G. P. U.-spioner avsiktligt inkvarterade i våningarna. Kan någon under sådana förhållanden undra på, att borgaren i dagens Lettland går omkring som ett jagat djur både i husen, ämbetsverken och på gatorna, icke vågar

debeten 193

U. Jälva värtel - stora ju...

starp och!

tala med någon eller lyssna till den utländska radion?

Man får nöja sig med den ryska radions nyhetsförmedling och läsa de lokala, officiella tidningarna, på vilka för övrigt varje »arbetande» måste prenumerera.

Som 'statsanställda' betraktas naturligtvis alla 'arbetande', också fabriksarbetare, vilka varken få strejka, lämna sitt arbete eller söka sig ett annat. Deras löner äro miserabla; de uppgå till mellan 150 och 400 rubel i månaden. Fabriksarbetaren förtjänar mellan 150 och 250 rubel i månaden, en läkare 400 rubel. Tar man i betraktande, att ett par skor kostar 200 rubel och en meter tyg ända till 300 rubel, så förstår man, hur urusla de löner äro, som utbetalas i det nuvarande Lettland.

Relativt väl betalda äro endast de ungdomar, som äro anställda att bedriva kommunistisk propaganda och spionage. Så översvämma de också kaféer och restauranger, vilka givetvis också äro förstatligade.

Överallt, även i de förutvarande nykterhetskaféerna, försäljes numera alkohol, och utskänkningslokalerna äro öppna under dygnets alla timmar. Statens förtjänster stiga därigenom, och en berusad människa är ju också lättare att utfråga och utspionera... Spritkaféer och statliga spritförsäljningslokaler finnas i varje kvarter i Riga, som ville de nya ryska myndigheterna uppfordra till alkoholmissbruk...

Ja men
-1
vera

Kvaktur

Fabriksföretag samordnas ofta under en ledning och i ett och samma hus, och i samband därmed får ingen förundra sig över, att så många av de nyaste och bästa maskinerna försvinna under omflyttningen. Flera av dessa föras till Ryssland liksom redan skett med Rigas bussar och automobiler.

Berövade de bästa och modernaste maskinerna måste fabriksarbetarna det oaktat hålla samma standard och kvantitet på de tillverkade varorna som förut. Därför kan ingen förundra sig över, att arbetarna icke kunna vara tillfreds med sin ställning, sina löner, det påtvingade övertidsarbetet och förbudet mot att sluta på fabriken. Härav förklaras de många sabotagehandlingar, som begåtts mot de lettiska fabriker. Maskiner förstöras ofta, och hela fabriker brinna ned, såsom till exempel tändsticksfabriken och spannmålselevatorn i Liepaja.

Hat och till och med öppen opposition mot myndigheterna kommer särskilt bland ungdomen till uttryck. Det har hänt, att skolpojkar utvisslat de från Ryssland ankomna propagandisterna eller barrikaderat klassdörrarna för dessa. Gymnasister och studenter deltaga i hemliga, mot Ryssland riktade sammankomster, trots det att de ryska myndigheterna begagna sig av hård kroppslig bestraffning, fängelsestraff eller rent av deportation mot de er-tappade.

I universitetet äro de patriotiskt sinnade lärarna

delvis avskedade, bland annat alla teologerna och filosoferna samt en del av historikerna, och från Ryssland anlända nya, kommunistiska 'professorer', vilkas vetenskapliga utbildning är mer än bristfällig. Flera av rektorerna och lärarna vid elementar-^{attity-}skolor och gymnasier ha likaledes blivit avsatta; ^{direkt} två hundra ersättare för dessa ha nyligen utbildats på kommunistiska 'snabbkurser', såsom meddelades i den lettiska radion. Skolbarnen kvarhållas ofta i skolan för att fråndragas föräldrarnas inflytande. Studiet av det ryska språket forceras, icke endast i skolorna utan även i de statliga institutionerna och ute bland landsbygdens befolkning.

De förutvarande domarna ha avsatts och nya, från Ryssland inkallade, döma nu efter de ryska lagarna och 'det kommunistiska samvetet'. Nyligen överlämnades åt en folkomröstning att besluta, om några förutvarande poliser skulle skjutas eller ej. Vid den sammankallade 'folkförsamlingen' måste alla ämbetsmän och arbetare tvångsvis inställa sig och genom sin namnunderskrift på 'listan på de närvarande' bestyrka att de varit tillstädes. Dessa listor betraktades senare som en av de närvarande underskriven dödsdom över de förutvarande poliserna . . .

Fängelserna i Sovjet-Lettland äro överfyllda, ehuru nattetid oavbrutna deportationer till Ryssland verkställas. I celler, som äro avsedda för aderton fångar, sammanföras nu ett femtiotal politiska

arrestanter. En gång i veckan äga deras anhöriga rätt att till fängelsemyndigheterna inbetala pengar för deras underhåll; om pengarna tillbakavisas, vet man detta: den häktade är död . . .

Det kan betvivlas, att någon rätt till privat egendom i Sovjet-Lettland längre existerar; ofta beslagtogs utan vidare möbler och till och med det nödvändigaste husgeråd för att ställas till de från Ryssland komna tjänstemännens och officerarnas förfogande. Även småhandeln har nationaliserats.»

Så långt brevet. Det kan fastslås, att Lettland efter ett års ryskt herradöme blivit ett mer rättslöst, förslavat, utarmat och olyckligt land än någonsin i det förgångna. Även efter världskrigets förödelse var Lettlands öde lyckligare än nu!

Julafton 1940

En stämningsbild från Riga

DET var en tragisk julafton, som Riga upplevde år 1940.

Snön låg tung på gator, torg och hustak. I flera dagar hade det snöat utan uppehåll, men ingen hade skottat undan de väldiga snömassorna från gator och trottoarer. Riga skulle ha gjort intryck av en övergiven stad, om icke enstaka fotgängare mödosamt banat sig väg genom snömassorna, och om icke ett ljussken här och där lyste upp en fönsterruta.

Ja, Riga gjorde intryck av en öde och övergiven stad, och ändock var det julafton, den heliga kväll, då förr om åren julgranar lyste i varje fönster, och även de stora julgranarna på stadens torg strålade av ljus. Hur gärna hade man icke som förr tillbragt denna kväll kring julgranen... men den ryska ockupationsmakten hade förbjudit julgranar och julljus.

I dyster sinnesstämning satt man hemma i de

halvmörka rummen och tänkte på förgångna tider, då ingen rysk militär patrullerade på Rigas gator, inga husundersökningar ägde rum, och ingen våldförde sig på kristliga traditioner och sedvänjor . . .

I ett hus vid Marstallgatan i Rigas gammalstad hade de ryska myndigheterna inhyst tre, för varandra främmande familjer. För att bereda de från Moskva komna officerarna och tjänstemännen bättre bostadsmöjligheter hade myndigheterna tvingat stadens egna borgare att flytta in i mindre våningar, där nu flera familjer måste bo tillsammans. Detta ingick ju också i den nya Sovjetrepublikens »proletära samhällsordning».

Denna våning tillhörde ursprungligen en advokat, som före ryssarnas ankomst till landet hade bebott den tillsammans med sin fru och åttaårige son. I det största rummet hade man nu inrymt en försupen rysk kommunist och hans hustru från Rigas latgaliska förstad, det minsta hade man upplåtit åt en officer, som ägde ett känt namn i den gamla lettiska armén och snart skulle avmobiliseras.

Tre hushåll, vilkas medlemmar hade de mest olikartade intressen, sysselsättning, uppfostran och renlighetsbegrepp, måste bo i en gemensam våning, och man kan tänka sig, med vilka skräckslagna blickar och darrande läppar advokatens lille son skulle höra, hur kommunisten i ständigt alkoholrus skrek och misshandlade sin hustru eller om lördagarna drack och pokulerade med kamrater.

Och så var det även denna kväll. Hos kommunisten var stämningen hög, det sjöngs och dracks, hädelser och hotfulla ord trängde genom väggarna, kristliga seder och Guds ord bespottades. De närvarande hade börjat överösa varandra med grova skymford, en tomflaska hade kastats i golvet. Det såg hotfullt ut, ty efter de hårda orden kunde hårda slag utdelas.

Men advokaten själv hade ännu icke kommit hem. Redan hade mor och son otaliga gånger tittat ut genom fönstret för att se efter, om han icke äntligen skulle bli synlig nere på gatan. Officeren vågade de icke störa. Han tycktes vara sysselsatt med något. Det föreföll, som om han packade — skulle han fara hem och tillbringa julen hos sina föräldrar?

Oväsendet från kommunistens rum fortsatte. Med fruktansvärt brak tycktes ett bord sparkas omkull, glas och tallrikar tycktes krossas i bitar. Någon stönade och jämrade sig . . .

Gossen smög sig till modern, som genom fönstret kastade en blick upp mot Peterskyrkans tornur — klockan hade redan blivit åtta. En militärpatrull drog förbi nere på gatan, och det blev plötsligt tyst hos kommunisten. Husporten slogs igen med en smäll — kommunistens gäster hade gått sin väg. Man hörde dämpade snyftningar, det var hustrun, som grät. Mor och son satte sig kring bordslampan och modern började läsa en julsaga för gossen. Det

hade blivit alldeles tyst i våningen, endast moderns stämma hördes.

»Mamma, varför kommer icke Jesusbarnet i år?» frågade gossen plötsligt. Modern svarade icke.

Peterskyrkans tornur visade nio, då advokaten äntligen kom hem.

»Pappa, vi ha väntat på dig så länge!» skrek gossen och slog sina armar om hans hals. Men fadern hade en julklapp med sig — röda juläpplen och en helt liten julgran från en väns trädgård i en av förstäderna. Han hade måst gå hela vägen dit och tillbaka, därför hade han blivit så försenad.

En filt hängdes för fönstren, nyckelhålet täpptes till, man satte ljus i granen, och snart strålade rummet i skimret från dessa. Modern läste bibelverserna om det heliga julmysteriet. Lycklig såg gossen med sina stora blå ögon på de brinnande ljusen, hans kinder tycktes inte längre så bleka.

»Jag undrar, om tant Gaida också har en julgran i det land, där hon nu är? Varför är hon icke här hos oss?» frågade gossen sin mor. Det var hans kära gudmor, som han tänkte på, och som nu måste uppehålla sig i ett främmande land . . .

Ljusen hade brunnit ned. Det blev ännu tystare än förut i våningen, endast från officerens rum hördes då och då steg. Man gick till sängs.

Peterskyrkans tornur visade tolv.

Då bröts plötsligt stillheten. Ryska soldater, som

Sad m ted

från gullet

omringat huset, sprängde husporten och trängde in i våningen för att häkta officeren. Han hade velat fly och hade förråtts av kommunisten-agenten och hans fru... Alla i våningen hade stigit upp ur sina sängar, även gossen, som förskräckt betraktade sina föräldrar. »Gode Gud, beskydda mina föräldrar», mumlade han. »Kära Jesusbarn, hjälp oss.»

Sedan husundersökning gjorts i officerens rum bortfördes han med råa tillmälen för att aldrig mer som en fri man få skåda Guds härliga jord. De övriga kunde åter gå till sängs. Men i advokatens rum dröjde det länge, innan John Blund kunde återtaga sitt herravälde. Gossen hade smugit sig intill modern och gripit efter faderns hand. »Er får ingen komma och ta. Jag stannar alltid kvar hos er...»

Mycken övertalningsförmåga måste föräldrarna använda, innan de hade lugnat sin son. Till sist tycktes han även vilja tro på deras försäkringar om, att Jesusbarnet hade kommit till dem samtidigt med julgranen och räddat far och mor från de ryska soldaterna.

Trots allt hade Jesusbarnet åter varit i Riga! Det hade bringat frid åt många och ingjutit i deras hjärtan vissheten om, att »frid på jorden och människorna en god vilja» en gång skall härska bland folken. Också hos advokaten insomnade så småningom alla — och ute föll snön alltjämt, som hade väktaren av himmelrikets portar låtit så mycket snö falla, för att den på våren skulle föra med sig all

främmande smuts, alla våldets järnbojor från Riga och Lettland.

Riga såg ut som en sagostad. Dödstystnad härskade i staden. Allt det förskräckliga, som övergått landet tycktes som en dröm — och är förvisso också en dröm, som snart måste hava ett slut . . .

* * *

Så långt berättelsen om julaftonen i Riga år 1940. Den förtalades mig av advokaten själv, som i mars 1941 flydde från Riga.

Och historien...

Sakspöken

MÅ det tillåtas mig att ännu en gång göra en återblick på Rysslands historia för att kunna giva en mera sammanfattande bild av ryskt liv och rysk handling under tidernas lopp; vårt eget århundrades händelser skola därigenom bättre förstås. Jag skall då börja med att nämna de gamla krönikornas uppgifter om Ivan den förskräckliges livländska krig.

»... kom en fruktansvärd, redan genom sin storlek skräckingivande man mellan kvällens inbrott och midnatt... Och med honom kom ett fruktansvärt folk, vilket härjade som björnar, och var och en som de mötte ströpo de... Och folket delade på sig och läto den sällsamme fruktansvärde mannen skrida fram genom deras led, och han ställde sig framför dem, och i sin högra hand hade han en gyllene kalk fylld av blod... Och han drack detta blod..., varefter han kastade ut kal-

ken bland folket, som trampade den under sina fötter...» heter det i ett gammalt manuskript, »Ein Grausame und Erschröckliche Propheceyhung oder Weissagung», vilket hittades »in Mastricht bey einem Gottesfürchtigen Mann Wilhelm de Friess, nach seinem Todt, 1577».

Denna »Weissagung» — profetia — befinner sig nu i Kurniks-biblioteket vid Posen, och den var på sin tid, medan Ivan den förskräckliges härjningar pågingo som bäst, riktad till »Pollenland und Teutschland, Braband vnd Frankreich». Den slutar med dessa ord: »Och den jättelike, förskräcklige mannen höll ett blodigt svärd i handen och ropade med hög stämma: Ve eder...»

Det är en fruktansvärd bild av Ivan den förskräckliges ohyggliga våldsdåd under det livländska kriget, som detta dokument ger oss. Men studera vi andra samtida skildringar av den ryska tsarens och hans arméers framfart och av det sorgliga tillstånd, i vilket ryssarna lämnat de förut så blomstrande länderna, framstår dokumentet som en mycket naturlig vädjan till Västeuropa att i ryssarna endast se de grymmaste barbarer, som funnits i världen, och snarast möjligt rycka det blodiga svärdet ur den förskräckliges hand.

Fruktansvärda måste också ryssarnas härjningar ha varit, eftersom man länge hade en särskild »fredssöndag» i Lettland och Estland, då tacksägelser för landets befrielse från ryssarna lästes. Som

en anklagelse framförd inför Guds domstol klingar en passus i den fredspredikan, som står att läsa i Mancelius »Lettisk postilla» av år 1649: »Ryssarnas förstörelse i Livland var fruktansvärd, och invånarna mördades, brändes eller flåddes levande...»

Både gamla stick och skriftliga skildringar berättar om, hur ryssarna spetsade människor levande, högg barn i stycken och hängde kvinnor, sedan de först våldfört dem och skurit bröstet av dem.

I ett brev till påven av den 1 januari 1610 skriver biskop Schenking av Cesis: »Livlands läge är så sorgligt, att inga tårar kunna mäta olyckans vidd... Alla slott och gårdar ha förstörts och äro nu överbuxna med snår; i dem dväljas endast de vilda djuren. Av den förut talrika befolkningen äro endast några få i livet, och de äro mer att beklaga än de döda, vilka befriats från all ångest och alla fasor. Minsta skälvning i löven är nog för att de kvarlevande, likt skrämnda harar, skola fly till skogen. Darrande sky de anblicken av människor...»

»Kyrkorna ha bränts ned eller äro fullständigt utplundrade», klagar Schenking vidare, »överallt ligger lik, en rysansvärd anblick.» Ännu år 1577 fanns det, enligt Russows krönika, »en mängd förvildade hundar, som levde av människolik, vilka moskoviterna lämnat efter sig som föda åt hundar, vilda djur och fåglar...».

Och liknande berättar år 1612 Antonio Posse-
vino: »Livländska byggnader, som uppförts med
mycken konstskicklighet, hade förstörts av mosko-
viterna. Överallt sågo vi ruiner uppfyllda av smuts
och överlämnade åt himlens vrede. Vargar irrade
omkring på vägarna... de överfölo endast män-
niskor, framför allt havande kvinnor. Under ett
enda år hade vargarna ätit upp 150 människor på
vägen till Pleskau...»

Som avgrundsandar hade Ivan den förskräckliges
horder bragt olycka och förtvivlan över de baltiska
landamärena, och vi kunna icke förundra oss
över, att Mastrichter-profetian framställer Ivan
den förskräcklige som en jätte med en kalk fylld
av blod i handen, och att ett manuskript i Biblio-
thèque Nationale i Paris talar om ryssarna såsom
skräckgestalter, »de adventu gog et magog».

Ivan den förskräcklige och hans härskaror måste
ha härjat fruktansvärt i främmande länder, då man
icke endast i Livland utan även i Västeuropa skild-
rade hans dåd med bilder av panisk förskräckelse.
Och dock måste man fråga sig: Var enbart kriget
skuld till dessa ohyggligheter som så många andra
av den tidens krig? Eller var det endast ryssarna,
deras krig och deras härar, som framställdes på
detta fruktansvärda sätt?

Ambrosius Contarini beskriver ryssarna i skild-
ringen av sin persiska resa år 1473 på följande sätt:
»Moskoviterna äro rätt vackra människor liksom

fallet även är med deras kvinnor. De äro emellertid», tillägger han, »ett djuriskt folk (bestial gente) ... stora fyllbultar ... deras liv består i, att de tillbringa morgonen på marknadstorget, varefter de gå till krogen för att äta och dricka, och då de äro färdiga därmed, äro de icke längre arbetsdugliga.» Om de själva kunde tillverka sprit, »skulle de dagligen vara berusade och slå ihjäl varandra som vilda djur ...». Antonio Possevino omtalar för sin del, att »moskoviterna föraktade de präktiga byggnaderna i Livland och uppförde i stället små träskjul (tuguriola), i vilka de föredrogo att bo ...».

De ovan citerade skildringarna giva just ingen tilltalande bild av ryskt liv och ryska seder i gångna tider. Och denna bild blir icke vackrare, om vi bläddra i den ryska historiens blad. Mord och blodsutgjutelser gå som en röd tråd genom Rysslands hela historia, icke endast då den skildrar soldaternas kamp på slagfältet. Man kan ju i detta sammanhang erinra sig Moskvas brand år 1812 — vilket annat folk hade kunnat komma på den fruktansvärda idén att bränna ned sin egen huvudstad, fast andra strategiska försvarsåtgärder ännu voro tänkbara.

Redan Rysslands äldsta historia uppvisar en mängd fruktansvärda blodsdåd. Man behöver endast tänka på de inbördes furstefejderna i äldre tider; hur ofta reste sig icke broder mot broder,

hur många mord och överfall bottnade icke i hat, girighet och blodtörst? Wasilij, som fick sina ögon utstuckna, var endast ett ringa offer för sin tid. Ivan den förskräcklige mördade i ett raseriutbrott sin egen son. Och vem kan räkna de offer, som den förskräckliges gunstling, krymplingen Maljuta Skuratow, på sin herres befallning marterade eller mördade i sitt hus vid Moskva-floden för att sedan begrava de dödas lik i källarvalven under huset eller kasta dem i floden . . .

Tsar Boris Godunow, den dugligaste av den tidens ryska härskare, hetsades till döds av de ryska bojarerna, och åren före Romanows val år 1613 måste ha varit som en enda lång mardröm för det ryska folket . . .

Även Peter den store torterade till döds sin egen son, tronföljaren Alexej, och jag har redan talat om tsarens gevärsskyttar, »strelzerna», vilka han lät halshugga på röda torget i Moskva. Palatsrevolutioner voro mer än vanliga under hans efterträdares tid, och tsar Paul mördades med sin sons, senare Alexander I, vetskap. Alexander II föll för en revolutionärs hand, och vem vet egentligen, hur det gick till vid Alexander I:s och Alexander III:s död? Nikolaus II, den siste tsaren av huset Romanow, mördades tillsammans med sin gemål och sina barn, varpå deras lik kastades ned i ett schakt med osläckt kalk. Och hur många offer krävde icke den sista ryska revolutionen! Vid Kronstadt och

Sveaborg kastades ryska sjöofficerare levande i vattnet med tunga stenar fastbundna vid fötterna . . .

Och hur gick det till sist med Bucharin, Rykow, Kamenew och många av de andra, en gång så mäktiga kommunisterna — fingo de icke röna ett liknande öde som de »bourgeois», vilka dödats på deras befallning? Den ryska historien är i sanning ett hav av blod . . .

Jag återvänder emellertid till de baltiska länderna. Ivan den förskräcklige är icke den ende ryske härskare, som förött dessa. Bläddrar man i Henriks av Lettland krönika, kan man gång på gång få läsa om ryska plundringståg i Estland och Lettland. År 1216 brändes en mängd borgar av rysarna, och år 1218 trängde fursten av Novgorod in i landet med 16,000 man väl beväpnade krigare. Åren 1701 och 1702 kastade Peter den store sina härskaror, under Scheremetjews befäl, mot Livland. Enligt ögonvittnens utsago förintade den till 40,000 man uppgående hären allt, som kom i dess väg. Det sades, att Peter den store var övertygad om, att han aldrig skulle kunna förena Livland med sitt välde, varför han givit order om, att landet fullständigt skulle ödeläggas. Och så skedde även. Städer, gårdar och bondgårdar förstördes, kreaturen nedslaktades och invånarna dödades i tusental, om de icke bortfördes till Ryssland. Scheremetjew, som fått befallning att ingenting skona, kunde också år

1705 rapportera till sin herre, att ingenting mer fanns att förstöra . . .

År 1710 (officiellt 1721, genom freden i Ny-stad) blevo Estland och Livland ryska provinser, och vilket öde dessa länder då gingo till mötes, bevisas bäst av de många bondeupproren under 1700-, 1800- och 1900-talen, vilka alla, liksom revolutionen 1905, kvävdes med skoningslös grymhet. Eld och blod var de ryska tsarernas vapen men däremot aldrig mildhet och reformer. Endast med fasa kunna vi letter tänka tillbaka på de ryska gardeskosackernas våldsdåd under åren 1905 och 1906. Och hur många letter dömdes icke till långvariga straffarbeten och måste försmäkta i de ryska fängelserna . . .

Och än i den dag, som är, har de baltiska staternas öde förblivit detsamma. Avrättningar, fängelsestraff, deportationer, kroppslig och andlig tortyr ha följt i den ryska ockupationsmaktens spår, och med våld införlivades de fria baltiska staterna, Lettland, Estland och Litauen, i Sovjetunionen. Då dessa länders sociala och andliga liv nu förhärjas, är det icke ett upprepande av Ivan den förskräckliges och Peter den stores våldsdåd?

Ryssarna tyckas helt enkelt vara oförmögna att bygga upp någonting — de kunna endast riva ned och desorganisera. Förbannelsen från Ryssland var alltid, som det heter i Mastrichterdokumentet, att »folket delade på sig och lät den sällsamme, fruk-

tansvärde mannen skrida fram genom deras led, och han ställde sig framför dem, och i sin högra hand hade han ett blodigt svärd . . . och ropade med hög stämma: Ve eder!»

Där våld och blodsdåd härska, där kan icke heller någon sann, människoälskande kultur utveckla sig. Ve de folk, som icke besinna detta!

Efterord

MED en mörk bild av mitt folks lidanden avslutade jag mina levnadsminnen. Borde jag ha avslutat dem redan nu? Borde jag överhuvud taget ha skrivit dessa minnen från tider, som ännu ligga så nära? Har jag egentligen haft rätt att publicera mina minnen, då jag själv så gärna skulle vilja leva och verka i ännu många år, och då så många av de i denna bok omnämnda personerna ännu äro i livet?

Jag har emellertid känt på mig, att jag haft rätt att göra det, ty det andra världskrig, som vi nu uppleva, måste medföra en ny framtid för Europas folk — varför skulle vi annars genomgå så svåra lidanden, varför skulle annars så mycket blod gjut-
tas? Vi måste dock hoppas, att allt det onda, som drabbat världen i det förflutna och som övergår den i det närvarande, skall plånas ut av denna skärseld. Vi måste hoppas, att rätt och rättfärdighet, ett ädlare sinnelag och en folkens sanna frihet en gång skall härska på jorden.

Spjötet skett

Och jag är förvissad om, att även det lettiska folkets lidanden därmed skall få sitt slut, och att det för alltid skall befrias från främmande herrars ok. Därför har jag förvisso haft rätt att redan nu skriva mina memoarer. Om de baltiska ländernas snart stundande befrielse från österns övermakt skall någon berätta, som är i livet, då jag icke längre finns till, någon som varit med i den svåra, kommande befrielsekampen och själv bidragit till den slutliga segern.

Och jag själv, och dessa minnen från mitt eget liv? Jag själv förfogar icke över någonting annat än papper och penna, och en orsak till att jag skrivit mina minnen har också varit, att även i mitt liv ett stort kapitel har avslutats. Må det till sist vara mig tillåtet att avsluta denna bok med att berätta en liten episod, som handlar om mig själv och på sätt och vis, åtminstone i symbolisk bemärkelse, hjälper mig att rättfärdiga publicerandet av mina memoarer.

Vid universitetet i Riga fanns det för en del år sedan fyra professorer med namnet Balodis, en statistiker, en nationalekonom, en ingenjör och jag själv, som var arkeolog. Den äldste av oss, den bekante statistikern Karl Balodis, som innan Lettland blev ett fritt land, var professor vid universitetet i Berlin, avled vintern 1931. Hans svåger, som var filosof samt också professor vid Rigauniversitetet, beställde kistan, varvid han med professorers van-

liga tankspriddhet glömde att uppgiva någon adress. Vagnen med den vackra ekkistan kom därför uppfarande till universitetet, där de ledsagande begravningsentreprenörerna frågade vaktmästaren efter professor Balodis adress, varpå de fingo till svar: »Dekanen befinner sig just nu i mottagningsrummet.»

Man kan tänka sig min förvåning, då dörren till mitt rum öppnades, och en man i svart kappa och trekantig hatt trädde in och med allvarlig stämma frågade: »Är det professor Balodis?» Jag bejakade denna förmodan och erhöll då följande besked: »Vi ha kommit med likkistan åt er.»

Gud ske lov uppfattade jag det tragikomiska i situationen och fick icke slag på kuppen . . .

Mina jordiska plikter voro ännu icke avslutade . . . Men ändock måste jag väl nu känna mig som den i Osirismysteriet invigde, vilken hade bakom sig en symbolisk död och därför icke längre behövde frukta att dö på nytt. Och ett ryskt ordspråk lyder: »En död kan ingen undgå, två dödar äro ingen beskärda.»

Så är det ju alltså med den allra största rätt, som jag skildrat ett avslutat skede ur mitt liv, samtidigt som jag hoppas att ännu få leva och verka . . . och åter få uppleva ett fritt Lettland!

Endast det folk förtjänar icke sin frihet, som ej tror på sig självt och ej älskar sitt land, och pessimisten är i allmänhet icke en livsduglig människa.

»En liten tuva stjalper ofta ett stort lass», säger man även i Lettland. Och en koloss på lerböter måste förr eller senare falla omkull...

Trots allt har jag förblivit optimist. Jag tror på Lettland och dess framtid.

Stockholm, 6.5. 1941.

Lettland.

Till ä g g

DEN 6 maj 1941 hade jag nedskrivit de sista raderna i efterordet till denna bok och i dem profeterat om ett förestående sammanbrott för »kolossen på lerböcker».

Optimist har jag varit hela mitt liv, och jag var det ännu den 6 maj 1941 trots de smärtsamma och oroande underrättelser, som ryktesvis nått mig från mitt fosterland. Enligt dessa hade maskinerna i fabriker och verkstäder, ja hela våningsinredningar bortförts till det inre av Ryssland. Klädestyger och statliga livsmedelsförråd hade beslagttagits på order från Moskva; lettiska patrioter hade i ständigt växande antal deporterats, även arbetare hade förts från de lettiska fabriker till det inre av Ryssland. Bönderna hade tvungits att utan ersättning utlämna sina lantbruksprodukter till de kommunistiska myndigheterna, och i endast en av Rigas fyra största saluhallar fanns det fortfarande några stånd, vilka

försålde livsmedel, om ock i starkt begränsade kvantiteter. Alla dessa underrättelser tydde redan på det värsta. Men så heter det också i ett gammalt ordspråk: »Spyflugorna sticka värst på senhösten, då deras tid snart är ute.»

Antydde underrättelserna från Lettland, att även ryssarnas herravälde där nalkades sitt slut?

Så var min tro!

Och nu, då mitt manuskript redan översatts och tryckningen av det påbörjats, står det klart, att jag icke bedragit mig i mina förväntningar.

Enligt underrättelser från Lettland ägde lördagen den 14 juni nya deportationer rum och denna gång i en omfattning, som drabbade tiotusentals människor. Intellektuella, förutvarande officerare, hemvärnsmän och till och med kvinnor och barn häktades tidigt på morgonen av G. P. U.-agenter för att deporteras till avlägsna orter i det förhatade Ryssland. Till nöd och olycka...

Den manliga ungdomen tvångsinkallades till militärtjänst, och även de äldre årsklasserna av de lettiska reservisterna inkallades och transporterades till det inre av Ryssland.

Ett oväder nalkades av allt att döma... Och den 22 juni 1941 kom den urladdning, som förkunnade den ryska kommunismens stundande öde — Tyskland hade tidigt på morgonen förklarat Ryssland krig. Vi lettiska flyktingar i Stockholm hade alltid hållit ihop och stått i nära kontakt med

varandra, delande varandras glädje- och sorgemöten. Och klockan sju på morgonen ringde det i min telefon; det var direktör K. Lasmanis från Liepaja, som omtalade, att han i sin radio erfarit det tysk-ryska krigsutbrottet. Detta var den första för mitt fosterlands framtida öden glädjande underrettelsen.

Så följde meddelandet om, att Litauen befriats från det ryska oket, och vår lilla lettiska koloni i Stockholm kände det nästan, som om det varit vårt eget fosterland, som rensats från de röda horderna.

Radiosändningarna från Riga talade om upplöpp i landet; broar och järnvägslinjer hade sprängts, telefonnätet hade skadats, och »alla sabotörer skulle bestraffas med döden». Enligt vissa tidningar skulle upproret ha omfattat 60,000 man. I Riga upprättades en särskild militärdomstol, som skulle avkunna dödsdomarna.

Den 26 juni voro radiosändningarna från Riga särdeles förvirrade och upphetsade. En mörk, okänd kvinnoröst med stark rysk accent förkunnade de nyaste, mot det lettiska folket riktade, hatfyllda förordningarna. Av dagsnyheterna tyckte man sig kunna draga den slutsatsen, att de tyska trupperna redan intågat i Jelgava.

Den 27 juni arkebuserades ett stort antal lettiska patrioter, enligt vad som meddelades i den ryske generalen Safronows proklamation den 28 juni, och bland dessa presidenten Ulmanis förutvarande

adjutant, överste M. Lukins, samt chefen för undervisningsväsendet, Arnolds Cuibe.

Den 28 juni tydde radiomeddelandena på, att ryssarna anlagt stora mordbränder, och att den kommunistiska flykten ur landet börjat. Dagen därpå hade tyska trupper redan trängt in i Rigas södra förstäder, och den 1 juli 1941, klockan 8.10 på morgonen, hörde vi äntligen åter i Rigas radio den lettiska nationalhymnen liksom det hugnesamma meddelandet om, att ryssarna hade förjagats från Riga.

Och så vajade då åter den röd-vit-röda flaggan över den lettiska huvudstaden. Denna dag var den lettiska kolonien i Stockholm församlad i mitt hem, så att vi gemensamt skulle kunna tänka på vårt älskade fosterland, som nu befriats från det ryska överväldet, det värsta något folk kan råka ut för.

Ett par dagar senare ingingo underrättelser om, att först Liepaja, sedan Ventspils, Cesis, Valmiera och Valka fallit. I den förstnämnda staden hade, enligt Stockholmstidningens Berlinkorrespondent, en fruktansvärd terror utövats under de timmar, som föregingo dess fall. En icke ringa del av stadens befolkning, mest borgare och förutvarande officerare, hade arkebuserats eller deporterats för att antagligen dödas under transporten. De överlevande kunde berätta om mord och våldsdåd, som trotsa all beskrivning.

I dag, den 5 juli 1941, då dessa rader skrivas, har

jag erfarit, att hela Lettland befriats från de ryska inkräktarna. Stalins fruktansvärda hotelser att ödelägga allt i de tyska arméernas väg kunna icke längre beröra mitt fosterland, ty där husera icke längre de ryska horderna.

Väl har jag i dagens radioutsändningar från Riga erfarit, att ryssarna in i det sista mördad, bränt och plundrat liksom en gång under Ivan den förskräcklige och Peter den store, men nu är det äntligen slut därmed, nu ringa åter kyrkklockorna och spelas åter den lettiska nationalhymnen:

»Dievs svētī Latviju.»

Stockholm, 5.7. 1941.

Innehåll

	Sid.
Förord	5
I. Mitt fosterland Lettland	9
II. Min barndoms blåa berg	14
III. I en lettisk småstad	19
IV. Gymnasieåren	26
V. Min studenttid i Dorpat	33
VI. I Moskva och Kijew	47
VII. En rysk småstad	71
VIII. Revolutionen	85
IX. I Saratow	98
X. Lettlands befrielse	111
XI. Farväl till Ryssland	120
XII. Åter i Lettland	131
XIII. Det fria Lettland	143
XIV. Den ryska ockupationen	164
XV. En flykt... ..	182
XVI. Ett år av ryskt herradöme	188
XVII. Julafton 1940	198
XVIII. Och historien... ..	204
Efterord	213
Tillägg	217

Skulpturdetalj på ingångsportalen till brödrakyrkogården i Riga, av
K. Zale. Teckning av J. Sternbergs.

Omslagsbilden föreställer den Lettland symboliserande kvinnogestalt, som kröner frihetsmonumentet i Riga.
Monumentet är en skapelse av K. Zale.

21-

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0306023515

2
W21304

Det avskilda lugn, varmed r
knippar en vetenskaplig gärning.
varit professor Francis Balodis förunnat. Hans
liv har tvärtom varit mer växlande än de flestas.

Han föddes år 1882 i den lilla livländska staden Valmiera och uppväxte i ett hem, över vilket rysk våldsmakt kastade sin skugga och lettiska frihetsideal sitt ljus och sina förhoppningar. Hans skolår i hemstaden och gymnasistår i Riga sammanföll med några av russifieringstidens svåraste år, och under hans studenttid i Dorpat inträffade revolutionen 1905, följd av den blodiga ryska reaktionen.

Efter avslutade universitetsstudier blev Balodis år 1912 docent vid det arkeologiska institutet i Moskva, där han upplevde tsardömet's fall och revolutionen. Som professor och prorektor vid universitetet i Saratow blev han ögonvittne till de politiska våldsdåd, den hungersnöd och de förhärjande epidemier, som följde i världskrigets och revolutionens spår.

Efter sin flykt från Sovjetunionen blev Balodis professor i arkeologi vid universitetet i Riga, den filosofiska fakultetens dekan och senare, under en följd av år, Lettlands riksantikvarie. Det var under dessa för hans fosterland så lyckliga och av framgångsrikt uppbyggnadsarbete fyllda år, som professor Francis Balodis vann rykte som en av vår tids främsta arkeologer. Genom en rad utgrävningar blev han i stånd att ge en helt ny bild av Lettlands äldsta historia. Med patriotisk hänförelse hade han gått till detta verk, som vann genklang hos hela lettiska folket. Friluftsmuseet i Riga, en motsvarighet till vårt Skansen, var till stor del professor Balodis skapelse.

Då han efter den kommunistiska erövringen av Lettland sökte sig en tillflyktsort i Stockholm var detta ingen tillfällighet. Han hade ofta besökt vårt land, stått i livlig kontakt med svenska vetenskapsmän och varit ordförande för den lettisk-svenska föreningen i Riga. Både i denna egenskap och som vetenskapsman var han i sitt land den främste förespråkaren för ett kulturellt samarbete mellan detta och Sverige.

I Francis Balodis nu publicerade minnen möter oss en livfull, sällsynt fånglande personlighet, en glödande patriot, en humanist i ordets vackraste bemärkelse. Hans »Väld och frihet» är en bok av bestående värde men samtidigt ett högaktuellt arbete, med hjälp av vilket man lättare skall förstå det som redan hänt och som nu händer på andra sidan Östersjön. I all sin stränga saklighet ger det en gripande bild av ett mäktigt väldes hänsynslösa expansion och ett litet folks med blod och tårar tillkämpade frihetsideal.